

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2005: 104
ISSN 1404-0891

Källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys

Värdering av trovärdighet vid informationsökning

ERIK BOSTRÖM

HÖGSKOLAN I BORÅS

© Författaren

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel: Källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys:
Värdering av trovärdighet

Engelsk titel: Source-criticism, cognitive authority and domain analysis:
Evaluation of credibility

Författare: Erik Boström

Kollegium: 1

Färdigställt: 2005

Handledare: Jonas Larsson

Abstract: The object of this explorative theoretical study is to compare similarities in three perspectives for evaluation of credibility. The perspectives are the historical method source-criticism, cognitive authority and domain analysis. These perspectives, regarded as intellectual tools for critical thinking in a process of information seeking, by asking questions about credibility related to the social and theoretical context of the intellectual background, can give support in articulating which documents that gives a specific and essential answer to a question. In this sense credibility is seen as a qualitative aspect of relevance.

Patrick Wilson argues that we can attain some critical independence towards cognitive authorities and the literature by investigating the social and theoretical topography of a field. Birger Hjørlands domain analysis, I argue, is a more systematic way to pose these kinds of questions. Source-criticism has in the examples investigated here – the historians Lauritz and Curt Weibull in the 1910's and Rolf Torstendahl in the 1960's – mostly been used for empirical proof of true or correct statements, but it also addresses questions of credibility. A source is related to a question with theoretical connotations. Both source-criticism and domain analysis can articulate these connotations by shedding light on aspects of the intellectual background. Taken together in a comparative and rhetorical approach these perspectives can articulate reasons for judgement of which documents that contains credible knowledge. Source-criticism is suitable for handling specific and empirical aspects of credibility, cognitive authority connects aspects of status and relevance to social practice and domain analysis can give orientation on different theoretical positions within a knowledge domain.

Nyckelord: trovärdighet, källkritik, kognitiv auktoritet, domänanalys, relevans, informationssökning, vetenskapsteori, biblioteks- och informationsvetenskap

Innehåll

1 Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.1.1 Problemformulering	2
1.1.2 Syfte	3
1.1.3 Frågeställningar	3
1.2 Material och urval	3
1.3 Bearbetning och analys	4
1.4 Tidigare forskning	8
1.5 Uppsatsens relevans för biblioteks- och informationsvetenskap	9
1.6 Centrala begrepp	10
1.7 Disposition	12
2 Informationssökning och trovärdighet	13
2.1 Informationssökning	14
2.2 Relevans	15
2.3 Trovärdighet	16
3 Källkritik	19
3.1 Vetenskapssyn hos bröderna Weibull	21
3.1.1 Källkritik och vetenskapssyn under 1910-talet	21
3.1.2 1970-talets weibuldebatt	22
3.1.3 Källkritik som ett historisk-kritiskt genombrott i positivistisk anda	22
3.1.4 Beroendekritik som litteraturhistorisk metod	23
3.1.5 Källkritik som ett av minimikraven på historia	23
3.1.6 Ett weibullskt och ett hjärneskt perspektiv	24
3.1.7 Sammanfattning	26
3.2 Diskussion om vetenskapssynen hos bröderna Weibull	26
3.3 Vetenskapssyn i Historia som vetenskap (1966/1971)	28
3.3.1 Översikt av Historia som vetenskap	28
3.3.2 Källkritik i förhållande till analytisk filosofi och värdenihilism	31
3.4 Nutida källkritik	33
3.4.1 Källkritik inom historia	33
3.4.2 Källkritik vid informationssökning i media och på Internet	33
3.5 Sammanfattning: Källkritik över tid	34
3.6 Konsekvenser för värdering av trovärdighet	35
4 Kognitiv auktoritet	38
4.1 Andrahandskunskap och kognitiv auktoritet	38
4.2 Kunskap om helheter av litteratur på ett visst område	41
4.3 Relevans	42
4.4 En social bestämning av trovärdighet och relevans	43
4.5 Konsekvenser för värdering av trovärdighet	45
5 Domänanalys	47
5.1 En tillämpad kunskapsteori för informationsvetenskap	48
5.2 Relevans	49
5.3 Konsekvenser för värdering av trovärdighet	51

6 Jämförelser.....	53
6.1 Källkritik vid olika tidpunkter	53
6.2 Kognitiv auktoritet och domänanalys	55
6.3 Källkritik och kognitiv auktoritet	57
6.4 Källkritik och domänanalys	58
7. Diskussion.....	60
7.1 Förslag på fortsatt forskning	68
8 Sammanfattning	69
Käll- och litteraturförteckning	71

1 Inledning

Informationssökning innebär i praktiken att värdera och välja. Ofta får vi fram mängder av dokument, som enligt ett informationssystem på något sätt är relevanta för ämnet hos vår fråga. Samtidigt kan vi föreställa oss att det kring ämnet för vår fråga finns några dokument som är särskilt bra. Dessa dokument skulle på ett koncentrerat sätt hjälpa oss att få veta det väsentliga som är sagt i ämnet.

Finns det några sätt att nå fram till vilka dessa bättre dokument är? I denna uppsats försöker jag utveckla en möjlig väg genom att undersöka källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys. Frågan är om värdering av trovärdighet kan vara en väg att ringa in vilka dokument som bättre än andra ger kunskaper om ett ämne. Trovärdighet är en ganska undflyende egenskap. För att få perspektiv på detta finns i denna uppsats en historisk bakgrund om källkritik inom svensk historia tillsammans med kognitiv auktoritet och domänanalys. Vad som är trovärdigt kan som vid källkritik handla om tillförlitliga uppgifter, men det handlar även om att en person eller en organisation har en social status och gör uttalanden i ett visst sammanhang, vilket också påverkar vad vi uppfattar som trovärdigt. Här menar jag att kognitiv auktoritet och domänanalys är två utarbetade perspektiv vi har inom biblioteks- och informationsvetenskap, som är väl värda att pröva när vi vill hantera frågor om trovärdighet.

Kognitiv auktoritet är en social status som grundar sig i hur forskare faktiskt arbetar och värderar varandras resultat. Kognitiv auktoritet är ett utvecklat begrepp för trovärdighet inom biblioteks- och informationsvetenskap. Begreppet belyser hur det kommer sig att vi uppfattar vissa människor, som att de vet vad de talar om. Viktiga inslag i denna sociala status är att vi uppfattar kognitiva auktoriteter som trovärdiga och att vi känner tillit till de värderingar de gör. Domänanalys är ett mer systematiskt perspektiv som kan belysa frågor om kognitiv auktoritet. Med domänanalys kan kognitiv auktoritet sättas in i ett sammanhang, där grupper tänker på ett visst sätt inom ett kunskapsområde. Kognitiv auktoritet gäller alltid inom ett visst område. Det är de andra som arbetar inom samma område, vilka i första hand har möjlighet att värdera och tillskriva en person kognitiv auktoritet. I det domänanalytiska perspektivet hänger kognitiv auktoritet nära samman med de rådande uppfattningarna inom den diskurs som en grupp för om vad som är giltigt och relevant. Praktiskt kan sådana uppfattningar tydliggöras genom olika infallsvinklar på litteraturen inom ett kunskapsområde. I grunden handlar uppfattningar om vad som är giltigt och relevant om vilken kunskapsteori som utmärker forskares arbete. Detta visar sig i med vilka metoder och teorier de arbetar, vilka frågor de ställer i centrum, vad det råder enighet kring och inte. En översikt utifrån litteratur kan visa på vilka personer som anses ha kognitiv auktoritet, om det förekommer några systematiska meningsskiljaktigheter samt i samband med vilka teorier och metoder deras kunskapsanspråk ska värderas. Sådana här upplysningar kan vi ha som hjälp för värderingar och val vid informationssökning.

Mot ett vidare sammanhang handlar källkritik om sammansatta värderingar. Utöver tillförlitligheten hos uppgifter ställer källkritik även frågor om den eller de bakom källan samt i vilket sammanhang det hela kan ges en rimlig tolkning. Frågorna om kontexten söker belysa något liknade, som även kognitiv auktoritet och domänanalys söker tydliggöra. Problemet för denna uppsats är att undersöka om det finns några väsentliga likheter i hur vi med källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys kan värdera trovärdighet.

1.1 Syfte och frågeställningar

1.1.1 Problemformulering

Trovärdig kunskap är motsatt misstro, osäkerhet, ovisshet.¹ I denna uppsats har trovärdig kunskap en preliminär definition, som ett mål för en informationssökningsprocess. Carol Kuhlthau har beskrivit informationssökning i en processmodell där hon tar hänsyn till människors känslor, tankar och handlingar.² Trovärdighet menar jag kan ses som ett begrepp, vilket på ett likartat sätt byggs upp utifrån flera olika aspekter. Kuhlthau menar att några utmärkande drag för informationssökning, om den når tillfredsställande resultat, är att den går från ett tillstånd av osäkerhet via flera steg till information som framstår som specifik och väsentlig.³ Trovärdig kunskap kan på ett likartat sätt ge ett både specifikt svar på vår fråga och kort lyckas säga det väsentliga. Att värdering av trovärdighet rimligen skulle kunna nå sådana resultat går att föreställa sig om man tänker på att en tillämpning handlar om sammansatta övertyganden, som mot vilken bakgrund något sägs, om hur det sägs och vad någon vill övertyga om med det.

Definitionen att trovärdig kunskap är ett mål för informationssökning lämnar mycket oklart och väcker i sin tur frågan vad väsentlig kunskap kan vara. Men jag menar att på denna preliminära nivå går det ändå att föreställa sig att det finns olika grader av bättre eller sämre vetande och vårt mål är att kunna urskilja vad som är bättre. Jag har inte för avsikt att tillhandahålla en fixerad uppsättning kriterier för vad trovärdig kunskap är, utan jag vill undersöka vad några olika perspektiv innebär för värdering av trovärdighet. Detta är en relativistisk position där jag i likhet med den begreppsbildning som finns kring trovärdighet inom retorik utgår ifrån att vad som är trovärdigt är beroende av situation, av vem som säger vad i vilket sammanhang på vilket sätt, och att värdering av trovärdighet skiftar med betraktare.

Om det är så, som jag tror, blir det också svårt att ange en kort och koncis definition för trovärdighet. Men samtidigt är trovärdighet inte något helt godtyckligt. Vi har ingen större användning för högst privata eller egna kriterier, utan vad som är intressant är de sätt vi har att tillgå för att underbygga skäl för att något är trovärdigt. Dessa skäl kan i sin tur ingå i mer eller mindre övertygande argument. Skälen kan alltså ingå i argumentationer där vi tillsammans har möjlighet att överväga vad som är trovärdigt. Här kan vi förutse att meningarna kan gå isär, men trots detta kan vi enas av en strävan att nå en rimlig och riktig tolkning av vad som är trovärdigt.

Vid informationssökning rör värdering av trovärdighet ofta i praktiken tolkning av överensstämmelser mellan det intellektuella innehållet i texter. När vi gör en värdering av trovärdighet hos en text jämför vi med andra kunskaper. Denna värdering

---

¹ Om trovärdighet: I den källkritiska traditionen är trovärdig kunskap målet för den skola som utgår från Harald Hjärne, se vidare Ragnar Björk om Hjärne under 3.1.6 i denna uppsats; enligt Inge Skovgaard-Petersen gick den klassiska metodläran sammantaget ut på en *trovärdighedsbedömelse*, se Skovgaard-Petersen (1972), s. 14; idag förekommer förslag på trovärdighet som ett källkritiskt kriterium för Internet, se Leth & Thurén (2000), s. 31 ff., jfr. s 44., vilka utvecklar den amerikanska termen *credibility* från Robert Harris, *Evaluating Internet Research Sources*, (1997). Patrick Wilsons begrepp kognitiv auktoritet är enligt min erfarenhet under denna uppsats lite citerat utanför biblioteks- och informationsvetenskap. Mer allmänt hållna råd för kritisk granskning på t. ex. Internet använder vanligen *authority* eller *credibility* för diskussioner kring trovärdighet. Retorik kan belysa trovärdighet ur ett flertal olika aspekter, se vidare under 2.3 i denna uppsats.

² Kuhlthau 1993, s. 43.

³ Kuhlthau 1993, s. 43.

är sammansatt av flera aspekter: om det som sägs är tillförlitligt, om vi är beredda att lita på de värderingar en person gör i en text, om vi finner en framställning övertygande i förhållande till vad vi vet i övrigt på området. Här menar jag att källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys är komplementära infallsvinklar när vi vill tolka och ställa frågor om trovärdighet hos en text.

Källkritik belyser i första hand vilka uppgifter som är tillförlitliga, men i en vidare bemärkelse är källkritiskt tänkande ett prövande av en mängd aspekter kring om man riktigt kan tolka eller dra slutsatser av vad som framgår av en källa. Kognitiv auktoritet belyser främst sociala aspekter hos trovärdighet, hur det kommer sig att vi uppfattar någon som trovärdig, att hon framstår som om hon vet vad hon talar om och att vi litar till hennes värderingar. Domänanalys belyser vilka begrepp, teorier, metoder och annat som är framträdande i en diskurs inom en kunskapsdomän. Det är i förhållande till sådana kollektiva föreställningar vi har möjlighet att tolka och förstå de kontextuella villkoren för att kunskap inom en domän anses vara giltig. Kunskap som är giltig och kunskap som är trovärdig ligger nära varandra, att vi betraktar något som giltig kunskap är vanligen en förutsättning för att vi ska vara beredda att säga att det också är trovärdigt.

Sammanfattningsvis uppfattar jag källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys som olika föreliggande perspektiv vi har att tillgå, vilka kan ge olika skäl till eller argument för att en text är trovärdig. Det jag undrar är om de också har några väsentliga likheter, vad det finns i dessa perspektiv som förenar dem, eller om det finns inslag hos dem, som gör att vi med fördel ska hålla dem åtskilda.

1.1.2 Syfte

Syftet är att undersöka om källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys har några väsentliga likheter i hur de menar att värdering av trovärdighet kan gå till.

1.1.3 Frågeställningar

- 1) Vad avses med källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys samt vilka konsekvenser har dessa olika perspektiv för värdering av trovärdighet vid informationssökning?
- 2) Vilka likheter finns det i ovan anförda utgångspunkter?

1.2 Material och urval

För att visa hur källkritiken har förändrats med olika vetenskapssyn- och kunskapssyn under 1900-talet fram till idag framhålls bröderna Weibull som representanter för 1910-talet och Rolf Torstendahl för 1960-talet. Torstendahl är fortfarande en av de ledande historikerna som forskar kring och diskuterar vad källkritik är. Hans uppfattning idag tillsammans med ett par förslag på en modifiering och utveckling av det källkritiska tänkande tas upp i en avslutande del för att visa på ett par positioner idag.

Bröderna Weibull på 1910-talet är den mest undersökta och omdiskuterade perioden i denna uppsats. Ska man säga någonting om källkritik på 1900-talet i Sverige relaterar mycket i litteraturen till dem. Min bedömning var att jag knappast kan tillföra något nytt material eller någon värdering, som avviker från de olika som redan förekommer kring med vilken vetenskapssyn bröderna Weibull ansåg att man ska tillämpa källkritik. Istället ger jag en översikt, som försöker återge några

centrala ståndpunkter inom forskningen. Min poäng är alltså att översiktligt återge några skilda tolkningar, som framförts i en ganska utdragen diskussion om källkritik hos bröderna Weibull.

Torstendahls introduktion till historieforskningen från 1960-talet analyserar jag själv mer ingående. Där förekommer en stark uppfattning om vad som är korrekt vetenskaplig argumentation, vilken används för att ställa källkritiken i en idéhistorisk relation till den tidens analytiska filosofi och värdenihilism. Urvalet har inte skett i förhållande till en egen fullständig genomgång på temat källkritik. Urvalet är för källkritikens historiska bakgrund gjord efter den helhetsuppfattning jag hittills har lyckats uppnå kring vad andra forskare har framhållit som relevant eller belysande. Här är jag i första hand beroende av Birgitta Odén, som i sitt arbete om forskarutbildningens förändringar täcker in hela den period som bakgrunden omfattar.

Inom biblioteks- och informationsvetenskap är kognitiv auktoritet ett utvecklat begrepp för trovärdighet, som i ett socialt perspektiv ser på hur forskare värderar varandras arbeten. För att nå en kritisk distans till kognitiva auktoriteter kan man utifrån kännedom om litteraturen inom deras område försöka urskilja vilka frågor de anser relevanta, se på vilka teorier och metoder och andra egenskaper som anses utmärka god forskning. Ett mer systematiskt perspektiv på hur detta skulle kunna gå till är domänanalys. Sammantaget står Patrick Wilsons kognitiv auktoritet och Birger Hjørlands domänanalys för ett perspektiv som betonar diskursiva, sociala och historiska aspekter hos de begrepp, teorier och metoder som används inom forskning. Jag utgick ifrån denna min uppfattning om Wilson och Hjørland som närliggande och komplementära perspektiv på frågor om värdering av relevans, giltighet och trovärdighet vid informationssökning. Jag ser det som att frågor om kunskapsrepresentation och vad som är tillräckligt, relevant är en huvudlinje hos Wilson, vilken vidareutvecklas av Hjørland. Det urval jag har gjort bland Wilsons arbeten utgår från mitt övergripande tema om värdering av trovärdighet och då framstod hans bok om kognitiv auktoritet, en senare artikel som antyder hur man kan tillämpa begreppet samt några artiklar från 1990-talet om relevans, som en i denna uppsats hanterbar avgränsning. Hjørland har ambitionen att skapa en mer allmän teori om informationssökning och har därför formulerat domänanalys, vilket kan karakteriseras som en slags tillämpad kunskapsteori eller ett försök att finna på olika sätt att ge den bästa intellektuella bakgrunden till det kvalitativa innehållet hos dokument. Här återger urvalet på ett liknande sätt huvuddragen i Hjørlands teori och metod utifrån tematiken kring trovärdighet, som i samband med domänanalys framstår i förhållande till vad som är relevant inom en diskurs. Här fann jag att särskilt relevans var ett tema som går att koppla till källkritik, och lyfter ut det i ett särskilt avsnitt.

1.3 Bearbetning och analys

Utgångspunkten för denna uppsats är att få fram och jämföra skillnader och främst likheter mellan källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys. Jag avser att göra en teoretiskt explorativ studie, som mot bakgrund av den relativt ringa forskning som finns på området med fördel undersöker innebörd och konsekvenser hos några perspektiv. Det utgör i sig ingen särskild teoretisk utgångspunkt, men strävan att kunna jämföra olika teoretiska perspektiv och metoder lägger uppsatsen på en nivå, som gör den till en teoretiskt analyserande studie. Jag ska först säga något om vad en teoretiskt analyserande studie innebär och varför den i sin tur inte behöver utgå från ytterligare en teori. Sedan går jag in på uppsatsens olika delar, som beroende av sina olika innehåll också får något olika form.

Inom idé- och lärdoms historia, som utgör min bakgrund, och liknande filosofiskt orienterade ämnen är studier av idéer, teorier och metoder ett centralt inslag. Studierna bedrivs huvudsakligen genom läsning av olika texter, men det är svårare att mer precist ange var studieobjekten befinner sig, eftersom de kommer till uttryck i olika kulturellt präglade praktiker, vilka alltid är bundna till en specifik historisk och social situation. Samma idé kan finnas formulerad i en kort text, men också utgöra ett tema i allt textens författare har ägnat sig åt under sitt livsverk. Vad den här författaren levt för liv och haft för tänkande är i hög grad en kollektiv fråga, i vilka intellektuella miljöer hon har varit delaktig och tillsammans med vilka hon levt och arbetat. På detta sätt är en idé eller en teori inget man riktigt kan förstå utanför sitt sammanhang. Men detta sammanhang återgår på hela kulturer och deras historia, vilket blir alltför omfattande och tungrott om man som jag vill studera några särskilda metoder. Därför menar jag att en teoretiskt analyserande studie har som huvudobjekt vad som är centrala argument i en teori samt vilka förutsättningar och konsekvenser dessa har. När syftet här är att jämföra källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys försöker jag ta reda på i vilka teoretiska perspektiv de här utvalda författarna formulerar hur värdering av trovärdighet kan gå till. Det innebär att jag lägger mig nära deras texter, där genomgången styrs av mitt övergripande syfte. De delar jag väljer att lyfta fram är inte alltid de som ur andra perspektiv skulle framstå som de mest intressanta.

Det är möjligt att tänka sig att målet för min studie borde vara att tillämpa en explicit teori på materialet, eller alternativt utifrån materialet skapa en teori om värdering av trovärdighet. Den uppsats jag skriver har vissa historiska inslag tillsammans med anakronistiska, som vad en viss syn på värdering av trovärdighet har för konsekvenser vid informationssökning. I förlängningen av en teoretisk studie ser jag möjligheten av en vidgad horisont kring olika aspekter på värdering av trovärdighet. Det är inte vad jag vill kalla en konkret tillämpning, men ett intresse för metoder kan ändå liknas vid ett synande av våra tillgängliga intellektuella verktyg. När fokus på detta sätt redan är riktat mot en intellektuell, teoretisk nivå menar jag att det är innehållet hos metoderna och deras teoretiska inramning, som är styrande för vilken form av undersökning man rimligen kan anta när klagörande resultat. Att försöka ta reda på vad som utgör det väsentliga i teoretiska perspektiv, vad författare tar för givet, vilka positioner de godtar och vilka de förkastar samt hur de menar att man kan gå till väga vid värdering av trovärdighet anser jag är att ha en klagörande målsättning. Det viktiga i detta sammanhang är vad författarna säger, att lyfta fram det väsentliga i deras argumentering, för att sedan kunna jämföra likheter och skillnader. Det är inte säkert att det hela blir begripligare om man tillför ytterligare en teori om varför metoderna är sammansatta på ett visst sätt. Avsaknad av en egen teori riskerar att tas för avsaknad av teoretisk medvetenhet. Men att jämt och ständigt kräva teori är snarare en avsaknad av reflektion över de filosofiska konsekvenserna. Vid teoretiska analyser leder kravet på teori till absurda konsekvenser: om studieföremålet är en teori, och studien kräver ytterligare en teori, så kräver den teorin i sin tur en teoretisk motivering och konsekvensen blir en oändlig återgång på teorier. Vi kan under alla omständigheter diskutera och jämföra olika teorier och argumentationer utan att för den skull tillämpa en annan teori. Intresset i denna uppsats är riktat mot metodlära och vetenskapsteori, men uppsatsen arbetar inte med en egen teori om detta utan frågar helt enkelt efter andras teoretiska perspektiv med syftet att senare kunna jämföra dem. Eftersom de olika kapitlen har olika innehåll, så är bearbetning och analys också olika. Jag frågar efter teoretisk inramning och hur de olika metoderna menar att man kan värdera trovärdighet, vilket skiljer sig åt. Källkritik har en lång tradition inom humaniora vid textkritik på historiskt material. Kognitiv auktoritet är ett begrepp som

Patrick Wilson formulerade i början av 1980-talet och domänanalys något Birger Hjørland formulerat från mitten av 1990-talet. Det blir alltså olika uppgifter att visa vad källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys är. Här har jag valt att visa några exempel på med vilken vetenskapssyn källkritik har tillämpats över tid. Min förhoppning är att dessa kapitel ska kunna läsas med en förståelse för hur den teoretiska inramningen kring källkritik skiftar vid olika tidpunkter. Källkritik kan framstå som några kriterier, vilka kortfattat låter sig sammanfattas, men när man sedan i praktiken ska tillämpa dem måste man också ha en uppfattning om vad det är man vill uppnå genom att använda metoden och hur andra tidigare har hanterat liknande källkritiska problem. Källkritik handlar till stora delar om negativa resultat och gränserna för kunskap, alltså situationer där man med metoden i perspektivet av en viss vetenskapssyn gör avvägningar kring vad som kan sägas vara giltig och relevant kunskap. Vad källkritik är tillsammans med sin teoretiska inramning och som en del av mer omfattande metodlära är en typ av fråga som fick mig att välja en vetenskapshistorisk bearbetning och analys.

Det finns en mängd möjliga infallsvinklar inom vetenskapshistoria, men jag står i första hand nära Tore Frängsmyr och avdelningen för vetenskapshistoria i Uppsala. I korthet bygger den idé- och lärdomshistoriska traditionen på empirisk förankring, stil som analysinstrument och ambitionen att skriva på ett sätt som kommunicerar med allmänheten.⁴ Ett väl genomfört arbete i denna tradition värderas mer efter om en angelägen fråga blir framställd i en disposition som lyckas säga något väsentligt, än att det finns krav på att använda just en särskild metodik eller tillämpa någon välavgränsad teoribildning. Den empiriska förankringen i arbeten av idéhistorisk karaktär handlar om att källkritiskt granska texter som kvarlevor eller lämningar, alltså som uttryck för vad en människa har sagt i ett visst sammanhang och inte i första hand hänga upp sig på hur sant det uttalandet är i någon objektiv mening. Intellectuell historia handlar om att förstå hur människor tänkte. Det som i första hand kommer att skilja min bearbetning och analys för källkritikens historiska bakgrund från riktig vetenskapshistoria är att jag inte är konsekvent kontextualiserande samt att hela upplägget och syftningen mot anakronistiska frågor om tillämpning är ett historiskt främmande inslag.

Med vilken vetenskapssyn bröderna Weibull menade att man ska tillämpa källkritik är den i Sverige mest undersökta och omdiskuterade forskningsfrågan kring källkritik. Weibullarna var mer intresserade av att bedriva forskning, än att formulera en uttrycklig metodlära, så frågan om deras vetenskapssyn har varit föremål för olika tolkningar. Därför har jag valt att ge en översikt av olika uppfattningar om bröderna Weibulls vetenskapssyn och därefter för jag en diskussion om detta.

Rolf Torstendahls introduktion till historieforskning från 1960-talet är skriven mot bakgrund av en fortfarande ganska enad uppfattning i Sverige om vad historia går ut på. Boken är tacksamt klart formulerad på ett sätt som ger intryck av att de väsentliga delarna hänger ihop på ett begripligt sätt. När jag bearbetade mina utdrag ansåg jag att särskilt betoningen av korrekt vetenskaplig argumentation och framhållandet av värdenihilism utgjorde inslag, som för en samtida läsare på ett självklart sätt refererade till den tidens analytiska filosofi, men som idag kräver ett förtydligande av hur de resonemangen gick.

När det gäller nutida källkritik har jag ett problem att hantera. Tidigare har jag inriktat mig på att tydliggöra med vilken vetenskapssyn källkritiken tillämpades, men ska jag konsekvent anlägga detta perspektiv även på samtiden, så har jag dels att ta

---

⁴ Om vetenskapshistoria, se Frängsmyr, 2002; 2000, s. 360-365.

ställning till en mångfald historieteorier och alternativa metoder, dels så får jag svårt att betrakta de inriktningar man rimligen skulle kunna framhålla som ledande eller mest inflytelserika med en distans likvärdig den, som jag kan ägna den historiska bakgrunden. Efter att ha vridigt och vänt på frågan om källkritiken idag, så anser jag att det är den teoretiska medvetenheten och mångfalden som på något sätt har blivit överordnad källkritiken. Till sin kärna handlar det om att en författare måste kunna ge en vetenskapsteoretiskt grundad motivering till användningen av källkritik och också ha en förståelse för källorna, som på ett liknande sätt är av vetenskapsteoretisk eller idéhistorisk karaktär. Källkritik kan uppfattas som en av flera metoder, vilken med den ökande teoretiska medvetenheten inte nödvändigtvis behöver vara inriktad på just historiskt material. Det går utmärkt att överföra en stor andel frågor som är vanliga vid kritisk granskning inom historia även på samtida material. Därför har jag valt att ge två korta exempel på hur källkritik framstår idag, inom historia och vid granskning av uppgifter på Internet och i media. Det finns mycket annat intressant att hämta i dessa eller andra nutida texter som berör källkritik, så denna infallsvinkel kan knappast sägas vara uttömmande. Istället hävdar jag att det idag är svårt att säga något seriöst, något som tas på allvar om källkritik, utan att samtidigt också diskutera något av den slags teoretiska medvetenhet jag försöker lyfta fram.

Kapitlet om källkritik avslutas med den anakronistiskt ohistoriska frågan om vad de olika synsätten har för konsekvenser för värdering av trovärdighet vid informationssökning. Jag anser att det finns uppslag hos bröderna Weibull som är värda att diskutera än idag, även om vi själva inte delar deras synsätt, och samma sak gäller för Torstendahl på 1960-talet. Med denna översikt av hur tillämpningen av källkritik skiftar över tid med olika vetenskapssyn avser jag alltså att skapa referenspunkter med historisk distans, som bidrar till att vidga horisonten för hur vi tänker kring olika sätt att värdera trovärdighet.

Kognitiv auktoritet är ett utvecklat begrepp för trovärdighet inom biblioteks- och informationsvetenskap. Det är grundat i en skeptisk social epistemologi. Vad jag kort sagt fick ut av att läsa Patrick Wilson var att trovärdighet går att betrakta som en kvalitativ aspekt på relevans. Därför fann jag det givande att koppla samman vad Wilson har att säga om trovärdighet och relevans. Jag försöker klargöra vad kognitiv auktoritet är och hur vi skulle kunna använda begreppet vid informationssökning. Wilson är själv ganska knapphändig om hur vi i praktiken ska gå tillväga med kognitiv auktoritet, men han har skrivit en artikel om hur vi utifrån litteraturkännedom kan skaffa oss en viss kritisk distans till kognitiva auktoriteter. Sätter vi in författare i deras sammanhang har vi också större möjligheter att bedöma deras kunskapsanspråk. Implikationerna av denna hans sociala syn på värdering av trovärdighet och relevans försöker jag sedan mer i detalj diskutera i ett avsnitt om konsekvenser för värdering av trovärdighet vid informationssökning.

Ett slags delresultat av min läsning av Wilson var att jag tyckte att hans uppslag om litteraturkännedom mer systematiskt finns behandlad i det perspektiv Birger Hjørland utvecklat med domänanalys. Därför gick jag vidare med att betrakta domänanalys i det något egna perspektivet värdering av trovärdighet. Hjørland arbetar i första hand med en teori om informationssökning och med frågor om kunskapsorganisation. Det blir i hög grad teoretiskt när jag i min tur försöker relatera hans perspektiv till värdering av trovärdighet. Problemet var att få till en vettig tematisering, som ger en tillräcklig begriplighet åt domänanalys samtidigt som det också skulle vara relevant för värdering av trovärdighet. Efter en presentation av huvuddragen lyfter jag fram Hjørlands formuleringar av relevans. Avslutningsvis för jag

en diskussion om vilka konsekvenser domänanalys har för värdering av trovärdighet vid informationssökning.

För att uppnå en något mer sammanhållen framställning av de olika sätten att värdera trovärdighet gör jag jämförelser i ett separat kapitel. Jämförelsen inriktar sig på vilka konsekvenser de olika sätten att värdera källkritik har vid informationssökning. Först sker en jämförelse över tid för att visa på skillnader i uppfattningar om källkritik, vilka nära hänger samman med förändringar i vetenskapssyn. Sen jämförs kognitiv auktoritet och domänanalys, och slutligen jämförs källkritik med kognitiv auktoritet samt med domänanalys.

1.4 Tidigare forskning

För källkritikens del utgick jag ifrån vad Birgitta Odén angav för hänvisningar under källkritik i *Nationalencyklopedin* samt de hänvisningar som förekommer i Tore Frängsmyrs *Svensk idéhistoria*. Rolf Torstendahl har i en avhandling (1964) undersökt med vilken vetenskapssyn källkritik tillämpades fram till 1920-talet, och har därefter behandlat frågan i olika artiklar. Torstendahl påverkar hur även min uppsats är upplagd, själva betoningen av med vilken vetenskapssyn källkritiken har tillämpats. Därefter ges en översikt av arbeten om eller som berör bröderna Weibull av Birgitta Odén, Rolf Arvidsson och Ragnar Björk. Jag har haft användning av en indelning av källbegrepp som Göran B. Nilsson gjort i ett absolut och ett funktionellt källbegrepp samt mycket annat han framför i flera artiklar.⁵ Därtill har jag inspirerats av något Karin Johannisson sagt i förbigående: När modern källkritik några decennier in på 1900-talet avlivade fabler och självförhärligande var det välgörande, men skapade också något av ett historiskt tomrum i vetenskapens namn. Det sker senare en förflyttning från föreställningen att historien kan *avläsas* med källkritiska metoder, på samma sätt som naturvetenskapen avläser naturen – men också från att den *tolkas/rekonstrueras* med hjälp av inlevelse – till att den nygestaltas, dvs. medvetet underordnas föränderliga tolknings- och berättelsemönster.⁶ Torstendahls framställning i *Historia som vetenskap* av korrekt vetenskaplig argumentation relaterar jag till den tidens analytiska filosofi och värdenihilism, vilket fick mig att huvudsakligen förhålla mig till idéhistoriska arbeten av Svante Nordin. För nutida källkritik använder jag Torsten Thuréns arbeten samt visar på vad Torstendahl intar för position idag.⁷

När det gäller biblioteks- och informationsvetenskap utgår jag från den forskning som Patrick Wilson står för kring kognitiv auktoritet och domänanalys som den utvecklats av Birger Hjørland. Hur detta förhållande artar sig får utläsas i den löpande texten, men en övergripande tankegång i uppsatsen – att det är givande att relatera källkritik, värdering av trovärdighet och relevans till den sociala och historiska syn på kunskap de står för med kognitiv auktoritet och domänanalys – kan sägas ge urvalet mål och syftning i stora drag. Det är inget etablerat område att relatera historisk källkritik till informationsvetenskap. Den enda jag känner till, som har gjort det på ett liknande teoretiskt analyserande vis som sker i denna uppsats, det är Hjørland.⁸ Jag frågade Hjørland om hans syn på källkritikens ställning inom informationsvetenskap, och han

---

⁵ Nilsson 1973, s. 173; för en diskussion av källkritik inom historia idag, se Nilsson 2005.

⁶ Johannisson 1998, s. 177-185.

⁷ Samtidigt med färdigställandet av denna uppsats har *Historisk tidskrift* publicerat ett nummer (2005:2) på temat källkritik idag.

⁸ Hjørland 2004, s. 498; Hjørland i Bier m. fl. 1997, *Faglitteraturens dokumenttyper*, bd. 1, s. 138.

svarade att han länge sett ett behov av att närmare undersöka relationerna mellan källkritik och informationssökning, men det är inget utvecklat område.⁹

Det finns en magisteruppsats, en användarstudie, som ger empiriskt underlag för hur folkbibliotek använder källkritik när de väljer nätplatser till sina länksamlingar. Tyngdpunkten i deras uppsats ligger på vad det innebär att tillämpa källkritik på Internet. Mot en bakgrund av vad källkritik har varit framhåver de olika praktiska sätt att värdera källor på Internet. Bland deras förslag på fortsatt forskning anges att man bör utveckla hur källkritiken kan berikas med inslag av mer tolkande karaktär.¹⁰ I förhållande till detta är min ambition att ta fasta på några tolkande uppslag vid källkritik och ge en ämnesförankring genom att relatera till Wilson och Hjørland.

Den inriktning som denna uppsats har är även påverkad av en annan magisteruppsats, Karin Bergström Grönvalls om synen på kunskap i informationsvetenskap. Hon urskiljer kunskapsteoretiskt tre grundläggande begrepp: absolut kunskap, individuell kunskap och omvärldsberoende kunskap. Det som framför allt påverkat utformningen av min uppsats är att Bergström Grönvall relaterar Hjørlands syn på kunskap till Cyril Cleverdon samt till Bertram Brookes och Peter Ingwersen. Hon ger bakgrund och perspektiv åt Hjørlands position inom informationsvetenskap, vilket gjorde det överflödigt för mig att utveckla den saken ytterligare. Hjørlands position finns även behandlad av etablerade informationsvetare.¹¹

Hur min uppsats förhåller sig mer allmänt till forskning om informationssökning och relevans inom biblioteks- och informationsvetenskap försöker jag visa i det introducerande kapitel om trovärdighet och informationssökning, som följer efter inledningen. Där framhåller jag också att forskning kring trovärdighet är mest utvecklad inom retorik och närliggande inriktningar.

1.5 Uppsatsens relevans för biblioteks- och informationsvetenskap

Att ställa frågor om trovärdighet menar jag är ett sätt för en informationssökare att försöka urskilja, välja och värdera vilka dokument som är särskilt bra. Dessa dokument skulle på ett koncentrerat sätt hjälpa oss att få veta det väsentliga som är sagt i ett ämne. Utryckt i ämnesstermer är värdering av trovärdighet en tolkande ansats, som utifrån kvalitativa kriterier försöker ringa in en hård kärna av relevanta dokument. Kan vi ange argument till varför några dokument framstår som mer trovärdiga, så kan vi också motivera varför just dessa dokument är relevanta.

Detta är enbart en explorativ studie där jag inte har möjlighet att ange några rangordnade kriterier för trovärdighet vid informationssökning, utan jag jämför vad några perspektiv innebär för värdering av trovärdighet. En central fråga, som uppsatsen berör, är hur trovärdighet förhåller sig till relevans. Vad jag känner till så omtalas trovärdighet inte så mycket inom biblioteks- och informationsvetenskap. Inom retorik är att hålla sig till saken, att framföra det relevanta, ett av de viktigare kriterierna för att man ska framstå som trovärdig. På det sättet framstår relevans som en nödvändig, men inte tillräcklig förutsättning för trovärdighet. Utöver att hålla sig till saken är att veta vad man talar om och att göra det på ett begripligt sätt andra viktiga kriterier för att

---

⁹ E-post från Birger Hjørland till Erik Boström, 2004-12-15.

¹⁰ Nilsson & Nilsson 2003.

¹¹ Talja, Touminen & Savolainen 2005. De jämför Hjørlands betoning av diskurser med den polske filosofen Ludwik Flecks (1896-1961) lära om tankestil och tankekollektiv, vilket jag på ett sätt anser är träffande, men det förblir oklart hur Hjørland inte ser någon motsättning mellan kollektivism och realism, jfr. Hjørland 2004.

man ska framstå som trovärdig. Omvänt är trovärdighet ett både nödvändigt och tillräckligt kriterium för att uppfatta ett dokument som relevant, men det utesluter inte att det finns andra relevanskriterier, beroende på vilken slags fråga man arbetar med. Det är fullt möjligt att ställa frågor om vilka dokument som saknar trovärdighet inom ett ämne eller också kan man i första hand vara intresserad av att något sägs och inte om det just är trovärdigt.

En konsekvens av de olika sätt att värdera trovärdighet, som behandlas i denna uppsats, är att trovärdighet framstår som en sammansatt egenskap, vilken uppfattas olika beroende av intellektuell bakgrund och sociala sammanhang. Det innebär att vi inte kan ge någon universaldefinition av trovärdighet, som kommer att fungera vid informationssökning. Istället måste vi inrikta oss på att utveckla ett flertal olika infallsvinklar för värdering av trovärdighet. Jag uppfattar källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys som några föreliggande metoder, vilka är värda att försöka sammanföra som alternativa infallsvinklar på trovärdighet.

I ett samhällsperspektiv är metoder för värdering av trovärdighet relevant av flera skäl. De bidrar till kritiskt tänkande. De ger en förståelse för betydelsen av sociala inslag som tillit vid förmedlingen av kunskap i en tid när mycket av fokus ligger på informations- och kommunikationsteknik. I slutändan är det människor som står för värderingar och kritiskt tänkande. Därför är det viktigt att vi även uppmärksammar och försöker utveckla våra intellektuella verktyg, som metoder för värdering av trovärdighet. En viktig samhällsroll för bibliotekarier är att kunna visa på vad det finns för olika kritiska hållningar, att vi för oss själva eller tillsammans kan diskutera och överväga argumenten för eller skälen till hur vi gör värderingar vid informationssökning.

1.6 Centrala begrepp

I avsikt att höja läsligheten listas här några centrala begrepp i uppsatsen. Tanken är att läsaren kortfattat på ett ställe ska kunna utläsa vad som menas med återkommande begrepp. På ett sätt är detta inkonsekvent, eftersom hela uppsatsen syftar till förståelse av vad dessa begrepp betyder. Men följande lista vill enbart ge en orientering kring vad begreppen betyder, som man kan gå tillbaka till under läsningen.

Källkritik, metod som genom kritisk prövning undersöker om en källas informativa innehåll är sant eller falskt, brukbart eller oanvändbart för den fråga man söker svar på. Med hjälp av några kriterier värderar man om innehållet i en källa kan ge empirisk grund för de påståenden, som svarar mot den frågeställning man arbetar med. Kriterierna utgör samlingsbeteckningar för sammansatta överväganden, vilka är grundade i historikers tillvägagångssätt. Kriterierna är universella i den meningen att de gäller misstänkta svagheter hos källproducenter oberoende av sociala faktorer som klass, kön, ålder etc. eller placering i tid och rum. *Identifikation* söker fastställa upphovsman och äkthet, om källan svarar mot vad den utger sig för att vara, samt nå klarhet om i vilken situation och med vilka avsikter källan tillkom. *Samtidighet* upphovsmannens närhet i tid och rum till de uppgifter källan förmedlar. *Tendens* upphovsmannens intresse av att påverka uppfattningar ger budskapet en bestämd riktning. *Beroende* om källan är beroende av andra källor, hur flera källor förhåller sig till varandra. *Källor* kan betraktas och tolkas som berättande eller som lämningar, kvarlevor. I en *berättande* källa är man intresserad av om man efter kritisk prövning kan använda något eller några av de påståenden som framförs i den – är det som sägs sant, överensstämmer det med verkliga förhållanden? I en *kvarleva*, *lämning* är man

intresserad av vilka slutsatser man kan dra utifrån källan, t.ex. att något sades eller ett föremål brukades i ett visst sammanhang. Det man använder som källor är en *funktion* av de frågor man arbetar med, vilket i förlängningen är beroende av problemställning och teori. En källa motsvarar sällan samtliga aspekter hos det dokument, vilket är bäraren av det informativa innehållet. Beroende av fråga och perspektiv kan källan t ex handla om att använda ett enskilt sant påstående i dokumentet eller att dra slutsatser utifrån att något framgår i dokumentet.

Kognitiv auktoritet, begrepp från Patrick Wilson, vilket står för påverkan på ens tankar, som man medvetet skulle erkänna det riktiga i. Mot bakgrund av att stora delar av vad vi vet och den information vi har tillgänglig bygger på andrahandskunskap söker kognitiv auktoritet ringa in hur det kommer sig att vi uppfattar vissa människor som att de vet vad de talar om. Trovärdighet är här det främsta kvalitetskriteriet, vilket i sin tur huvudsakligen grundar sig i kompetens och tillit – intrycket att någon vet vad hon talar om och gör värderingar man är beredd att lita till. Kognitiv auktoritet relateras i en social epistemologi till trovärdighet. Det finns inga definitiva svar på vilken kognitiv auktoritet man ska tillskriva en person, en organisation eller ett dokument, utan det handlar om gradfrågor och avvägningar mot bakgrund social produktion och värdering av kunskap. Vad som har blivit sagt av olika i en fråga, att finna information som hjälper att värdera den sociala statusen hos människor, organisationer, institutioner, idéer och teorier ger ledning för att överväga frågor om kognitiv auktoritet.

Domänanalys, perspektiv utvecklat av Birger Hjørland, som med en betoning av vetenskapsteori kombinerar hur kunskap förmedlas kollektivt i diskurser med filosofisk realism. Domänanalys eftersträvar att belysa den intellektuella bakgrunden för ett kunskapsområde. Samfund av forskare har inom en diskurs uppfattningar om vad som är giltigt, sant och relevant. Att tydliggöra sådana uppfattningar fungerar som ett stöd för tolkning vid informationssökning. En fråga kan vid informationssökning göras tydligare artikulera genom att relateras till ämnen och kunskapsteori inom en viss domän.

Relevans, informationsvetenskapligt nyckelbegrepp med otaliga variationer, vilka huvudsakligen jämför överensstämelsen mellan ämnet hos en fråga med ämnet hos erhållna dokument. Det finns många andra kriterier som påverkar vad vi uppfattar som ett relevant svar på vår fråga. I denna uppsats berörs frågor om vad som är relevant kunskap utifrån trovärdighet som kvalitetskriterium i förhållande till en social och intellektuell bakgrund. Det vanligaste är att betrakta relevans som ett effektivitetsmått på informationssystem.

Informationssökning, teoribildningen bygger på en kedja: informationsbehov – informationssökning – informationsanvändning. Här berörs huvudsakligen ett perspektiv på informationssökning som process, där värdering av trovärdighet kan ses som sätt att utforska och artikulera vad som rimligen kan sägas vara relevant kunskap inom ett område, och därifrån försöka ringa in vad som är ett specifikt svar, vilket samtidigt säger det väsentliga.

Trovärdighet, begreppet har två sidor, en mer påtaglig och en mjukare, relativ sida. Den påtagligare sidan av trovärdighet är synonym med tillförlitlighet, att något i en rimlig mening kan sägas vara sant och överensstämmande med verkligheten. Den mjukare, relativa sidan handlar om inom vilken värderingsgemenskap någonting kan

sägas och uppfattas som relevant, vilket i sin tur finns utvecklat inom retorik, argumentationsteori och likartade språkligt orienterade inriktningar.

1.7 Disposition

Här följer först i kapitel två en introduktion, som på ett allmänt plan försöker relatera trovärdighet till frågor om informationssökning och relevans. Därpå följer undersökningen av vad som avses med källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys samt vilka konsekvenser dessa olika perspektiv har för värdering av trovärdighet vid informationssökning. I kapitel tre ges en idéhistoriskt orienterad översikt av forskningen om den vetenskapssyn som angav källkritikens rätta tillämpning hos bröderna Weibull på 1910-talet. Vetenskapssynen en introduktion i historia av Rolf Torstendahl från 1960-talet relaterar jag till den tidens analytiska filosofi. En kort exemplifiering av källkritik idag inom historia och vid granskning av källor på Internet och media avslutar kapitel tre.

Sedan följer två biblioteks- och informationsvetenskapliga perspektiv, i kapitel fyra Patrick Wilsons arbeten om kognitiv auktoritet och i kapitel fem Birger Hjørlands om domänanalys. Wilson undersöker med kognitiv auktoritet hur det kommer sig att vi uppfattar någon som att hon vet vad hon talar om och där är trovärdighet det främsta kvalitetskriteriet. Hjørlands domänanalys är ett utvecklat perspektiv för hur vi kan studera kunskapsområden, vilket jag menar är användbart om vi vill relatera frågor om trovärdighet till diskurser. De olika sätten att värdera trovärdighet jämförs i kapitel sex. I kapitel sju för jag en avslutande diskussion först om resultaten av undersökningarna.

2 Informationssökning och trovärdighet

Med det här kapitlet vill jag relatera frågor om trovärdighet till informationssökning och kort placera in detta inom ämnet biblioteks- och informationsvetenskap. Ämnet består av en sammanställning av en mycket gammal institution, bibliotek, och ett relativt nytt forskningsområde kallat informationsvetenskap. Den traditionella termen för olika aspekter på hanterandet av dokument är bibliografi, vilken under första hälften av 1900-talet alltmer kom att ersättas av dokumentation. Efter omkring 1950 kommer en mer utarbetad terminologi, som information science, information storage and retrieval, och information management.¹²

Michel Buckland lyfts ofta fram som den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskare, som hittills har gjort den mest djuplodande analysen av informationsbegreppet.¹³ Buckland använder information i tre olika betydelser: "(1) information-as-process, the process of becoming informed; (2) information-as-knowledge, that knowledge which is imparted by information-as-process; and information-as-thing, the attributive use of *information* to denote things regarded as informative."¹⁴ Trovärdighet, eller snarare kognitiv auktoritet med bokens terminologi, ligger under betydelsen av information som process, att bli välunderrättad. Termen "informed" är något tvetydig, den kan syfta på kunskap om fakta som underlag för t.ex. ett beslut, men den kan också syfta på egenskapen att en person är kunnig, bildad. Hos Buckland hänger kognitiv auktoritet och frågor om trovärdighet samman med förändringar av vad som är känt. Vilka är orsakerna till förändringar av vad man vet? Buckland framhåller tre faktorer: tänkande, bevis och tro. Vi ska inte tro på all information och problemet är att bestämma vilken. Frågan om varför den information vi erhåller är trovärdig har varit anmärkningsvärt förbisedd i litteraturen om informationssystem, kanske menar Buckland för att det inte är någon teknisk fråga och även för att det är en svår fråga att hantera.¹⁵ Ronald E. Day har argumenterat för att det fyller en viktig kulturell och ideologisk funktion att hålla frågor om vad information är enkla och politiskt strömlinjeformade, att information inbegriper en faktamässighet och pragmatisk närvaro – information fungerar som det förhandenvarande – vilket minskar mångtydighet eller ovisshet och problemen med att läsa och tolka.¹⁶

Patrick Wilson var Bucklands äldre kollega. Vad Buckland mer exakt säger om kognitiv auktoritet återgår på Wilsons bok från 1983, vilken behandlas längre fram i uppsatsen. I början av den del av Bucklands bok som behandlar information som process diskuterar han informationsbehov vid de undersökningar människor gör som beroende av situation och kulturella inslag. I detta sammanhang ligger Buckland nära Wilson, särskilt en formulering av relevans som i hög grad beroende av situation. Vad man behöver veta varierar från en social, geografisk och professionell kontext till en annan. Var situation har sina säregna, specifika värden och referensramar både språkligt, hur man beskriver saker, och tankemässigt, hur man uppfattar saker.¹⁷ Det är utifrån en sådan här syn på informationsbehov som frågorna kring trovärdighet, som denna uppsats behandlar, bäst låter sig förstås.

Längre fram i sin bok utvecklar Buckland informationsbehov i ekonomiska termer, att vi gör avvägningar kring de sammantagna besvären och

---

¹² Buckland 1998, s. 215 f.

¹³ Buckland 1991.

¹⁴ Ibid., s. 197.

¹⁵ Ibid., s. 109 f.

¹⁶ Day 2001.

¹⁷ Buckland 1991, s 84.

kostnaderna för att erhålla information.¹⁸ Det är inte detta sätt att värdera, att betrakta information som något med ett visst ekonomiskt värde, jag avser med värdering. Med värdering av trovärdighet avser jag snarare hur vi ska tolka något utifrån sin situation och kontext.

I Bucklands bok är trovärdighet en fråga om att värdera vad vi redan erhållit.¹⁹ Jag menar att källkritik och informationssökning är sammanvävda, medan Buckland inte förstår det som sökning utan som urval i det material man redan funnit. Här ligger min uppsats närmare Birger Hjørland: Det som kommer till uttryck i relationen mellan det problem som skapar informationsbehov och de dokument som ses som relevanta till lösningen av problemet är i ett vidare sammanhang värderingar av olika källor och åtkomstsätt.²⁰ Relevans och informationsbehov bestäms alltid av teoretiska frågor.²¹ I ett källkritiskt perspektiv liknar detta formuleringar kring det funktionella källbegreppet – att vad som kan fungera som källor är en funktion av frågan, vilket i sin tur är beroende av teori. Detta är något jag mer ingående argumenterar för i kapitlet om domänanalys. Men jag vill på detta inledande stadium göra klart att jag tänker på olika sätt att värdera trovärdighet, bland dem de mindre uppenbara källkritik och domänanalys, som aktiva sätt att söka information och inte enbart som ett urval bland redan erhållna dokument. Jag menar kort sagt att dessa sätt att värdera och informationssökning är sammanvävda i det större sammanhanget, vad vi vill få fram ska vara trovärdigt, och de frågor vi arbetar med hänger i förlängningen samman med den intellektuella historiska bakgrunden och rådande kunskapsteoretiska ståndpunkter. Att på detta tolkande och värderande sätt förhålla sig till källor menar jag utgör ett aktivt sätt att söka information.

Ett drag jag finner utmärkandet för biblioteks- och informationsvetenskap är inriktningen på tillämpning, vilket framhäver ämnets samhällsvetenskapliga och tekniska sidor. Forskning värderas i slutändan efter om den är tillämpbar och kan sägas förbättra bibliotek och informationssystem. Samtidigt öppnar detta även för andra perspektiv bara de framgångsrikt låter sig integreras och tillämpas. Det är här någonstans jag skulle vilja placera in Patrick Wilson och Birger Hjørland, som jag uppmärksammar i denna uppsats. De återfinns t.ex. båda i en bok med titeln *Information Science: From the Development of the Discipline to Social Interaction*, (1996). I stora drag behandlar de frågor kring informationssökning med en betoning av mänskliga, sociala och historiska inslag hos kunskap. De anlägger ett humanistsikt perspektiv med tyngdpunkt på filosofiska, kunskapsteoretiska frågor.

2.1 Informationssökning

Teoribildningen kring informationssökning inom biblioteks- och informationsvetenskap bygger på en kedja: informationsbehov – informationssökning – informationsanvändning. Dessa är analytiskt åtskilda beteckningar, i praktiken skapar användande av information ytterligare behov, osv. Informationsbehov har formulerats något olika av olika teoretiker, men det ligger i linje med känslor av brist: att man saknar eller har ett glapp i sin kunskap, att man känner osäkerhet kring något. Vagt och svårtolkat beskriver ändå begreppet att det finns anledningar till att människor söker information. Här finns det olika grader av klarhet kring vad det är som man vill veta. Informationssökning kan ses som ett sätt att artikulera sitt behov och sedan följer en

---

¹⁸ Ibid., s. 127-138.

¹⁹ Ibid., s. 110.

²⁰ Hjørland 1997, s. 172 ff.

²¹ Hjørland 2002 b, s. 267

sökprocess, som avslutas med utnyttjande av anskaffad information.

Informationssökning har inget egenvärde, utan är ett redskap för att uppnå och uträtta något annat. En person har alltid en uppfattning om eller en förståelse för de saker och problem som informationssökningen inriktar sig på. Här finns ett tolkande inslag där individen försöker avgöra om tidigare, förvärvad kunskap räcker eller vilka ytterligare källor och information, som skulle vara tillfredställande och som man ännu inte fått tag på.²²

2.2 Relevans

Det är vanligt att behandla frågor om relevans kvantitativt och formellt, medan både Wilson och Hjørland uppmärksammar kvalitativa och intellektuella sidor hos relevans. Jag menar i min tur att trovärdighet kan ses som en kvalitativ aspekt på relevans vid informationssökning. Det finns ett nära intellektuellt samband mellan vad vi är benägna att uppfatta som trovärdigt och vad vi anser är relevant. Vad vi uppmärksammar hos kunskap är samtidiga kvalitativa egenskaper, som trovärdighet och relevans. Att se trovärdighet som en kvalitativ aspekt på relevans vid informationssökning menar jag är ett sätt att försöka artikulera vilka dokument som är särskilt bra, vilka dokument som har kvalitet genom att någon annan vi är beredda att tro och lita på redan har gjort ett otal värderingar åt oss och förmedlar kunskapen i en form vi då finner mera värdefull. Relevans rör dokument och trovärdighet förknippar vi i första hand med människor eller organisationer. I förhållande till dokument kan trovärdighet hos upphovsmän, personer eller organisationer, vara ett kvalitativt tecken på att dessa dokument är relevanta. Även vad och hur något framförs påverkar vår bedömning av trovärdighet. Vi jämför hur det intellektuella innehållet i dokument överensstämmer med vad vi vet och hur vi tänker. Jag uppfattar kunskap som kollektivt burna föreställningar, där dokument utgör ett av medierna för förmedlandet av kunskap. När vi tolkar vad eller vilka inom ett kunskapsområde som anses trovärdigt eller trovärdiga gör vi det i förhållande till de kollektivt hållna uppfattningarna där. Vi kan på så få fram kvalitativ information utifrån de kollektiva uppfattningarna, utifrån kunskapen på området och den vägen försöka ringa in vilka dokument som kan antas vara särskilt bra enligt de rådande tankesätten. Att ställa frågor om trovärdighet är vid praktisk informationssökning att försöka urskilja vilka författare eller dokument vi i första hand ska välja ut för ett närmare studium. Detta leder inte till de bästa dokumenten i någon absolut mening utan vi kan använda oss av kollektivt hållna och explicit uttryckta värderingar när vi söker urskilja vilka dokument som bäst kan svara på vår fråga. Nu är detta inte det vanliga sättet att formulera relevans. Redan Wilson och Hjørland står för egna, särskilda formuleringar av relevans, som jag i min tur relaterar till min tematik om trovärdighet. Det kan därför vara balanserande att säga något mer allmänt om relevans.

En forskning om informationsåtervinningssystem (Information retrieval, IR) använde under 1950-talet relevans som utvärderingskriterium, men det uppstod problem med att olika personer hade olika uppfattningar om vad som är ett relevant svar till en testfråga. Crainfieldtesterna är ett försök att lösa detta genom att likt i en kontrollerad laboratoriemiljö arbeta med att olika parametrar ändras. Det gav Cyril Cleverdon möjlighet att postulera vad man vid testerna angav som relevans. I detta syfte konstruerade han utifrån svaren sökfrågor, vilket i sin tur gjorde det oomtvistligt vad som var information och ett relevant svar på sökfrågan. Det viktiga för Cleverdon var att utveckla en metod där mätbara fakta analyseras statistiskt för att nå kontrollerade och

---

²² Savolainen, 2003.

jämförbara resultat, som visar vilket indexeringspråk som är effektivast. Han säger vid beskrivningen av testprogrammet med syftning på resultaten av tidigare tester att man inte ska köra ned sig i träsket med argument som rör relevans.²³ De relativiserande inslagen i begrepp som relevans och information måste med nödvändighet vara kontrollerade för att man enligt detta synsätt ska kunna räkna på dem statistiskt och demonstrera effektiviteten hos informationssystem. Hjørland menar att denna form av IR-forskning saknar förståelse för icke-relevanta dokument, att det finns flertaliga orsaker på olika nivåer till varför vissa dokument inte är relevanta för en viss fråga.²⁴

Tefko Saracevic etablerar relevans som ett nyckelbegrepp för informationsvetenskapen i en serie översiktsartiklar under 1970-talet, vilka analyserar hur man inom forskningen har att göra med olika relevansbegrepp.²⁵ En bild man kan se i efterhand är en utvidgning där man går utöver kontrollerade relevansbegrepp, som man kan räkna på för att mäta effektivitet, till ett uppmärksammande av människors kognition och hur relevans är omvärldsberoende. Birger Hjørland söker stöd hos Saracevic och hans uttalande: "I wish to suggest that the *subject view of relevance is fundamental to all other views of relevance*, because subject knowledge is fundamental to communication of knowledge."²⁶ Patrick Wilson och Saracevic påverkade troligen varandra, båda företrädare en filosofiskt utvecklad syn på centrala begrepp inom informationsvetenskap.²⁷ Mizzaro skriver mot slutet av sin artikel att han underförstått antagit att vi har ännu ett skifte att räkna med under 1990-talet. Han framhåller svårigheten att förstå och riktigt tolka något som fortfarande pågår. Relevans är fundamentalt men ännu något vi saknar en riktig förståelse för, trots mängder av forskning. Det vanliga är att jämföra ämne hos sökfråga och dokument, men studier tyder på att människor använder långt mer olikartade relevanskriterier än enbart ämne när de gör värderingar av relevans.²⁸

Här menar jag att uppfattningar om trovärdighet, kognitiv auktoritet inverkar på vad vi också finner relevant. Jag tänker på begreppet relevans, som det diskuteras hos Wilson och Hjørland i termer av sociala och historiska inslag hos kunskap, medan det finns en stor mängd relevansforskning som arbetar med andra relevansbegrepp, vilka jag saknar närmare kännedom om. En allmän uppfattning jag har är att det inte är vanligt förekommande att ställa trovärdighet i förhållande till relevans som ett centralt problem inom biblioteks- och informationsvetenskap.

2.3 Trovärdighet

Vad vi uppfattar som trovärdigt är en socialt och historiskt situerad värdering, en egenskap vi tillskriver andra människor på olika sätt i olika sammanhang. Relationen mellan trovärdighet och kunskap ser jag som sammanvävd med sociala och historiska skeenden.²⁹ På så sätt är trovärdighet en undflyende egenskap utan strikt definition. Det går också att hävda att trovärdighet är något mer än den ofta angivna synonymen tillförlitlighet. Jag ska här försöka utveckla detta något och kort kopplas det till forskning om trovärdighet och retorik.

²³ Cleverdon 1962, s. 8; jfr. Bergström Grönwall 1999 om Cleverdon.

²⁴ Hjørland, 2005, s. 147

²⁵ Mizzaro, 1997.

²⁶ Saracevic, (1975), citerad i Hjørland & Albrechtsen 1995, s. 401.

²⁷ Wilson är mest känd för en formulering av relevans från 1973, som framhäver beroende av situation och kontext, jfr Mizzaro 1997; Buckland 1991, s. 81, citerar Wilson (1973).

²⁸ Mizzaro 1997, s. 827.

²⁹ Min uppfattning är här i första hand påverkad av Mats Rosengrens sammankopplande av Ludwik Fleck och Chaïm Perelman, vilket återkommer i diskussionen.

Det finns två huvudsakliga sätt att tillskriva en skriftlig källa värden. Man kan kalla den tillförlitlig och mena att det som sägs troligen är sant, vilket avser en överensstämmelse mellan sakinnehållet och verkligheten. Man kan också kalla källan trovärdig och mena att utöver tillförlitlighet har den ytterligare positiva värden, vilka relaterar till olika grader av förtroende eller tillit man känner för den person eller organisation som står bakom källan. De ytterligare positiva värden trovärdighet syftar på gäller i första hand personer eller organisationer där vi kan bilda oss en uppfattning om deras nuvarande status. Att något är tillförlitligt är en förutsättning för att det också ska kunna uppfattas som trovärdigt. Trovärdighet handlar om vem som står bakom en uppgift och hur den framförs medan tillförlitlighet gäller sakinnehållet. Retoriken har flest utvecklade begrepp för frågor om vem och hur.

Det finns inom retorik och trovärdighetsforskning ett flertal uppmärksammade aspekter på en ömsesidig relation mellan en talares trovärdighet och meddelandets tillförlitlighet. Tillförlitligheten anger inte när uppgifter är relevanta eller vilken värderingsgemenskap de tillhör. Det är snarare något man väger in i trovärdighet. Kunskap är den enskilt viktigaste faktorn för trovärdighet. Vi blir inte övertygade om vi erfar att någon saknar kunskap om det han talar om. Kunskapen måste ha relevans för det ämne som behandlas ifall man ska framstå som trovärdig. Utelämnas något väntat och därmed relevant upplever vi det som mörkning. Samtidigt kan man inte inom en begränsad tid vid ett tillfälle eller inom ett utrymme beakta alla aspekter och därmed kan man inte säga hela sanningen. Begriplighet är en annan viktig faktor för trovärdighet. Kan man inte tala så att folk begriper så ger man intrycket att inte heller kunna förstå hur folk tänker. Konsistens sammanfattar en annan slags intryck som sammantagna är viktiga för trovärdighet; att man handlar konsekvent, lever som man lär, inte säger emot sig själv. Redan Aristoteles menar att det finns normsystem för bedömning av trovärdighet som är olika för olika typer av talare och i olika sammanhang. Varje samhällskategori har sitt eget sätt att visa att något är sant.³⁰

I den här uppsatsen kommer jag återkommande diskutera trovärdighet i relation till personer eller organisationer bakom ett dokument, men det är också möjligt att försöka sig på att värdera trovärdigheten hos ett dokument utan att ha närmare kännedom om upphovsmannen. Ett centralt antagande kring trovärdighet är att den sociala statusen hos en person eller organisation påverkar hur vi uppfattar något, men om denna status vid en bedömning är oklar kan vi ändå försöka oss på att dra en hel del andra slutsatser utifrån ett dokument om aspekter som påverkar trovärdighet. Det är enligt min mening alltså inte enbart den sociala statusen hos upphovsmannen som påverkar ett dokumentets trovärdighet, inte bara vem som säger något, utan också vad som sägs och hur det sägs.

Utgår vi från den begreppsbyggnad som finns kring trovärdighet inom retorik, så har vi en rik tradition med många uppslag, som i någon mening kan sägas ha betydelse för om vi sammantaget uppfattar något som trovärdigt. Retorik handlar om förmåga att byta perspektiv och att kombinera, ett pluralistiskt betraktelsesätt där man antar att flera ståndpunkter kring samma fråga kan vara giltiga samtidigt. I den västerländska traditionen finns en uppfattning om säkert vetande, som något vi genom hållbara länkar kan reducera kunskapen till. Men det finns också en konflikt mellan det generella och det partikulära, som gör det svårt att på ett fungerande sätt uppställa generella regler för relevans, vilka också på ett framgångsrikt sätt lyckas få fram det partikulära eller specifika vi är ute efter med en sökfråga. Det är svårt att säga vad relevant kunskap är generellt och sedan överföra detta till ett fungerande

---

³⁰ Hedquist, 2002.

informationssystem. Retorikens sätt att hantera detta problem är att pröva flera infallsvinklar där vi vid associationerna använder utmärkande mänskliga förmågor, som fantasi och känsla. Fantasin använder vi för att utvidga, med känslan uppfattar vi vad någon egentligen vill med det som framförs. En väl övervägd bedömning kräver att man inte låser sig, inte inriktar sig på enbart ett perspektiv utan är öppen och tolerant för att flera tolkningar kan samexistera. Dessa tolkningar går inte ihop på ett följdriktigt sätt, ur mångfalden kan vi inte härleda ett isolerat säkert vetande, eftersom de olika tolkningarna är formulerade i enlighet med särskilda perspektiv. Men vi delar ändå en föreställning om att vissa tolkningar är riktigare än andra. Med en retorisk kunskapsteori kan vi gå från språkliga associationer, som metaforer eller särskilda formuleringar, till epistemologiska likheter och innehållsliga samband. I ett dokument kan de metaforer som förekommer där, alltså de liknelser som på något sätt också liknar sanningen eller lyckas fånga något som överensstämmer med verkligheten, fungera som en giltig väg till kunskap även om det som slutledningsverktyg fungerar annorlunda än den formella logiken. Logiken kan undersöka det som redan existerar medan retoriken kan skapa nya samband. I ett dokument kan vi skapa samband utifrån hur kunskapen språkligt förmedlas. Vi kan dra slutsatser om t.ex. i förhållande till vilken slags tankestil eller paradigm formuleringarna i ett dokument rimligen ska tolkas, även om detta inte explicit framgår. Retoriska överväganden mellan språkliga associationer, epistemologiska likheter och innehållsliga samband menar jag på ett sammansatt sätt ingår i värdering av trovärdighet.

Hur retorik kan fungera som ett kunskapsteoretiskt perspektiv ligger utanför den här uppsatsen, men jag vill ändå kort peka på ett perspektiv som jag finner intressant för värdering av trovärdighet. Vad Ludwik Fleck har formulerat med begreppen tankestil och tankekollektiv belyser hur uppfattningar förmedlas och består genom en slags tröghet, ett slags motstånd inom kollektiv mot att ändra tankesättet. Därifrån har Mats Rosengren gjort en koppling mellan att en tankestil hör samman med ett tankekollektiv och att en argumentation alltid riktar sig mot ett auditorium. Centralt är här Chaïm Perelmans retoriska perspektiv på att vetenskapliga argumentationer riktar sig mot en föreställning om ett universellt auditorium. Ett föreställt universellt auditorium svarar mot en föreställning om vad alla kloka, förnuftiga människor borde vara beredda att hålla med om. Att vända sig till ett universellt auditorium är vanligt vid vetenskaplig, filosofisk, religiös och moralisk argumentation. En person framstår som trovärdig när hon upprepade gånger ur auditoriets synvinkel i argumentationer lyckas förena giltighet och värden. En text framstår som trovärdig när helhetsintrycket av den överensstämmer med en sådan föreställning om giltighet och värden.

3 Källkritik

Källkritik är till sin kärna några kriterier, vilka i sig själva är föga upplysande. Det intressanta är hur olika personer har tillämpat dessa kriterier och vad för slags resultat de nått. Därför har forskningen kring svensk källkritik fokuserat på frågor om med vilken vetenskapssyn framför allt bröderna Lauritz (1873-1960) och Curt (1886-1991) Weibull menade att källkritik ska tillämpas. Detta beror i sin tur på att bröderna Weibull och deras efterföljare i hög grad har påverkat uppfattningar om källkritik och riktig historia i Sverige under 1900-talet.

Rolf Torstendahls avhandling *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820-1920*, (1964) är vad jag skulle kalla en traditionell lärdomshistorisk avhandling. Torstendahl relaterar olika uppfattningar kring källkritik till olika vetenskapssyn hos svenska historiker. Där framförs flera grundläggande inslag i hur bröderna Weibull menade att man ska tillämpa källkritik, som en del i historisk forskning. Sedan kom diskussionen under 1970-talet att dels handla om i vilken grad Lauritz Weibull var beroende av litteraturhistoriska metoder, dels om man kan tolka weibullarnas radikala källkritik som ett paradigm enligt Thomas Kuhn. Det sista arbete jag tar upp i min översikt av denna diskussion är en inledande del från Ragnar Björks avhandling *Den historiska argumenteringen* (1983). Här finns en metahistorisk dimension om hur historiker sätter samman berättelser. Bröderna Weibull menade att de gjorde konstruktioner utifrån fakta, men det låter sig även tolkas som att de sätter in fakta i större berättelser.

Det som nu följer i 3.1 är alltså en översikt av forskningsläget kring förhållandet mellan källkritik och vetenskapssyn hos bröderna Weibull, och inte en egen tolkning jag gör utifrån bröderna Weibulls originalarbeten. Min översikt är ett försök att redovisa några av de perspektiv som anlagts. Greppet hos de refererade texterna, att diskutera föregångare, kan ses som uttryckt för behov av att ta ställning vid olika tidpunkter. Även om tidsperioden bara sträcker sig över ett tjugotal år, så var detta en tid när uppfattningar om källkritik genomgick förändringar, främst indirekt via en vidgning av historieämnet och dess teori. Vad jag efter översikten något mer självständigt diskuterar i 3.2 är hur vi sammantaget kan se på de olika ståndpunkterna kring vetenskapssynen hos bröderna Weibull.

I 3.3 ges en översikt av en introduktion till historia från 1960-talet, för att belysa hur källkritiken framstod som etablerad i en normativ metodlära. Källkritiken idag behandlas kort i 3.4 med två exempel, som vill antyda kraven på ökad teoretisk medvetenhet både vid tillämpningen, vad man vill uppnå med metoden, och i tolkningen, vad man behöver förstå av sammanhanget för att kunna bedriva källkritik.

Varken bröderna Weibull på 1910-talet eller Torstendahl på 1960-talet uttrycker sig vanligen inte i termer av trovärdighet, men delar av deras metodlära är ändå värd att pröva för att formulera frågor kring trovärdighet vid informationssökning idag. Det krävs en allmän uppfattning om trovärdigheten hos ett dokument, som utgår från dess uppkomstsituation och återgår på kontexten, för att man över huvud taget ska kunna framföra den källkritiska misstanken om att det föreligger tendens eller beroende.

Tolkningen av hur man ska förstå vad bröderna Weibulls arbeten innebar för svensk källkritik skiljer sig något när det gäller med vilken vetenskapssyn de arbetade. Ställt på sin spets är det frågan om bröderna Weibull var renodlade humanister, som enbart ägnade sig åt intertextuella relationer, eller om deras vetenskapssyn ingår i en mer

allmän strävan efter sammanhängande metoder omfattande både empiriska och rationella inslag, vilka i en vid mening kan betecknas som positivistiska.³¹

I Sverige var en statsidealism rådande, formulerad av filosofen Christopher Jacob Boström (1797-1866). En parallell koncentration på staten som studieobjekt fanns inom historia, där man anknöt till Leopold von Ranke (1795-1886) och Erik Gustaf Geijer (1783-1847). Från Geijer till Harald Hjärne (1848-1922) dominerar statsidealismen: Stater, nationer och deras institutioner har i analogi med organismer ett eget liv och historia ska återge denna utveckling. Den teoretiska grunden förändras sedan, idealism ersätts av empiristiska och relativistiska synsätt. Inom litteraturhistoria och filosofi kan man se en liknande förnyelse av svensk humaniora. Man avvisar idealismens intresse för metafysik.³²

När historikerna och bröderna Lauritz (1873-1960) och Curt (1886-1991) Weibull förde fram sitt program på 1910-talet dominerades historia i flera decennier kring sekelskiftet av Harald Hjärne, som har en mer relativistisk uppfattning än familjen Weibull. Han menade att historia i motsats till matematik aldrig kan nå fullständig sanning. Historikern skulle istället söka så hög sannolikhet som möjligt, syfta till att komma så nära sanningen som möjligt. Hjärne visade medvetenhet om källkritik, men den var för honom endast ett tillvägagångssätt och inget man kan dra några teoretiska växlar på, som att av en striktare källkritik följer färre men sannare fakta.³³ Hjärne gav, enligt den weibullskt skolade Erik Lönnroth, 1893 ut den första källkritiska analysen i Sverige av ett koncentrerat problem.³⁴ Hjärne var även den förste i Sverige som hade ett effektivt historiskt seminarium. Många arbeten därifrån handlar om diplomatiska relationer under 1600- och 1700-talen och ett sätt att nå objektivitet handlade om att sanningsenligt återge sådana dokument, som diplomatiska depescher.

Martin Weibull (1835-1902), brödernas far, lade grunden till deras källkritiska skola med sina noggranna analyser av diplomatiska rapporter, men samtidigt hade han en stilistisk hållning, som vi idag mer förväntar oss av en essäist eller skönlitterär författare. Lauritz Weibulls lärare Henrik Schück (1855-1947) betraktade sig som historiker framför allt, men han behandlade alla möjliga ämnen. All litteratur, även lärd eller vetenskaplig, som kunde bidra till förståelsen av historia och kulturen var föremål för hans gränslösa intresse. Hos Schück fanns en markant nedtoning av vad vi idag talar om som teori och metod, vad han då talade om som spekulativ estetik. Dessa filosofiska synsätt riskerade att få historiska personer att framstå som moderna. De kände och tänkte inte som vi, hela utgångspunkten för deras verksamhet var en annan, de problem de hade att lösa var andra, liksom även själva sättet för lösningen. Först genom att försöka ställa sig på den historiska personens ståndpunkt – vilket han tänkte sig inte kan lyckas fullkomligt – kan man uppfatta henne. Vägen till denna ståndpunkt slingrar ej fram över den spekulativa estetikens gungfly, utan dit leds man bara av den historiska forskningen.³⁵ Även fadern Martin Weibull hade en liknande inställning, det är genom den noggranna och praktiska forskningen man når resultat, och inte genom spekulat. Det är värt att ha i åtanke, att Lauritz Weibull utgick ifrån både sin fars mer källkritiska analyser och en bredare, lärd litteratur- eller kulturhistoria.

---

³¹ Torstendahl 2000, s 14., Frängsmyr 2000, s. 242.

³² Ibid., s. 168 ff.

³³ Ibid., 170 f.

³⁴ Lönnroth 1998, s. 306.

³⁵ Schück, citeras i Frängsmyr 2000, s. 173; om Martin Weibull, s. 170.

3.1 Vetenskapssyn hos bröderna Weibull

3.1.1 Källkritik och vetenskapssyn under 1910-talet

Den med källkritiken sammanhörande vetenskapssyn Torstendahl redogör för, i sitt avhandlingskapitel om bröderna Weibull och deras metod på 1910-talet, är utgångspunkten för hur de menade att man ska slå fast fakta och rekonstruera det förflutna.³⁶ Bröderna Weibull anger att man ska inleda med frågeställningar om uppgifterna i materialet är pålitliga och vilka slutsatser man har rätt att dra utifrån fastställda fakta. Man ska börja med att fråga sig hur materialet låter sig användas. Man går från materialets yttre karaktär, bestämmer skriftens ursprung och ändamål, fastställer vad skriften avsåg att vara.

Därefter följer innehållsanalysen. Den måste arbeta med antaganden, som kan verifieras av de föregående resultaten. Innehållsanalysen syftar till att dra de rätta slutsatserna ur ett givet material. Man utgår enbart från textmaterialet, antar att helheten har en förnuftig mening, och försöker ge en enkel och förnuftsmässig förklaring utan att förklara bort något. Utifrån en mängd skilda sådana utförliga analyser är målet att visa vilka historiska uppgifter som är trovärdiga eller inte, men det är inte alltid man kan räkna med att nå så långt. Det handlar om källkritisk värdesättning av uppgifter i skrifter där man arbetat fram en helhetsuppfattning om vad det är för slags skrifter, vilket ursprung de hade och vad de syftade till. Beroenden konstaterar bröderna Weibull med två skilda metoder, den ena baseras på verbala överensstämmelser mellan olika texter och den andra på parallellism i framställningen av ett händelsemönster. De analyserar litterära genrebilder och följer traditionsutvecklingen. De försöker fixera de tankemönster, som anger schemata för gestaltteckning, ser hur de ändras över tid och tar fasta på att inbördes avvikelser hos skrifter som hänger samman i en sägentradition kan ha litterära grunder.

Källkritiken syftade hos bröderna Weibull till att få fram det vetenskapligt konstaterbara. Det möjliga men osäkra får inte vara utgångspunkt för vidlyftiga resonemang utan endast det som är säkert nog. Endast det bevisliga ska ha rum i historisk vetenskap. När sägen och dikt sopas bort, visar det sig, att endast enstaka händelser och de grövsta linjerna i den äldre tidens historia är vetenskapligt konstaterbara, säger Lauritz Weibull i företalet till en bok. Torstendahl anför det som ett ledmotiv för Weibulls nya strävan. Det säkra är de uppgifter, som inte kan betvivlas utifrån vedertagna källkritiska principer. Här var Weibull mer radikal än sina samtida svenska historiker, vilka efter källkritisk behandling likt Harald Hjärne graderade hur sannolika uppgifterna var. Weibull menade att de uppgifter som utifrån källkritiken var möjliga att betvivla inte var vetenskapligt konstaterbara.

Säkra uppgifter ska bilda fasta utgångspunkter vid konstruktionen av det förflutna. Endast säkra slutsatser på grundval av säkra uppgifter är vetenskap. Strävan är att göra innehållsanalysen till en så exakt vetenskap som möjligt. Man har de källkritiska kriterierna som utmönstrar uppgifter, sedan ska innehållsanalysen fastställa vad de återstående uppgifterna hade för betydelse, och är det hela korrekt utfört får man exakta resultat som inte låter sig avfärdas som hypoteser. Det är inom ett avgränsat område den historiska konstruktionen är berättigad, och den får endast ske på så sätt att slutledningarna följer vedertagna, empiriska lagar.

Weibull hänvisade till franska metodteoretiker när det gäller konstruktioner, vilka stod för en klart empiristisk och uttunnat positivistisk grundsyn.

---

³⁶ Hela avsnitt 3.1.1 bygger på analysen i Torstendahl 1964, kap. 12.

En viktig strävan är att för vissa historiska företeelser, om vilka det saknas eller bara finns otillräckliga observationer, kan man utvidga kunskapen genom att konstruera resonemang, men de måste då vara korrekt utförda. Risker de pekade på var benägenheten att blanda in oförankrade slutsatser och lösliga allmänföreställningar i resonemang. Weibull menar med dessa franska metodteoretiker att det måste finnas en metod i historisk forskning, som utesluter godtycke och gör historia till vetenskap. Bara vissa slutsatser kan på ett korrekt sätt dras ur materialet, men det innebär samtidigt sådana vetenskapliga avgränsningar, att inte alla historiska problem kan lösas. Det här är en antiidealistisk grundsyn, uttryck för en empiristisk kunskapsteori i positivistisk anda.

Torstendahl formulerar det som så, att vetenskapssynen baseras på strävan efter säkert vetande. Källkritiken syftar till att få fram, vad som är vetbart med anspråk på säkerhet. Innehållsanalysen ska bara arbeta med verifierbara antaganden, vilket gör dess resultat bevisliga. Konstruktionen av sammanhang måste vila på en säker grund och ske efter vetenskaplig metod. Weibull ville fastslå bestämda vetenskapliga normer inom historiens empiriska kunskapsområde och han räknade inte med några möjligheter att få kunskap om historien utanför empirin.³⁷

3.1.2 1970-talets weibulldebatt

På 1970-talet förekom en utdragen debatt om varifrån Lauritz Weibull fick sin källkritiska hållning. Rolf Arvidsson lade tyngdpunkten på litteraturhistorikern Joseph Bédier (1864-138) som direkt föregångare medan Birgitta Odén förespråkade ett mer allmänt inflytande från positivism och radikala historiker. Det var fler inblandade i debatten, bland dem Curt Weibull. Man anar att diskussionerna var laddade med en medvetenhet om att det sker en allmän nyorientering. Källkritikens roll som en del av historikernas självbild ventileras här. Denna debatt är ett tecken på en brytningstid där källkritikens position, som själva kärnan i den weibullska traditionen, kom att ifrågasättas utifrån frågor kring historievetenskapens uppgift och innehåll.

3.1.3 Källkritik som ett historisk-kritiskt genombrott i positivistisk anda

Under inflytande av Thomas Kuhn tolkade Birgitta Odén den weibullska skolbildningen som ett historisk-kritiskt genombrott, ett paradigmskifte. Det framgår att Odén var intresserad av problematiken med metodisk idéspredning inom historisk vetenskap och fortsatte med en kunskapssociologisk studie av forskarutbildningens innehåll.³⁸ Tydligast kommer Odéns förhållande till Kuhn till uttryck i en annan artikel, som föregår hennes bok.³⁹ På ett mer allmänt plan är resonemang i termer av genombrott och paradigm rikligt förekommande genom hela boken om Lauritz Weibull. Koncentrationen ligger just på den del av hans liv där han först kom att framföra sin radikala källkritik tills han blev professor.

Kuhn var fysiker och i hans perspektiv kan utbytet av centrala hypoteser skapa abrupta revolutioner. Odéns vetenskapsteoretiska förankring är ett sätt att i weibullsk, positivistisk tradition åter förknippa historisk-kritisk metod med naturvetenskapligt präglade teorier. Det är dels en förstärkning av argumenten, dels ett försök att beskriva och utveckla ett historievetenskapligt förhållningssätt:

---

³⁷ Ibid. 365 f.

³⁸ Odén 1975, s. 218. Jfr Odén 1991, s 24.

³⁹ Odén 1981.

Den framställningsform som valts för arbetet – med stark vetenskapsteoretisk accentuering – är betingad av den just nu aktuella debatten om historievetenskapens teoretiska fundament. I debatten har den metodisk-kritiska forskningstraditionens positivistiska grundvalar attackerats eller åtminstone ifrågasatts. Det har därför känts angeläget för en ämnesföreläsare att gå tillbaka till brytpunkten – det moderna historisk-kritiska genombrottet – för att söka fastställa, på vilka grundsatser den weibullska forskningstraditionen vilar. Samtidigt har det känts som en eggelse att söka peka ut vägar till större precision och klarare metodisk medvetenhet inom ramen för den metodisk-kritiska traditionen.⁴⁰

När Odén talar om sig själv som ämnesföreläsare, bör det förtydligas med att hon efterträdde Sture Bolin, som var professor i Lund efter Lauritz Weibull. Odén argumenterar för att det nya hos Lauritz Weibull är en empiristisk kunskapsteori i positivistisk anda, vilket kommer till uttryck i tillämpningen av en historisk-kritisk metod. Valet av område, omkring år 1000, hade traditionellt utnyttjat sägen och dikt. Därför kom Lauritz Weibulls strikta källkritik att ge en så genomgripande effekt mot den traditionella historiebilden. Weibull sa själv, att han ville ge en annan grundsyn på dessa avlägsna tiders historia, än den vanliga. Det innebar att han avvisade andra slutsatser än dem som på logiska grunder kan dras ur fastställda fakta. Han eftersträvade bevisbara historiska påståenden, vilket fick följden att många problem måste lämnas olösta. Finns det inte tillräckligt underlag för att källkritiskt fastställa händelser eller företeelser, så kan man inte heller göra några vetenskapligt giltiga uttalanden om dessa.

3.1.4 Beroendekritik som litteraturhistorisk metod

Om man som Odén menar att det ovan nämnda är de grundsatser som den weibullska traditionen vilar på, kan man också se att hon inte är beredd att acceptera Rolf Arvidssons utpekande av litteraturhistorikern Joseph Bédier som direkt förebild för Lauritz Weibull. Bédier gjorde i början av 1900-talet en ny bedömning av de franska nationaleposen som historiskt källmaterial, där han ersatte en romantisk grundsyn med en mer realistisk. På ett liknande sätt menar Arvidsson att Lauritz Weibull lade samma realistiska, förutsättningslösa, icke-romantiska aspekter på den fornnordiska sagalitteraturen.⁴¹ Skillnaden kan verka liten, men det är inte riktigt samma sak att vara realistisk och förutsättningslös, eller att på logiska grunder dra slutsatser ur fastställda fakta. Det senare framställer den weibullska traditionen som mer vetenskaplig på ett visst sätt, vilket tydligen var viktigt att framhålla.

3.1.5 Källkritik som ett av minimikraven på historia

Odéns vetenskapsteoretiskt förankrade tolkning leder till slutsatser, som bara till hälften är rimliga, menar Rolf Torstendahl. I en uppsats, som kan ses som en fristående fortsättning på hans doktorsavhandling om källkritik 1820-1920, använder han begreppspar minimikrav och optimumnormer för att karakterisera forskningen 1920-1960.⁴² Minimikrav är de regler historiker anser oeftergivliga och optimumnormerna är de kriterier historiker anser utmärker verkligt god historisk forskning. Torstendahls

---

⁴⁰ Odén 1975, s. 21.

⁴¹ Arvidsson 2000, s. 317f.

⁴² Rolf Torstendahl, 1988.

poäng är att bröderna Weibull förändrade minimikraven medan de i stort lämnade optimumnormerna för vad som är god historia oförändrade. Han menar att de gav form åt en klassisk bevisningspositivism i svensk historisk forskning. Det innebar att ett strikt regelsystem förutsattes gälla för den vetenskapliga utövningen av historisk forskning, så att man hela tiden kan avgöra vad som är rätt och fel. Minimikraven utvecklades på flera sätt. Det uppställdes och tillämpades strikta regler för källkritisk behandling av berättande material. Det lades fram bestämda regler för hur fakta ska bestämmas. Det framfördes bestämda regler som förutsattes gälla rekonstruktionen av allmänna sammanhang utifrån fakta. På hela denna vetenskapliga verksamhet lades slutligen ett avgörbarhetskrav. Frågor om vad historia bäst borde handla om, optimumnormerna, förblev traditionella och sköts i bakgrunden för denna utveckling av minimikraven. Bröderna Weibulls arbeten höll sig till stor del inom ramen för en politisk historia med institutionella och rättsliga aspekter, som var den traditionella också i Uppsala sedan Geijer. Det väsentligt sammanhållande bandet mellan bröderna Weibull och deras elever var, enligt Torstendahl, en revolt mot den historiska hermeneutikens vetenskapsuppfattning och de speciella konsekvenser denna fört med sig i dess uppsaliensiska och stockholmska utformning. De markerade hela tiden en annan vetenskapsuppfattning än den som utgår från Geijer och Hjärne. De hade ingen gemensam teoretisk plattform, inte ens delade de alltid underförstådda teoretiska antaganden. De omfattade även skilda politiska åskådningar, där fanns konservativa och marxister även om kärnan kan betecknas som liberal eller allmänt radikal. Eleverna accepterade bröderna Weibulls betoning av minimikraven men delade inte deras traditionella optimumnormer, utan de utvecklade perspektiv som utgick från bl.a. logisk-matematiska modeller eller politisk systemanalys.⁴³

3.1.6 Ett weibullskt och ett hjärneskt perspektiv

Ragnar Björk ger i sin avhandling *Den historiska argumenteringen* (1983), där han inriktar sig på hur historiska förklaringar ser ut med Nils Ahnlund och Erik Lönnroth som exempel, en inledning där han karakteriserar de olika källkritiska skolorna som utgick ifrån Harald Hjärne och bröderna Weibull. Björks huvudsakliga intresse ligger inte, som hos mycket av den föregående svenska historiografen, på källkritiken utan han uppmärksammar hur hela argumentationen fungerar. Men hans inledande karakteristik kan även ses som en koncentrerad avrundning på den diskussion som pågick under det föregående decenniet. Hos Björk framträder weibullarnas syn på källkritik i kontrast mot den skola som utgick från Hjärne. Det givande med detta jämförande perspektiv är att det tydliggör hur två olika parallella uppfattningar om källkritik samexisterade. Det var i opposition mot Hjärnes skola, mot en maktkoncentration i Uppsala och Stockholm, som bröderna Weibull framförde sin inställning till källkritik.

Skillnaden mellan de källkritiska skolor som utgick från Harald Hjärne och bröderna Weibull ligger, enligt Björk, i tillämpningen av de källkritiska principerna – vilka principer man tog fasta på, vilka områden de applicerades på, hur strikt de tillämpades samt vilka konsekvenser man drog av tillämpningen. Weibullarna hade en stark betoning av beroendekritiken som saknades i den uppsvenska traditionen, deras striktare tillämpning av de källkritiska principerna innebar en utmönstring och inte bara en gradering av värdet av källor, vilket i sin tur krävde eliminering och inte bara ett skarpare ifrågasättande av de synteser och sammanhållande ramverk den svenska historien då var stadgad med. Weibullarna såg sin uppgift i ett nytt konstruktionsarbete

---

⁴³ Ibid., s. 80.

med magrare men säkert material. Därför kom diskussionerna mellan skolorna att handla om tillämpningen av källkritik och föras i termer av vad som är vetenskap, medan andra möjliga tvisteämnen av tematisk, filosofisk eller ideologisk karaktär inte skapade samma debatt.⁴⁴

Källkritik i snäv bemärkelse utgör enbart ett första steg i forskningsprocessen och Björk riktar uppmärksamheten mot den syntetiska och konstruktiva sidan. Weibullarna använde oftare begreppet konstruktion, i betydelsen reglerad sammanställning, medan hjärneskolan hellre talade om syntes, som sammanfattning eller abstraktion av de generella dragen eller huvudlinjerna. Som ett slags motkrav på weibullarnas reduktion, till följd av strikt tillämpad källkritik och krav logisk följdriktighet, ställer hjärneska historiker kravet på syntes. Weibullarna förenades av de starka minimikraven på historisk vetenskap, medan Harald Hjärne inte hade en lika programmatisk metodlära utan mer stod för en särskild helhetssyn.⁴⁵

Lauritz Weibull hade en kräsen attityd till historiska uppgifter, de skulle vara av sådan karaktär att de kunde fastställas ha ett absolut värde – det säkra vetandet. Det var just de ovillkorliga påståendena, som skulle kunna utgöra grundvalarna för en ny sammanställning, ett pålitligt bygge. Efter rensningen i källmaterialet återstod enbart fragment av pålitlig kunskap och de säkra uppgifterna var tillsammans med logik viktiga för att etablera samband. Resultaten var ofta negativa när underlaget fanns vara otillräckligt, men målet var att etablera samband och återskapa miljöer. Harald Hjärne strävade också efter ett historiskt sammanhang, baserat på förefintligt material, vilket utsatts för vad han kallade den misstroagna granskningen. Under vissa förutsättningar tilläts hypoteser, strävan efter meningsfullhet, gradering av materialet och jämförelser, att bidra till att ge vägledning till ett sammanhang.⁴⁶

Weibull och Hjärne förlitar sig på säkrade källor för ett tillförlitligt arbetsmaterial. De söker bägge efter ett som faktiskt antaget sammanhang, vilket forskaren har att återskapa med källorna, men med stöd bara i dessas uppgifter. Lauritz Weibull är övertygad om sitt resultatets riktighet, det är sanningen. Harald Hjärne visar ett principiellt tvivel mot sitt resultat och dess hållbarhet, det är bara en tillfällig och relativ sanning. Tillförlitligheten hos Weibulls resultat ligger för denne främst i att det är baserat på en hållbar argumentering. För Hjärne bestäms värdet av resultatet i första hand av om detta kan betraktas som en trovärdig avbildning av den samhälleliga verklighet, som den utger sig för att skildra. När det gäller riktigheten och tillförlitligheten läggs intresset mindre vid arbetssättet och mer vid den resulterande konstruktionen.⁴⁷

Hjärne omfattade en principiell relativism. De yttre sinnenas erfarenhet, empirin, är grunden för det historiska vetandet. Där finner han relativiteten ofrånkomlig, liksom då också i ett påföljande induktivt resonemang, vilket ger honom anledning att ifrågasätta hållbarheten i sina resultat. För Weibull fanns det hos resultatet ett från de säkra uppgifterna, via en logiskt hållbar argumentering, överfört sanningsvärde. För Hjärne etableras genom samspelet hypotes - belägg ett gradvis sanningsvärde. När man gör en bedömning av en sådan konstruktions riktighet betraktar man dess slutliga utseende och gör en jämförelse mellan stödet i de empiriska påståendena och vad man redan vet av sammanhangskaraktär, vad som är rimligt och troligt utifrån beprövad historisk erfarenhet. Denna Hjärnes relativism återgår även på hans uppfattning att det är oberättigat att anta att människonaturen har varit sig lik genom århundradena, och

---

⁴⁴ Björk 1983, 20 f.

⁴⁵ Ibid., 22.

⁴⁶ Ibid., 23.

⁴⁷ Ibid., 24 f.

därför får all återgivning av den historiska verkligheten en enbart relativ giltighet. Weibull hade en rationell syn på människonaturen, vi agerar förnuftsmässigt och i egenintresse, men egentliga eller irrationella motiv kan man enligt honom inte finna belägg för, och därmed söker han tömma denna relativiserande faktor på innehåll.⁴⁸ Hjärne bedömde utefter trovärdig utbildning, hur nära man kommit den troliga, riktiga med verkligheten överensstämmande bilden. Sanningslikhet anser Björk bäst karakteriserar denna strävan efter överensstämmelse, och anknyter det till helhetsbedömningen av det givna resultatet, snarare än till själva forskningsprocessen. Weibull krävde vetenskaplig metod i konstruktionen, men det förblir något oklart vad han mer specifikt omfattade för metodregler och vad han menade med uttrycket ”en sträng logiks strängaste lagar” (troligen empiriska lagar framför en ren logik, anser Björk). Weibull strävar efter fullständig säkerhet i kunskapen, efter konklusivitet. Hjärne strävar efter en sanningslik utbildning som överensstämmer med verkligheten, han strävar efter trovärdig kunskap.

3.1.7 Sammanfattning

Hela 3.1 återger översiktligt i kronologisk ordning olika forskares tolkningar i en utdragen diskussion om vetenskapssynen hos bröderna Weibull. Rolf Torstendahl (1964) menar att källkritiken hos bröderna Weibull syftar till säkra uppgifter, vilka ska bilda fasta utgångspunkter vid konstruktionen av det förflutna. Endast säkra slutsatser på grundval av säkra uppgifter är vetenskap. Strävan är att göra innehållsanalysen till en så exakt vetenskap som möjligt. De källkritiska kriterierna utmönstrar uppgifter, sedan ska innehållsanalysen fastställa vad de återstående uppgifterna hade för betydelser, och är det hela korrekt utfört får vi enligt denna vetenskapssyn exakta resultat som inte låter sig avfärdas som hypoteser.

På 1970-talet förekom en utdragen debatt om varifrån Lauritz Weibull fick sin källkritiska hållning. Rolf Arvidsson lade tyngdpunkten på litteraturhistorikern Joseph Bédier (1864-1938) som direkt föregångare medan Birgitta Odén förespråkade ett mer allmänt inflytande från positivism och radikala historiker. Odén tolkade också bröderna Weibulls vetenskapssyn som ett paradigm i Thomas Kuhns mening. Det ifrågasatte Torstendahl och menade att vi istället når en rimligare tolkning om vi ser källkritik, som ett av minimikraven att uppfylla för historiker. Samtidigt kan historiker utöver källkritik och andra minimikrav också omfatta skilda normer för vad som utgör verkligt god historisk forskning. Avslutningsvis återges ett avsnitt av Ragnar Björk som kontrasterar de olika källkritiska skolor som utgick ifrån Harald Hjärne och bröderna Weibull. Vetenskapssynen hos bröderna Weibull framstår, enligt Björk, som en strävan efter säker kunskap medan Hjärne strävade efter trovärdig kunskap.

3.2 Diskussion om vetenskapssynen hos bröderna Weibull

I föregående avsnitt, 3.1, ger jag en översikt av forskningen kring bröderna Weibulls vetenskapssyn. I följande avsnitt, 3.2, vill jag diskutera något av vad som har framkommit. Det råder samsyn bland de forskare jag redogör för ovan kring att bröderna Weibull innebar ett skifte inom svensk historievetenskap, som till stora delar baserar sig på källkritik och en viss vetenskapssyn. Åsikterna går isär något kring vad man ska betona som inspirerande och ledande för deras vetenskapssyn. De var utpräglade humanister som gick från en i tiden rådande idealism mot en särskild slags

---

⁴⁸ Ibid., 25.

realism med hjälp av källkritiken. Sättet de gjorde det på får dem att framstå, som mer lika den tidens naturvetare, än sina samtida kollegor inom historia, men på samma gång uttalade sig bröderna Weibull om historiker som sina förebilder. De utgick från en tradition som uppfattade allt för mycket ordande om teori och metod som spekulativt. Det bidrar till att förklara varför de inte lade ned möda på att utveckla någon explicit teori, utan mer intresserade sig för forskningen och dess resultat. När bröderna Weibull uttalar sig om metoden är det i polemiskt försvar och det är en genre med egna dåtida villkor. Detta öppnar upp underlaget, när man vill fastställa deras vetenskapssyn, för olika tolkningar. Det finns goda skäl att peka på särskilda influenser från historiker, litteraturhistoriker och arkivmän. På ett allmänt plan finns det lika goda skäl att karakterisera deras hållning, som en vetenskapssyn influerad av naturvetenskapens, logikens och positivismens ideal.

Det säkraste tecknet på att en grupp eller ett samhälle har nått en självmedveten uppfattning om ett begrepp, som källkritik, är att en överensstämmande vokabulär kommer att utvecklas, som sen kan användas för att lyfta ut och diskutera begreppet med konsekvens.⁴⁹ Man utvecklar kriterier för att tillämpa begreppet under givna omständigheter. För källkritikens del i svensk historieskrivning är det klart att bröderna Weibull spelade en avgörande roll vid diskussioner kring vad som är den rätta tillämpningen av metoden och vad som i de större perspektiven gör historia till vetenskap. De texter som ofta refereras och har en slags klassikerstatus, liksom bröderna Weibulls källkritiska studier, är för det mesta dåliga exempel på vad som ansågs vara den samlade konventionella visdomen i samtiden. De är istället vanligen klassiker för att de utmanar vad som togs för givet under en viss period. Vid tillämpningen av källkritik bröt bröderna Weibull helt klart mot konventionerna. De hade en annan grundsyn, vilken fick dem att striktare och mer konsekvent tillämpa metoden. Mot bakgrund av statsidealismen framstår weibullarnas krav på logiskt bindande bevis nära naturvetenskapligt inspirerade tankeriktningar, särskilt då den positivistiska traditionen. Det vetenskapliga hos bröderna Weibull handlar om att uppfylla metodkrav, en dåtida uppfattning att det finns en metod som ger säkra fakta.

För bröderna Weibull var beroendekritiken ett sätt att minska antalet texter att ta hänsyn till. Det intressanta var för dem att nå fram till de dokument vi logiskt kan sluta oss till ligger närmast den verkliga händelse eller företeelse de berättar om. Målet är att ge historia en empirisk grund och alla som känner den källkritiska metoden borde kunna upprepa och logiskt följa de slutsatser de drog. Källkritik är här en värdering av en historisk källas vetenskapliga värde. Det vetenskapliga blir i deras strikta form till något radikalt: allt som kan misstänkas för att förvansa överensstämmelsen med den empiriska, historiska verkligheten går bort. En strävan efter korrekt avläsning av det empiriska materialet liknar på ett metodologiskt plan vad man även eftersträvade inom naturvetenskaper, men bröderna Weibull gör aldrig någon sak av att deras tillämpning av källkritik direkt skulle vara influerad av naturvetenskap. Den maktrealism som blev utmärkande för den weibullska traditionen låter sig förstås utifrån det funktionella synsätt, som från evolution inom biologi även påverkade den tidens sociala vetenskaper. Samtidigt ska detta vägas mot ett antal mer påtagliga faktorer. Lauritz Weibull var arkivman och utgivningen av källor samt specialtidsskrifter inom området var en viktig del av historikers professionalisering. Andra viktiga inslag var bildandet av historiska föreningar och andra former av organiserat samarbete, där bröderna Weibull på många sätt stod närmare danska historiker än de i Uppsala och Stockholm. Vid universiteten började seminariet bli en effektiv undervisningsform där källkritiska övningar passar väl

---

⁴⁹ Jfr. Skinner 1988, se särsk. s. 120 ff.

in. Och framför allt var historisk metod något som kring sekelskiftet 1900 hade blivit urskilt och diskuterat i särskilda handböcker. Här framstår bröderna Weibull dela den strävan Charles-Victor Langlois och Charles Seignobos uttryckte, att historia ska bygga på enbart sanna påståenden grundade i källor.⁵⁰ Själva angav bröderna Weibull etablerade källkritiska förebilder som Niebuhr eller Ranke. Niebuhr utforskade Roms historia genom noggrann textkritik. En språklig analys av fragmentariskt bevarade eller förvanskade källor sökte foga ihop bitarna och få fram en ursprunglig ordalydelse. Av det bekanta sökte han dra slutsatser om det obekanta. Denna strävan att kombinera säkra uppgifter och dra logiska slutsatser är en direkt förebild för bröderna Weibull.

Jag utgick från att bröderna Weibull hade ett absolut källbegrepp, att man en gång för alla kan värdera en källa ur forskningssynpunkt. Men här tyder inte allt entydigt på att det förhöll sig så: "Lauritz Weibull uppfattade icke de resultat, som han vunnit, såsom slutgiltiga, i alla tider bestående. Han uppfattade dem som led i forskningens strävan att nå fram till historisk sanning.", skriver Curt Weibull i förordet till ett samlingsurval av Lauritz Weibulls skrifter, *Stockholms blodbad* (1965), som gavs ut några år efter hans död. Det absoluta i deras hållning ligger, enligt mig, i en förvissning de hade om med vilken säkerhet man kan avläsa och demonstrera källor med källkritik. Det kanske inte handlar om ett absolut källbegrepp i en slags mekanistisk, objektiv mening där man exakt avläser utan det fanns ett visst utrymme för nya tolkningar. Legitimiteten fanns hos den tränade experten, som med en metod anser sig ha en säker hantering och ett åskådliggörande av källor. Tankegången var att använda källor som empiri, all historia måste baseras på källorna och dessa källor måste kritiskt redovisas och värderas. Nya resultat blir beroende av nytt källmaterial eller att man gör nya värderingar av redan välkänt material. En stor del av historievetenskapliga verks disposition ägnas åt att återge och värdera de grundläggande dokumenten. På så sätt uppnår man intrycket att tolkningar utgår från källor som själva är omedelbart tillgängliga för läsaren så att en prövning av resonemanget kan ske.

3.3 Vetenskapssyn i *Historia som vetenskap* (1966/1971)

Två centrala gestalter i diskussionen om bröderna Weibulls vetenskapssyn är Birgitta Odén och Rolf Torstendahl. De återkommer även här, för att lyfta fram hur källkritiken framstod som väletablerad och med vilken slags vetenskapssyn en normativ metodlära då formulerades. Här har jag använt Odéns *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975*, vilken undersöker historiskt orienterade ämnen, för att välja ut vilken bok som framstår som ett bra exempel.⁵¹ Då framstår Torstendahls *Historia som vetenskap*, som karakteristisk för en normativt utformad metodlära.

3.3.1 Översikt av *Historia som vetenskap*

---

⁵⁰ Om aktuella metodböcker kring 1900, däribland Langlois och Seignobos, se Torstendahl 2003.

⁵¹ Odén 1991, s 212: Efter många turer framstår det som om man på 1950-talet bland historikerna i stort delade samma kunskapssyn. Odén betecknar 1950- och början av 60-talet som en nypositivistisk period. Rolf Torstendahls *Historia som vetenskap*, tillsammans med en artikel *Dikt och vetande i historieskrivningen* av Stefan Björklund, omnämner hon som den kodifierade höjdpunkten av den faktapositivistiska empirismen. Odén, "Det historiskt-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning", (*Scandia* 1975:1), i Åmark 1981, s. 63: "Ingen behövde längre tvivla på hur vetenskaplig historisk forskning skulle gå till. Tiden var inne för en normativt utformad metodlära – Torstendahl *Historia som vetenskap* förelåg 1966 /.../."

Tonvikten ligger här på hur man får fram korrekta fakta och argumenterar väl. I det noggranna definierandet av termer och i grundsynen på orsaksförklaringar märks att Torstendahl anlägger filosofiskt skolade perspektiv, och han ansluter uttryckligen till uppsalafilosofen Konrad Marc-Wogau (1902-91). Torstendahl riktar in sig på termer som är väsentliga för en korrekt vetenskaplig argumentation. Med strikta definitioner kan man undvika meningsbrytningar, som grundar sig i olika eller oklar användning av terminologin. De metodologiskt intressanta begreppen har en sådan karaktär att han ger dem operationella definitioner – man beskriver den operation eller det tillvägagångssätt som måste fullgöras för att begreppet ska kunna användas.⁵² Torstendahl baserar sin bok på empiristisk kunskapsteori. Den tillåter inga konstruktioner, som inte vilar på erfarenhetsgrund utom rent logiska slutledningar.⁵³ Därtill använder han värdenihilismen, att värdepåståenden varken kan vara sanna eller falska, vid behandlingen av historiska problem. Torstendahl omformulerar den allmänna frågan om vad historia är till ställningstaganden om vad som är att anse som historiskt betydelsefullt. Det gör han för att visa att värderingar här spelar in. Det finns ingen vetenskaplig eller objektivt given rangordning av vad som är betydelsefullt, men samtidigt kan man ge förnuftsmässiga och därmed kritiserbara skäl för olika ståndpunkter.⁵⁴

Torstendahl karakteriserar historia som en empirisk, icke-experimentell vetenskap med vissa metodiska specialproblem. Utifrån av erfarenheten givna data bygger vetenskapsmannen upp sitt resonemang. För att avgöra användbarheten av andras påstådda erfarenheter, vilka den är beroende av, har historia källkritiken som en särskild vetenskaplig metod.⁵⁵ Den historiska metodiken är uppbyggd utifrån det rationella tänkandets förnuftskriterier. Historia står i motsats till irrationella ställningstaganden av politisk, moralisk eller religiös natur. Därför ska man inte i historien införa satser som undrar sig förnuftets kritik, sådana satser som framstår som ovetbara för andra än de som tror på dem.⁵⁶

Materialinsamlingen för det behandlade ämnet ska vara så fullständig som möjligt, och när det ofta visar sig svårt måste man ge skäl att tro att en annan insamling eller ett annat urval inte ska leda till andra resultat. Materialet ska redovisas på ett sådant sätt, att det är uppenbart, varifrån grunden för varje påstående är hämtat. Ett historiskt påstående byggs upp under försök att följa den historiska testapparatusens krav. Strävan att följa kraven är tillräckligt för att tala om en historievetenskaplig produkt och man ska vara öppen för att den kan innehålla fel och misstag. Därför är en viktig sida av historia de negativa resultaten, att vetenskapligt ohållbara påståenden rensas bort.⁵⁷

En källa definierar Torstendahl utifrån sättet att använda den som källa, en skrift åberopas och utgör själv grunden för uppgifternas auktoritet.⁵⁸ Att använda material som kvarlevor innebär att dra empiriskt grundade slutsatser i form av historiska påståenden ur ett material, som inte själv kommer med samma påståenden.⁵⁹ Fokus ligger här på historiska påståenden, som kan vara sanna eller falska. Källkritikens uppgift är att fastställa vilka historiska påståenden som måste utmönstras. Källkritikens

---

⁵² Torstendahl 1971, (1:a uppl. 1966, här används 2:a uppl. 2:a tr., 1971), s. 16.

⁵³ Ibid., s. 18.

⁵⁴ Ibid., kap 2.

⁵⁵ Ibid., s. 51-55.

⁵⁶ Ibid., s 56 f.

⁵⁷ Ibid., s. 57 ff.

⁵⁸ Ibid., s. 70.

⁵⁹ Ibid., s 80 f.

kriterier ger vetenskapligt grundad anledning att misstänka, att vissa påståenden kan vara falska.⁶⁰

Uppgiftens art bestämmer hur strikt samtidskravet måste vara; ju mer detaljerad kunskap vi söker, desto striktare måste samtidskravet vara.⁶¹ Tendens är den mänskliga benägenheten att låta personliga intressen färga av sig på en framställning och dess historiska påståenden. Det kan även handla om misstanke om tendens, som grundar sig i personens situation som skrivit de historiska påståendena eller om innehållet passar väl med personens avsikter och intressen. Framställningar kan vara tendentiösa genom urval och behöver då inte innehålla några falska påståenden, men dessa förekommer i en sådan form, som lockar till falska slutsatser. Det räcker med skäl för misstanke om tendens, för att man inte får använda de uppgifter som ligger i linje med tendensen. Själva tendensen kan i sig vara mycket intressant om den relateras till författarens syften i ett historiskt sammanhang, så att den kan fastställas som ett led ett historiskt händelseförlopp, men det är då frågan om att använda skriften som kvarleva för att dra slutsatser ur den.⁶²

Beroendekritiken använder olika argument för att undersöka inbördes samband mellan källor. De här argumenten griper in i varandra, man visar på verbala likheter, materialurval, fel som förklaras ur annan text och likartad materialgestaltning. Här söker man föra bevisningen så långt det går. Det är inte bara intressant att utmönstra utan även att fastslå beroendeförhållanden. På ett liknande sätt som med tendens räcker det även här med skäl att misstänka beroende, för att man inte ska få använda skilda påståenden som om de vore oberoende⁶³. ”På de historiska påståenden, som ej sållats bort med hjälp av källkritik och på material som används som kvarlevor skall historikerns resultat grundas.”⁶⁴

Efter källkritisk granskning ska vid fastslående av fakta två oberoende påståenden bekräfta varandra. För att fastslå fakta behöver man två vittnesbörd om samma sak, de ska uppfylla samtidskravet och inte misstänkas för tendens när det gäller de uppgifter man vill använda, och de får inte på något sätt vara avhängiga av varandra eller någon gemensam förlaga. Ur en ensamstående, icke-tendentiös framställning får man acceptera huvuddragen. I tendentiöst material får uppgifter, som ligger utanför själva tendensen, bekräftas av andra, och om två framställningar med motstridande tendenser ger samma uppgift, får denna accepteras. Ett indirekt sätt att fastställa fakta då det saknas iakttagelser är indicieargumentering, där man utifrån kända förhållanden försöker sluta sig till andra. Att fastslå fakta är svårare, ju färre uppgifterna är och om de samtidigt är tendentiösa. Därför menar Torstendahl att historisk vetenskap mycket handlar om gränserna för vilka historiska påståenden, som kan användas vid fastslandet av fakta.⁶⁵

Torstendahl framhåller att värdenihilismen har konsekvenser för objektivitetsfrågan, eftersom den ställer värderingarna utanför den vetenskapliga historiesfären. Han pekar på att det främst är Ingemar Hedenius (1908-82) som pläderat för värdenihilismen i den tid han skriver. Historisk vetenskap blir sammantaget något som bara sysslar med att avgöra om påståenden om det förflutna är sanna eller falska, och då värdesatser inte är avgörbara på ett sådant sätt, löser värdenihilismen värderingsproblemet åt historievetenskapen. Torstendahl håller det för självklart att

---

⁶⁰ Ibid., s 92 f.

⁶¹ Ibid., s 94.

⁶² Ibid., s 94 ff.

⁶³ Ibid., s 98 ff.

⁶⁴ Ibid., s. 102.

⁶⁵ Ibid., kap 7.

historiesyn, livs- och världsåskådningsfrågor återverkar på historikers sätt att ge förklaringar till historiska förlopp. Men begrepp som sanning eller objektivitet hänför han till hur korrekt en vetenskaplig argumentering är, medan värderingar återgår på personliga åskådningar eller metafysiska spekulationer.⁶⁶ När det gäller anspråk på sanning inom historia menar Torstendahl att historiska påståenden kan vara sanna eller falska, men det är vid vetenskaplig historieskrivning mer givande att tala om korrekta påståenden, eftersom man bara är intresserad av de frågor som passar en argumentering inom vetenskapens gränser.⁶⁷

En historisk förklaring är, enligt Torstendahl, en produkt av historikerns tänkande. Den innebär att man fattar ett avgörande och själv är ensam ansvarig. En förklaring blir inte ett dugg bättre av att den framförts i materialet självt.⁶⁸ Han anknyter sin grundsyn på förklaringarnas natur till Konrad Marc-Wogau.⁶⁹ Kraven på en vetenskaplig förklaring sammanfattas med att fakta ska vara korrekt fastställda och alternativa förklaringar till samma företeelse ska vara uteslutna.⁷⁰

De här anvisningarna utesluter inte att man från samma material kan ge olika slags förklaringar, eftersom frågor kan ställas i olika perspektiv och på olika nivåer. Att historiker når olika resultat har tolkats som stöd för subjektiva och relativa inslag i historia. Torstendahl vänder sig mot detta och hänför möjligheterna att nå skilda resultat till den värderingsmässiga delen av historia, vad man anser historiskt betydelsefullt, vilket inte ska inverka på bedömningen av framställningars vetenskapliga korrekthet.⁷¹ Det är värt att ta med själva slutklämmen i Torstendahls bok:

Historisk vetenskap fastställer resultat. Dessa resultat står sig. Vetenskapen är inte "relativ", "subjektiv" eller något sådant. Där finns vetenskapligt korrekta och vetenskapligt felaktiga påståenden, förutom satser utan sanningsvärde, som man därför kan bortse ifrån. Den vetenskapliga uppgiften är att etablera nya vetenskapligt korrekta påståenden och utränga de vetenskapligt felaktiga. Det är ingen övertro på vetenskapen att tro, att detta är möjligt.⁷²

3.3.2 Källkritik i förhållande till analytisk filosofi och värdenihilism

Torstendahl genomför en utveckling av vad vetenskaplighet inom historia är, vilken nära hänger ihop med filosofiska perspektiv. Här har två filosofer Torstendahl nämner, Konrad Marc-Wogau och Ingmar Hedenius, ett stort inflytande. *Historia som vetenskap* har tydliga inslag av det inflytande analytisk filosofi i Sverige hade på den vetenskapssyn, vilken gav källkritiken dess inramning från mitten av 1940-talet fram till slutet av 1960-talet.

Den analytiska filosofin förstod sig själv som metodvetenskap, uppgiften var analys av begrepp och argumenteringar, som dess hjärtpunkt angavs logiken. Det är svårt att tänka sig en filosofi mer blottad på varje metafysisk dimension. Den analytiska filosofin utmärks av tron på naturvetenskapen, ambitionen att göra filosofin

---

⁶⁶ Ibid., kap 9.

⁶⁷ Ibid., kap 10.

⁶⁸ Ibid., s. 161 ff.

⁶⁹ Ibid., s. 170 ff.

⁷⁰ Ibid., s. 176.

⁷¹ Ibid., s 189.

⁷² Ibid., s. 192.

vetenskaplig, rationalism, kritiken mot metafysiken, religionskritik.⁷³ Marc-Wogau introduktion *Att studera filosofi* (1961) utgör en resonansbotten för Torstendahls egen introduktion och dess strävan efter stringens och betoning av vad som utgör en korrekt argumentering även inom historievetenskap. Torstendahls omsorg om språket och särskilt hans arbete med normativa definitioner ser det även för historievetenskap som ett framsteg om man lyckas undvika förväxlingar grundade i mångtydighet. En annan tankefigur, som är likartad hos Torstendahl och Marc-Wogau men som även omfattas av bröderna Weibull, är att om man håller sig till etablerade metodregler och en logiskt följdriktig argumentation kan man gå utöver det material man behandlar. För filosofins del blir det en fråga om att förtydliga eller ange olika alternativa tolkningar av mångtydiga begrepp medan det för historias del handlar om att genom uteslutning komma fram till vad som måste ha varit fallet trots att det inte klart framgår i materialet. Svante Nordin kommenterar denna strävan hos Marc-Wogau med att resonemanget tycks förutsätta att distinktioner kan göras mer eller mindre oberoende av skilda ontologiska eller kunskapsteoretiska ställningstaganden, att de med andra ord har en absolut karaktär och inte är relativa till skilda och skiftande filosofiska åskådningar.⁷⁴

En bedömning av hur giltig eller korrekt en argumentation är var ett centralt värderingsmoment i den svenska analytiska filosofin. Korrekt argumentation är på samma sätt en central värdering i Torstendahls vetenskapssyn. Nordin karakteriserar detta som en syn på filosofin, att den kan leverera säkra och definitiva svar på sina problem bara den bemödar sig om att eliminera mångtydigheten hos sina termer genom preciseringar.⁷⁵ En likartad strävan är genomgående i *Historia som vetenskap*. Det är i den analytiska filosofins perspektiv man har möjlighet att bedöma om ett arbete som helhet genomför en korrekt historievetenskaplig argumentation. Om källkritiken var ett effektivt medel i bröderna Weibulls metodlära, så var det delvis beroende av deras krav på logisk följdriktighet, och hos Torstendahl är detta både utvecklat och förstärkt med den analytiska filosofin. Anspråken hos den analytiska filosofin var baserade på att all vetenskaplig teoribildning utgår från ett empiriskt uppfattningssätt, vars grundvalar enbart kan klargöras genom logisk analys, och på det sättet anger filosofin också gränserna för vetenskap.

När det gäller värdenihilism hänvisar Torstendahl till att det främst är Ingmar Hedenius som pläderat för den.⁷⁶ Hos Hedenius är värdenihilism endast aktuell vid filosofisk analys. I G E Moores efterföljd menade Hedenius och Marc-Wogau att vardagstänkandet och den empiriska verkligheten inte är motsägelsefulla, även om filosofernas föreställningar om dessa begrepp ofta är det. För värdenihilismens del gäller det att förklara vad Hedenius menade var en vanlig illusion, att det finns logiska samband mellan äkta värdesatser, vilka ur logisk synvinkel inte kan vara sanna eller falska och därför kan de inte ingå i några slutledningar. Hedenius ansåg att man med den logiska analysen formulerar vissa abstrakta drag hos den objektiva verkligheten, enligt en modern vetenskaplig verklighetsuppfattning. Utifrån begreppsanalys menar Hedenius att det finns en objektivt giltig argumentation även i moraliska frågor, vilken visar att inga helhetssyner håller inför vetenskaplig granskning eller rationell analys. Vetenskapen, i den analytiska filosofiska strikta meningen, är det enda Hedenius finner värt att tro på i andra hand. Vetenskapens nuvarande ståndpunkt kan man acceptera i god tro, allt annat måste man själv pröva.⁷⁷

---

⁷³ Nordin 1983, 208 ff.

⁷⁴ Nordin 1983, s. 176.

⁷⁵ Ibid., s. 186.

⁷⁶ Torstendahl 1971, s. 138.

⁷⁷ Nordin 1983, s. 182; 2004, s. 81, 108 ff., 146, 214 f., 291.

En sammanfattning av den vetenskapssyn, som återfinns i *Historia som vetenskap*, ligger i nära anslutning till vad Hedenius anför: en stark betoning av det förnuftsmässiga eller rationella, vikten av att hålla sig till etablerad vetenskaplig metod, att endast godkänna data som är identifierbara i verkligheten och ett någorlunda stringent logiskt tänkande. Hedenius var en driven polemiker, de anförda kraven är sammanfattningsvis något de andra, ovetenskapliga filosoferna saknar – i det sammanhanget kritiserade han uttryckligen Michel Foucault.⁷⁸

3.4 Nutida källkritik

Här ger jag ingen översikt av källkritik idag utan ett framhållande av ökade krav på teoretisk medvetenhet vid källkritik. Kritik av historievetenskapliga arbeten diskuterar enligt min erfarenhet i första hand källkritikens tillämpning, vad författaren gör eller underlåter att göra med källkritik. Det är frågor som diskuteras i samband med historieteori och det skulle föra för långt att här försöka kort ange aktuella ståndpunkter. Istället vill jag peka på kravet att ta upp frågor kring kunskap vid källkritik, att man behöver kunna motivera sin användning av metoden, och att det ingår vetenskapsteoretiska aspekter i tolkningen av källor.

3.4.1 Källkritik inom historia

Det finns många bud om vad historia går ut på, men det enklaste i denna uppsats är att visa på var Torstendahl står idag. Han anlägger ett socialt och pluralistsikt perspektiv på de olika normer som ingår i historiska metodläror. Han vänder sig mot den fundamentalistiska uppfattningen att det är just källkritiken, som gör historikern. Istället framställer han källkritik som en metod bland metoder. Grundfrågan är vad det är man anser att man ska åstadkomma genom att använda metoden ifråga. Man måste ha en vetenskapsfilosofisk utgångspunkt och en epistemologi som ger ledning till att förstå vad den metodiska bearbetningen av empiri ger för slags resultat. Det historiker då kan sträva efter att uppnå är att framställa giltiga påståenden, utifrån vetenskapssamhällets accepterade metodregler och andra normer. De metoder som inom vetenskapssamhället är prövade som lämpliga för en viss typ av undersökning är alla relevanta för en historiker. Det gäller då för en historiker att kunna ange argument för sitt val av metod. Här finns det ett antal minimikrav att uppfylla i en undersökning, oavsett val av metod: logisk konsistens, empirisk prövbarhet, beaktande av allt relevant material, koherens i framställningen av resultaten, att det framkommer nya resultat och inte bara en upprepning av vad som redan är känt. Källkritik och andra metodregler hänger samman med kravet på empirisk prövbarhet. Det gäller för historikern att göra sig förtrogen med alla metoder som har relevans för den egna forskningen.⁷⁹

3.4.2 Källkritik vid informationssökning i media och på Internet

Källkritik framställs idag som något med mer allmän relevans, som ett sätt att kritiskt granska även samtida uppgifter. Källkritik relaterar då utöver historia även till frågor om objektivitet inom samhällsvetenskapliga diskurser. Här är Torsten Thurén en framträdande författare. Förnuftstron är bibehållen, men det finns flera mänskliga och sociala aspekter inblandade, som gör att Thurén hellre talar om provisoriska sanningar

---

⁷⁸ Nordin 1983, s. 181.

⁷⁹ Torstendahl 1994 och 2005.

än någon slags absolutare visshet. Thuréns inriktning att tillämpa källkritik även på nutiden har fått honom att identifiera en rad problem och ange förslag på vad man då bör uppmärksamma. I *Källkritik* (1997) pekar han på urval av fakta, tolkning av innebörden av det som hänt och sannolikhet, om det som påstås strider mot vad vi vet i övrigt.⁸⁰ Det är frågan om man förstår eller kan se något konstigt med det resonemang eller det sammanhang där det man vill källkritiskt granska ingår. De tre aspekterna kan vara sätt att upptäcka att man har källkritiska problem från första början, vilket man inte alltid inser. De ger tillsammans en bedömning, som går ut på att återgivningen framstår som korrekt mot vad vi vet i övrigt och att det inte saknas några väsentliga aspekter. I *Källkritik på Internet* (2000) föreslås på ett principiellt plan ytterligare tre kriterier, vilka ska komplettera den traditionella källkritiken: 1) världsbild och kunskapssyn som tendens 2) trovärdighet 3) källans förutsättningar och egenskaper.⁸¹ Här syftar trovärdighet i ett socialt perspektiv på en särskild individ eller institution. Denna sociala form av trovärdighet får man ofta spåra i olika indirekta tecken på status, helhetsintrycket av argumentationer och annat där man sällan kommer att finna något helt utslagsgivande. Det handlar om att försöka nå en slags avvägd uppfattning. Ganska ofta måste man själv söka sig en uppfattning om vad som är känt och vilka som står för vilka ståndpunkter. Här blir trovärdighet dels en fråga om social status, dels en kunskapssteoretisk fråga om i vilket perspektiv centrala begrepp i en framställning är begripliga.

3.5 Sammanfattning: Källkritik över tid

Den radikaliserings av källkritiken, som följde med bröderna Weibull, innebar en övergång från statsidealism till maktrealism där källkritiken skulle tillhandahålla sanna påståenden till rationella förklaringar av det förflutna. Betoningen ligger på det som kan förankras empiriskt, det som på ett begripligt sätt låter sig förklaras och på de frågor vi med en vetenskaplig metod kan fälla avgöranden kring. Källkritiken kom på detta sätt att handla om grundläggande krav och utgöra ett metodiskt nålsöga, vilket uppgifter måste passera på vägen till historiska fakta. Parallellt fanns en källkritisk skola, utgående från Harald Hjärne, vilken karakteriserades av en strävan efter trovärdig kunskap där resultatet av hela framställningar i överväganden jämförs mot en uppfattning om vad som liknar sanningen på ett historiskt område. Denna hållning, där källkritik snarare ingår i en omdömeskonst än en strikt vetenskaplig metod, utsattes för från kritik av weibullarna.

Efter andra världskriget kom den analytiska filosofin att utgöra en stark angivare av vad som är vetenskapligt och i Torstendahls introduktion till historia från 1960-talet formuleras källkritiken i språkfilosofiskt orienterade termer som en del i korrekt vetenskaplig argumentation. Metodläran omfattar nu uttryckligen ett funktionellt källbegrepp, där det som fungerar att använda som källor ställs i relation till frågeställningen. Detta innebär i att källkritik underordnas de teoretiska perspektiven i problemställningar och vad man väljer att uppmärksamma i tematiseringar och förklaringar. Källkritik framstår idag som en metod bland flera inom historia. Källkritik låter sig även användas för granskning av samtida material, vilket relaterar till andra dikurser om objektivitetsproblem inom humanvetenskaper. Dagens krav vid källkritik rör teoretisk medvetenhet, att ha klart för sig vad för slags kunskap man vill uppnå med källkritik, och vad det innebär att kombinera källkritik med andra metoder och

---

⁸⁰ Thurén 1997, se kap. 7, 9 och 10.

⁸¹ Leth & Thurén 2000, s. 30 ff.

perspektiv. En teoretisk sida av källkritik är också hur tolkningen av källor är beroende av vår förståelse för källans uppkomstsituation och det vidare sammanhang den ingick i. Det kan där finnas inslag i situationen eller i det intellektuella sammanhanget, som behöver redas ut, för att man ska ha möjlighet till en adekvat tolkning av källan. Källkritik hör inom historia ihop med metodkrav på empirisk provbarhet. En vidare användning av källkritik vid granskning av uppgifter på Internet eller i massmedia hänger samman med vårt ökade beroende av andrahandkunskap, där vi inte alltid själva har möjlighet att kontrollera vad som sägs, vilket har aktualiserat frågor om trovärdighet och lett till förslag på modifiering och utveckling av källkritik.

3.6 Konsekvenser för värdering av trovärdighet

Här ska några huvudpunkter lyftas fram från genomgången av de olika vetenskapssyner, med vilken källkritik har tillämpats över tid. Olika vetenskapssyn leder till betoningar av olika aspekter och skillnader vid tillämpningen av källkritik, vilka vi idag har möjlighet att jämföra och använda som exempel. Jag menar att det kan vara väl värt att pröva olika frågor som tidigare ställts vid textkritik. De konsekvenser jag vill få fram från de perspektiv som anlagts vid källkritik är en anakronistisk fråga: Vad kan de bidra med för värdering av trovärdighet vid informationssökning. Jag utgår alltså ifrån att olika perspektiv eller vetenskapssyn ger olika möjligheter att värdera trovärdighet. Min avsikt är inte i första hand att säga att det ena perspektivet är bättre än det andra, utan jag vill utifrån en historisk förståelse för källkritiken över tid visa på olika möjliga perspektiv att anlägga. Det kan än idag vara givande att pröva vissa aspekter eller frågor, som tidigare gett resultat. Vi kan lära av deras sätt att ställa frågor.

Den källkritiska tradition bröderna Weibull tillhör har främst fokuserat sakinnehållet i en text, där påståenden kan vara sanna eller falska, mot vad som i övrigt är känt om det historiska sammanhanget. Den tidens aktuella metodlitteratur inte ägnade särskilt stort utrymme åt trovärdighet.⁸² Det går inte att bygga en framställning på att en författare i största allmänhet är trovärdig, utan var uppgift måste prövas för sig mot andra uppgifter i andra texter. Mot den weibullska traditionen framhåller Ragnar Björk att den skola som utgick från Harald Hjärne strävade efter trovärdig kunskap, snarare än säker kunskap.⁸³ Bröderna Weibull framställs vanligen som upptagna med hur vi från källor kan gå till säkra fakta, men hela deras omsorg om tillvägagångssättet säger också något om att häri ligger historikernas legitimitet. Hjärne och hans lärjungar delade omsorgen om tillvägagångssättet, men var mer relativistiska och uttryckte sig mer graderat kring hur trovärdig kunskap är, istället för att tala om säkra fakta. Brödernas Weibulls betoning av att påståenden kan vara sanna eller falska, ligger nära de franska metodteoretikerna Langlois och Seignobos, men sen är det vanskligt om bröderna Weibull också stod för ett liknande intertextuellt perspektiv och en koherensteori om sanning.⁸⁴ Det går åtminstone att ringa in bröderna Weibull som företrädare för en strikt form av källkritik, som hellre än trovärdighet eller tillförlitlighet talar om historiska uppgifter, vilka kan vara sanna eller falska. Dessa värderingar av om uppgifter är sanna eller falska grundar sig i en mängd utförliga analyser, som bygger på

---

⁸² . En av de mest systematiska och omfångsrika metodböckerna i historia från sekelskiftet 1900 – Ernst Bernheims *Lehrbuch der historischen Methode*, (1908) – var uppe i 840 sidor där över två hundra sidor ägnas åt exempel på källkritik, men bara några sidor ägnas åt författares trovärdighet. Se Torstendahl 2003, s. 320.

⁸³ Björk 1983, s 20 ff.

⁸⁴ Torstendahl 2003, s. 329 ff.

helhetsuppfattningar om skrifter – vad de är av för slag, vilket ursprung de hade och vad de syftade till. Det är i denna sida av bröderna Weibulls metodlära, vid bestämmandet av texter, jag menar att de arbetar med uppfattningar om trovärdighet, även om de själva inte uttryckte sig i sådana termer. Det krävs en allmän uppfattning om trovärdigheten hos ett dokument, som utgår från dess uppkomstsituation och återgår på kontexten, för att man över huvud taget ska kunna framföra den källkritiska misstanken om att det föreligger tendens eller beroende.

Konsekvenserna av denna syn på källkritik blir att värdering av trovärdighet hänger samman med vilken funktion det går att visa att en text hade i förhållande till andra texter. Värdering av trovärdighet handlar här om i vilket sammanhang en text är begriplig och inom denna text menar bröderna Weibull att vi ska uppmärksamma om uppgifter är tillförlitliga, om de är sanna eller falska. Här vill bröderna Weibull gärna framhålla de åtskilda uppgifterna, vilka de menar vetenskapligt går att fastställa som falska eller sanna, men det bakomliggande värderandet återgår på vagare uppfattningar om trovärdighet. Väcker sammanhanget misstankar om att en text har ett visst beroende eller en viss tendens, så är den inte trovärdig, vilket i sin tur ställer striktare krav på om det över huvud taget går att använda några av de uppgifter som framgår i texten. Dessa uppgifter måste då för sig jämföras med vad som sägs om samma sak i andra texter. Vid informationssökning blir värdering av trovärdighet, enligt denna syn på källkritik, främst en fråga om uppgifter i textmaterialet, vilka vid tolkningen jämförs med uppgifter i andra tillgängliga texter. En renodling av vilka konsekvenser bröderna Weibulls syn på källkritik har för värdering av trovärdighet vid informationssökning leder till följande råd: Pröva var uppgift för sig. Granska om påståenden i en text är sanna eller falska mot vad som i övrigt är känt om sammanhanget. Bestäm avsikterna med texten – vad det är för slags text, vilket ursprung har den och vad syftar den till att vara. Vilka slutsatser kan vi dra utifrån texten och hur förhåller sig den till andra texter, sätt in texten i sitt sammanhang.

Den syn på källkritik som kommer fram i Torstendahls bok från 1960-talet hör till samma tradition som de franska metodeoretikerna Langlois och Seignobos och bröderna Weibull där påståenden kan vara sanna eller falska och där det gäller att utmönstra de som kan misstänkas för att vara falska. Torstendahl har en mer språkligt, filosofisk orientering än bröderna Weibull. Hellre än med sanning som centralt begrepp bedömer han ett historiskt arbetes vetenskaplighet utifrån korrekt argumentation. När den analytiska filosofin kombineras med källkritik tillkommer några mycket bestämda distinktioner, vilka inte framstår som relativa skilda och skiftande filosofiska åskådningar. Det är den starka tron på vetenskap och den analytiska filosofins uppgift att ange vad vetenskap är. Vad som är trovärdigt är utifrån vetenskapssynen i *Historia som vetenskap* det som framförs enligt en särskild uppfattning om korrekt vetenskaplig argumentation. Vid källkritik märks kopplingen till korrekt argumentation i att det förekommer ett artikulert förhållande mellan en frågeställning och vad som kan fungera som källor. Detta funktionella källbegrepp, som kopplar källor till en frågeställning, gör tillämpningen av källkritik delvis beroende av de värderingar, som ligger bakom att man arbetar med en viss frågeställning. Därför kan två olika historiska framställningar, vilka båda följer reglerna för källkritik och korrekt vetenskaplig argumentation, från samma material nå skilda resultat och slutsatser. Det går enligt det analytiskt filosofiska betraktelsesätt som anläggs i *Historia som vetenskap* inte att vetenskapligt fastställa vilka frågeställningar och bakomliggande värderingar som är korrekta, adekvata, mest angelägna. Det viktiga är att framställningarna har ambitionen att följa reglerna för korrekt vetenskaplig argumentation. Inom detta tankesätt

förekommer nästintill ett likhetstecken mellan vad som är vetenskapligt och vad som är trovärdigt. För att kunna lita på något i andra hand, för att kunna gå vidare utifrån andras slutsatser, ska det enligt detta synsätt vara framställt enligt vissa vetenskapliga regler.

Normen för vad som uppfattas som vetenskapligt är betydligt vidare idag, men i de sammanhang där det är förnuftigt att tillämpa källkritik är det också givande att ställa frågor om hur hela argumentationer ser ut och hänger ihop. Konsekvenserna av det synsätt, som framkommer i *Historia som vetenskap*, för värderingen av trovärdighet vid informationssökning blir att vad som är trovärdigt grundar sig i korrekt vetenskaplig argumentation. Olika argument måste hänga ihop på ett följdriktigt sätt. Vid praktisk informationssökning handlar detta om möjligheter att granska valet av källor, vilka uppgifter som åberopas och används i en argumentation, i förhållande till olika argument och frågeställningar, som i förlängningen är avhängiga teorier och värderingar. Detta menar jag senare i uppsatsen har väsentliga likheter med domänanalys.

Med två korta exempel pekar jag på att källkritik idag ställs mot en vetenskapsteoretisk medvetenhet hos användaren – vad syftar metoden till att uppnå för slags kunskap? – och att tolkningen av källor kräver ett klargörande av teorier och begrepp, som är centrala för det sammanhang i vilka de ingår. En legitim användning av källkritik är en förmåga att kunna motivera, att klargöra sin användning av källkritik. Kravet på teoretisk medvetenhet ingår i krav på ett rimligt användande av teori och metod, som ska leda fram till ett begripligt framställande av tolkning och analys. Här har källkritik en intersubjektiv funktion för empirisk prövbarhet. En läsare ska inte bara kunna gå till källorna utan också kunna förstå hur källkritik tillsammans med problemställning, tematisering och teori gör att tolkning och analys ger stöd åt vissa resonemang eller slutsatser. Här närmar vi oss historieskrivandets ytterst komplicerade förhållande till sanning. Överfört till praktisk informationssökning menar jag kort sagt att vid värdering av trovärdighet med källkritik krävs en medvetenhet om hur användandet av metoden förhåller sig till en teoretisk frågeställning. Vi behöver klargöra vad vi vill uppnå med att använda källkritik och om vi riktigt förstår det sammanhang källorna ingår i.

Konsekvenser av denna syn på källkritik för värdering av trovärdighet vid informationssökning är att den ökade teoretiska medvetenheten leder till ökad flexibilitet vid tillämpningen av källkritik. Det funktionella källbegreppets relaterande av källor till en teoretisk frågeställning är ett kritiskt tankesätt vi kan överföra och använda vid textkritik generellt. Vi kan använda källkritik som en modell där den tillsammans med andra metoder kan utgöra ett hjälpmedel till att motivera varför en viss kunskap kan sägas vara trovärdig mot bakgrund av ett visst sammanhang. Källkritiken har vissa principer som är universella, ett kriterium gäller alltid oavsett vem eller vad det tillämpas på, men den används tillsammans med specifika frågor. På det sättet anser jag att källkritik har ett flertal intressanta övergångar mellan den teoriavhängiga fråga man söker ett svar på och det kontextuella perspektiv som måste till om man riktigt ska förstå en källa i sitt sammanhang.

4 Kognitiv auktoritet

En inom biblioteks- och informationsvetenskap som har behandlat frågan om trovärdighet är Patrick Wilson. I en bok om andrahandskunskap undersöker han hur det kommer sig att vi uppfattar vissa människor som att de vet vad de talar om. Här följer först en redogörelse för denna Wilsons betraktelse. Till stora delar arbetar han med filosofiska tankeexperiment som belyser hur social värderingen av kunskap sker. Wilson samlar dessa olika iakttagelser under begreppet kognitiv auktoritet.

Här vill jag först belysa sociala aspekter, som ingår i uppfattningar om kognitiv auktoritet. Wilson menar att det mindre är de faktiska resultaten som räknas, det väsentliga är hur resultaten tas emot av andra forskare. Det som särskilt intresserar mig är att Wilson framhåller trovärdighet som den viktigaste kvalitetsaspekten, om man kan tro eller i varje fall ta på allvar vad en text säger. Vad som blivit sagt av olika i en fråga, att finna information som hjälper en att uppskatta den sociala statusen hos människor, idéer och teorier är den information som enligt Wilson är relevant för att avgöra frågor om kognitiv auktoritet.

Därefter tas en mer konkret om än kortfattad artikel av Wilson upp, som antyder hur begreppet kognitiv auktoritet skulle kunna tillämpas när man vill få grepp om större informativa strukturer. Här vill jag lyfta fram hur en tillämpning av detta i hög grad filosofiska begrepp skulle kunna se ut. Wilson menar att om man studerar helheter av litteratur och deras struktur kan man få underlag till en mer oberoende värdering av både helheter av litteratur och anspråken på kognitiv auktoritet hos dess producenter.

En annan fråga jag finner intressant är att om kognitiv auktoritet beror på hur forskare tar emot vetenskapliga arbeten, så blir det viktigt varför de uppmärksammar och anser något vara relevant över huvud taget. Här vill jag lyfta fram att Wilson i samband med relevans argumenterar emot alltför individualistiska synsätt kring forskning, forskning bedrivs i grupper eller i förhållande till en grupp, och att det i praktiken inte förekommer någon rationell användning av all tillgänglig relevant information. Wilson menar att grupper av forskare arbetar enligt sociala normer kring vad som är tillfredställande och att de etablerar olika slags avgränsningar, för att få informationen mer överblickbar.

Utifrån vad Wilson säger om trovärdighet i samband med kognitiv auktoritet, att trovärdighet är det främsta kvalitetskriteriet för kognitiv auktoritet, vill jag peka på att trovärdighet påverkar vad forskare uppfattar som tillfredsställande, och att det i social praktik skapar uppfattningar om vad som är relevant. Sammanfattningsvis vill jag i Wilsons arbeten särskilt lyfta fram följande aspekter: trovärdighet är det främsta kvalitetskriteriet för kognitiv auktoritet, litteraturkännedom kan ge en mer oberoende värdering av anspråk på kognitiv auktoritet än att enbart lita till aktuell social status, och slutligen att uppfattningar om vad som är tillfredsställande, vilka jag menar nära hänger ihop med uppfattningar om trovärdighet, kan belysa hur uppfattningar om vad som är relevant grundas i sociala praktiker.

4.1 Andrahandskunskap och kognitiv auktoritet

Patrick Wilson undersöker i *Second-hand knowledge: An inquiry into cognitive authority* (1983) vad det innebär att hantera andrahandskunskap.⁸⁵ Wilson skiljer på

---

⁸⁵ Om kognitiv auktoritet, jfr. Rieh & Belkin 1998, samt Rieh 2002, 2005.

kunskap som baseras på egna erfarenheter och vad vi lärt oss från andra. Både de idéer som påverkar hur vi tolkar våra egna erfarenheter och information grundad utanför våra egna erfarenheter bygger på vad som traderas i andrahandskunskap. När vi i så hög grad är beroende av vad andra har sagt och skrivit, hur kommer det sig att vi uppfattar vissa människor som att de vet vad de talar om? Dessa människor utgör vad Wilson kallar kognitiva auktoriteter. Kognitiv auktoritet är påverkan på ens tankar, som man medvetet skulle erkänna det riktiga i. Begreppet relaterar till trovärdighet, som han anser huvudsakligen grundar sig i kompetens och tillit.⁸⁶ Ett dokumentets kognitiva auktoritet kopplar Wilson direkt till auktoriteten eller den sociala statusen hos författaren eller de som står bakom boken, men det kan också höra ihop med den institution som publicerar dokumentet, en del referensverk utgör auktoriteter i sig själva och slutligen talar Wilson om kognitiv auktoritet i termer av inneboende antaglighet – om det intryck ett dokument ger verkar ligga i linje med våra övriga uppfattningar. Det finns inga definitiva svar till frågan om vilken kognitiv auktoritet man ska tillskriva ett arbete, utan det handlar om avvägningar och gradfrågor mot bakgrund av social produktion och värdering av kunskap.⁸⁷

Wilson ger en genomgång av vilka som tillhandhåller andrahandskunskap och hur de värderar varandra. Om en publikation utgör ett bidrag till kunskap, beror mindre på de faktiska resultaten, än om den lyckas förändra den kollektiva uppfattningen hos specialistgruppen. Att producera kunskap är inget en ensam individ kan göra, allt man kan göra är att lämna förslag till en grupp och hoppas att det accepteras i någon form. Även om kunskapen baseras på egna undersökningar, så menar Wilson att det sämsta stället att se efter vad de ledde till är den ursprungliga publikationen. Istället behöver man en ansedd recension och översikt av läget. Han framställer kognitiv auktoritet som en social status beroende av olika grupper värderingar.⁸⁸

Experters åsikter utgör i Wilsons perspektiv kunskap endast för dem som erkänner dem som kognitiva auktoriteter. Man kan även inom specialområden förvänta sig att det råder avsevärd oenighet kring vilka som är de rätta sätten att värdera. Till stora delar handlar det om, att olika professionella grupper sätter sin egen standard för vad som är bra och dåligt, utan att det behöver likna den standard, som gäller för andra grupper. En egocentrisk illusion leder lätt till att man övervärderar värdet och betydelsen av sin egen specialitet.⁸⁹ Om vi nu ska lita på vad dessa expertgrupper säger, så finns det inga avgörande test för att t.ex. vissa teoretiska perspektiv skulle vara överlägsna. Man blir beroende av mjukare saker, som uppfattningar om intellektuell smak, och förhållanden till en världsbild man också själv söker få ihop och upprätthålla.⁹⁰ Stora bilder behöver inte vara bättre än små, bygger en liten bild i hög grad på egna erfarenheter, så kan den vara väl så tillförlitlig, men framstår som informationsfattig vid jämförelse med de möjligheter andrahandskunskap ger.⁹¹

Går man vidare till institutioner, som bibliotek, innehåller de kunskap och mycket annat, som inte behöver representera bidrag till kunskap. Wilsons slutsats är att en tänkt komplett samling innehåller en stor andel förslag, vilka fann liten eller ingen acceptans, och att den kan innehålla många arbeten av inget värde eller signifikans överhuvudtaget. Arbeten anses föråldrade, smaken förändras och de blir omoderna.

---

⁸⁶ Wilson 1983, s. 15 f.

⁸⁷ Ibid., s. 166-169.

⁸⁸ Ibid., s. 48 f.

⁸⁹ Ibid., s. 51-53

⁹⁰ Ibid., s. 107

⁹¹ Ibid., s. 149.

Våra världsbilder förändras när nya upptäckter görs, men även när grunden för människors intellektuella smak ändras. Många arbeten representerar åsikter snarare än kunskap, eftersom de väcker frågor där man inte kan förvänta sig, att det uppstår någon bestående enighet kring om de är att anse som avgjorda. Om vi erkänner, att det finns en mångfald perspektiv att betrakta och beskriva världen ur, kan vi förvänta oss motstridiga redogörelser av världen, som inte låter sig inordnas i en enda sammanhängande historia om hur saker är.⁹² Det leder enligt Wilson till att det förekommer en hel del som räknas till pseudovetenskap, varken riktig kunskap eller vettiga åsikter, eller som han skeptiskt uttrycker det: ”/.../ a large library is bound to contain much of the worst as well”.⁹³

Den kognitiva auktoriteten hos en text är beroende av författarens nuvarande meriter, vilka kan skilja sig från tidigare eller kommande meriter. Särskilt om någon nu för tiden anses ha kognitiv auktoritet behöver det inte omfatta alla tidigare arbeten. Personen kan t. ex. ha ändrat uppfattning på ett sådant sätt, att det spelar roll för hur man ser på hela livsverket. Äldre kognitiv auktoritet behöver inte omfatta ett nuvarande arbete eller andra äldre arbeten man tar fram. Man är i hög grad beroende av den nuvarande kognitiva auktoriteten. Det enda sättet att ta reda på om äldre arbeten fortfarande anses ha auktoritet är att fråga nutida personer med kognitiv auktoritet. Denna närhet mellan nutida, aktuella meriter och auktoritet leder till att vi tenderar att föredra nyare framför äldre texter, oavsett deras egentliga innehåll, när vi varken känner nuvarande anseende eller har möjlighet att få personliga rekommendationer. En text kan i sig själv ha kognitiv auktoritet genom att den publiceras av en erkänd organisation eller om den ingår i standardreferensverk där vi i första hand inte är intresserade av en enskild författares ståndpunkt. En text kan också ha kognitiv auktoritet utifrån vad den framför, om intrycket den ger verkar ligga i linje med våra övriga uppfattningar. Dessa slags test vi har möjlighet att göra kring kognitiv auktoritet är osäkra och garanterar inget, de är bara indirekta.⁹⁴

Vi kan inte säga något bestämt om en text eller dess författare genom att enbart titta på texten. Även om vi hittar något om anseende, så är frågan vilken vikt vi ska lägga vid det.⁹⁵ För den som vill veta om något är känt eller hur det förhåller sig med någon fråga är den viktigaste kvalitetsaspekten trovärdighet – kan man tro eller i varje fall ta på allvar vad en text säger?⁹⁶ Man kan inte nå några slutsatser om kognitiv auktoritet uteslutande från yttre fakta om anseende, utbildning, karriär och liknande. Man behöver ett sätt att avgöra vilken vikt man ska lägga vid sådana fakta. Vi gör allt detta intuitivt, menar Wilson, utan att ha någon explicit procedur. Vi gör subjektiva bedömningar av den relativa betydelsen hos offentliga fakta. Man kan försöka göra sådana bedömningar mer externa genom att schematiskt åskådliggöra hur man viktar och graderar, men ytterst måste en människa själv bedöma och tänka ut en slutsats. I praktiken söker man undvika att det sällan finns ett enkelt standardsvar till en fråga, att de flesta svar har någon grad av felaktighet och att frågan inte är avgjord utan fortfarande öppen. För i praktiken behöver man bestämma sig för att det räcker nu, det här utgör ett tillräckligt underlag för min fråga, och sökandet behöver inte fortsätta.⁹⁷

Överhuvudtaget när man vänder sig till någon eller något för vägledning handlar det om tillit – är denna värdering gjord av någon annan likvärdig den jag själv

---

⁹² Ibid., s. 165 f.

⁹³ Ibid., s. 166.

⁹⁴ Ibid., s. 166-169.

⁹⁵ Ibid., s. 170.

⁹⁶ Ibid., s. 171.

⁹⁷ Ibid., s. 182.

skulle göra?⁹⁸ Vad som blivit sagt av olika i en fråga, att finna information som hjälper en att uppskatta den sociala statusen hos människor, idéer och teorier, det är den information som är relevant för att avgöra frågor om kognitiv auktoritet.⁹⁹ Wilson förordar en skeptisk inställning, som uppmanar en att fortsätta undersöka och inte bli övertygad om att kunskapen ännu har blivit funnen. Han vill att man ska vara tydlig med argument och motargument, ange olika och föränderlig karaktär hos åsikter, och istället för att arbeta med åtskillnaden mellan fakta och åsikter, så ska man söka efter på vilka områden det råder enighet och om frågor anses avgjorda eller inte.¹⁰⁰

4.2 Kunskap om helheter av litteratur på ett visst område

Hur man mer konkret kan gå till väga utvecklar Wilson i en senare artikel, *Bibliographic Instruction and Cognitive Authority* (1991). Wilson menar att om man studerar helheter av litteratur och deras struktur kan man få underlag till en oberoende värdering av både helheter av litteratur och anspråken på kognitiv auktoritet hos dess producenter. Han skiljer på två slags kunskap man kan ha inom ett område: Utövaren vet hur man gör, hur man bedriver forskning och värderar andras arbeten inom samma område. En annan slags kunskap är att veta vad, att känna till vad utövarna inom ett visst område har skrivit. Det kan man veta utan att ha några anspråk på att veta hur man gör. Vanligen utmärks experter av att ha omfattande kunskaper både om hur man gör och vad som är skrivet inom ett område, men det är möjligt att ha hög grad av en slags kunskap och ringa av den andra.¹⁰¹

Vad som finns att veta om de arbeten som utgör litteraturen på ett område finner Wilson vara intressant på en viss nivå: arbetenas innehåll, intertextuella relationer och position på det intellektuella fältet. Man måste känna till en litteraturs innehåll till en viss grad, ha läst och förstått väsentliga delar. En djupare förståelse av ett arbete innebär att få grepp om hur det framför sitt innehåll, vad det exemplifierar eller uppvisar för teknik eller särskild intellektuell stil. Intertextuella relationer handlar om att veta i förhållande till vilka andra arbeten ett särskilt arbete ska förstås och dess signifikans identifieras. Vad arbetet har för position på ett intellektuellt fält har två inslag, dels vilken ståndpunkt det intar i ett utrymme av flera möjliga alternativa ståndpunkter, dels vilket socialt anseende och inflytande arbetet har.¹⁰²

En helhet av litteratur, *a body of literature*, anger Wilson kan omfatta alltifrån akademiska discipliner till vad det finns för avskilda helheter kring ett särskilt ämne eller ett visst problem eller fenomen, även bland skönlitterära källor eller primärkällor som arkivmaterial, fast det rör kunskap om litteratur som representerar forskning. För varje område där det produceras helheter av litteratur kan man förvänta sig att finna två slags kognitiv auktoritet – auktoritet hävdad av utövare och producenter av litteratur inom ett visst område, och auktoritet på litteraturen inom ett visst område, som kan uppnås utan att man är utövare. Har man kunskap om litteraturen på ett område kan man utifrån en situation där särskilda problem eller intressen kommer till uttryck ge vägledning om vilka arbeten som kan vara till nytta, utan att dessa har en direkt eller uppenbar koppling till det uttryckta intresset. Det handlar om förmågan att se eller föreställa sig indirekt eller inte uppenbart relevanta arbeten, som man aldrig annars skulle komma på att direkt söka efter. Förmågan att ge sådan vägledning, vilken kan

---

⁹⁸ Ibid., s. 186.

⁹⁹ Ibid., s. 187.

¹⁰⁰ Ibid., s. 194 f.

¹⁰¹ Wilson 1991, s. 262.

¹⁰² Ibid., s. 262 f.

vara till stor nytta, gör oss benägna att erkänna att den personen har kognitiv auktoritet.¹⁰³

Personer som har kunskap om litteraturen på ett visst område har även en massa detaljerad kunskap.¹⁰⁴ Wilson strävar efter en mer generell nivå där man kan redogöra för strukturella och funktionella skillnader mellan olika specifika undersökningsområden. En helhet av litteratur kan uppvisa en mångfald olika strukturer, beroende på vilka relationer man inriktar sig på för att definiera struktur, t ex ämne, tankeriktning, metod, teori, mm. Den sociala strukturen hos den grupp människor som producerar litteraturen kan återspeglas i den inre strukturen hos helheten av litteraturen. Konflikter mellan grupper tar sig uttryck i både sociala och bibliografiska fakta – avstånd mellan grupper, grad av kommunikation, lån och samtycke. Dessa fakta utgör de strukturer som motsvarar den intellektuella topografin hos ett fält. Att identifiera detta är ett av de viktigaste stegen för att få grepp om karaktären hos en helhet av litteratur.¹⁰⁵ En väg att undersöka dessa strukturer som Wilson pekar på är att använda bibliografisk litteratur och se på hur den är systematiserad och organiserad, och jämföra utvecklingen av ämnesklassifikation eller citatindex över tid. Det kan ge en bild av hur man uppfattar ämnet och vilka förändringar som sker. En nackdel är att sådan litteratur vanligen inte tar upp ideologiska synsätt eller metodologiska positioner, och många helheter av litteratur är inte tillgängliga genom någon bibliografi.¹⁰⁶

Den centrala punkten hos Wilson är att söka se ett arbete i rätt sammanhang för att man själv ska kunna göra en välunderbyggd bedömning. Målet är att man personligen ska nå en position där man kan värdera litteraturen och dess producenter med ett visst oberoende. På detta sätt kan man nå värderingar, som skiljer sig från dem utövarna på området gör. På detta sätt lär man sig inte något riktigt sätt att värdera, utan hur man ska nå den position varifrån man kan bedöma andras kunskapsanspråk, utan att själv vara utövande expert på området. De värderingar man når fram till på detta sätt kan var mycket trevande, men de är lämpliga som utgångspunkter, om man vill nå en kritisk hållning mot kognitiva auktoriteter.¹⁰⁷

4.3 Relevans

Det finns en närmast matematisk föreställning om relevans som har ett utifrån mänskliga mått problematiskt förknippande av fullständighet och rationalitet. Aspirationen är faustisk, med tekniska hjälpmedel kan man föreställa sig en rationell kontroll av information som en enskild individ själv inte skulle kunna överblicka. Det är knappast på det sättet de flesta arbetar, med en rationell hantering av fullständig information, menar Wilson. Han frågar om vi ska oroa oss över att man inom forskning och utveckling kanske inte hanterar information rationellt. Kort sagt rör detta avvägningsfrågor. Skulle man lägga tid på fullständigt underlag av information kan man lätt bli lamslagen. Därför menar Wilson att forskare prioriterar och som grupper använder olika förhållningssätt, där strategier gör det effektivt att bortse från information som är relevant. Man väljer helt enkelt att inte ägna sig åt vissa kategorier av information, antingen som en del av uttalade strategier, eller också till följd av de normer, som i praktiken påverkar hur man dagligen prioriterar och därmed inte använder viss information. Olika grupper av forskare har olika värderingar kring vad

---

¹⁰³ Ibid., s. 263 f.

¹⁰⁴ Ibid., s. 264.

¹⁰⁵ Ibid., s. 265.

¹⁰⁶ Ibid., s. 266 f.

¹⁰⁷ Ibid., 268 f.

som är relevant information. Det stöd forskare behöver av informationsvetenskap är inte ett tillhandahållande av all och endast relevant information, utan hjälpmedel för överblick, värdering och urval.¹⁰⁸

Wilson pekar på två vanliga lösningar vid värderingen av relevans, i ljuset av att tillgången på information är övermäktig, samtidigt som vi har krav på oss att arbeta effektivt. Den ena lösningen handlar om vad man uppfattar som tillfredsställande, tillräckligt men inte nödvändigtvis optimalt. Det kan fungera väl bland dem som delar liknande värderingar om vad som är tillfredsställande, men man utsätter sig för risken att bli föremål för kritik på grund av inadekvat användning av tillgänglig relevant information. Den andra vanliga lösningen är specialisering, där man genom avgränsning försöker minska mängden relevant information, och därmed få den mer överblickbar. Svagheten är i det fallet att den mest relevanta informationen, för lösningen på ett problem, mycket väl kan finnas någon annanstans, än bland den avgränsade mängd information man vanligen uppmärksammar inom specialiseringen. Wilson menar att man i praktiken först frågar sig om man måste göra något åt ny information med detsamma, eller om det kan vänta, vilket gäller det mesta. I en sådan värdering väger man in vad informationen kräver av egen arbetsinsats, om det direkt har att göra med det man forskar om just nu, eller om den ska sparas på som ett slags kapital. Om alla i en grupp reagerar genom att placera material från andra specialiseringar i den kategori som kan vänta, så kan det få till följd att man är okunnig om arbeten som har implikationer för den egna forskningen. En annan inskränkt tendens Wilson anser förefaller rimlig, det är vanan att avföra en viss slags litteratur man ändå aldrig hinner läsa, vilken i längden skulle övergå från en slags otillfredsställelse till att man helt enkelt omdefinierar relevans, så att den inte längre omfattar den litteraturen.¹⁰⁹

En av anledningarna till att vi ställer det som ett problem att en enskild individ inte kan överblicka relevant information är, enligt Wilson, att vi dras med en alltför individualistisk syn på forskning, som inte stämmer överens med att den vanligen sker i grupper eller i varje fall i förhållande till en grupp. Forskning är inte effektiv i den särskilda betydelsen att alltid och överallt använda all tillgänglig relevant information. Arbete utförs, man drar slutsatser, teoretiska och praktiska positioner tillämpas, allt grundat på en bristfällig och ofullständig användning av tillgänglig relevant information. Det går inte att undvika, för vi har inte tillräckligt med tid. Vad Wilson verkar mena är att man i slutändan får se på vilka som uppnår tillfredsställande resultat, vilket enligt honom det finns goda skäl att misstänka att många inte gör. En traditionell uppfattning om forskaren som ämnesspecialist var uppfattningen om den enskilde individen, som ett ställe för all samlad relevant information. Eftersom den sociala organisationen av forskning nu befinner sig avlägset från den tid då detta var aktuellt menar Wilson att vi behöver anpassa vår kunskapsteori efter de nya strukturer som råder. Inriktningen för informationsvetenskap bör då enligt Wilson vara att hjälpa forskare att välja, värdera, filtrera och gallra bland stora mängder relevant material.¹¹⁰

4.4 En social bestämning av trovärdighet och relevans

Wilson diskuterar frågor kring trovärdighet med det socialt bestämda begreppet kognitiv auktoritet samt pekar även på väsentliga sociala inslag vid hur vi bör förstå relevans. Wilson anger två tillvägagångssätt, dels att kunskaper om helheter av litteratur

---

¹⁰⁸ Wilson 1995.

¹⁰⁹ Wilson 1996.

¹¹⁰ Ibid.

på ett visst område kan ge en viss kritisk distans vid värderingen av kognitiva auktoriteter, dels att sociala strukturer hos forskning har konsekvenser för hur vi bör förhålla oss kunskapsteoretisk på ett realistsikt sätt. Wilson anger ingen mer utarbetad metod, men det han förespråkar finner jag ligga i linje med vad Hjørland förespråkar med sitt domänanalytiska perspektiv, vilket behandlas i nästa kapitel. Vad som är trovärdigt och relevant har hos Wilson inte enbart rationella förklaringar, och kan inte heller enbart utläsas ur sakinnehållet i en text, utan det ställs i förhållande till hur olika grupper av forskare faktiskt arbetar och värderar varandras arbeten.

Jag menar att kombinerar vi trovärdighet, som det främsta kvalitetskriteriet för kognitiv auktoritet, med vad Wilson betecknar som uppfattningar om vad som är tillfredställande i samband med relevans, så har vi möjligheter att nå en förståelse för trovärdighet som en kvalitativ aspekt på relevans grundad i social praktik. Tillfredställande handlar om vad som visar sig fungera i praktiken och ger rimliga resultat vid tillämpning. Trovärdighet, som ett kvalitetskriterium för kognitiv auktoritet, anger en förutsättning för tillämpning och följande uppfattningar om vad som ger tillfredställande resultat. Om vi ska vara beredda att pröva och tillämpa något vill vi i första hand kunna tro på och kunna utgå ifrån att detta ligger i linje med vad kunniga anser är riktigt. Den ena sidan av tolkning sidan menar jag utifrån Wilsons arbeten om kognitiv auktoritet och relevans handlar om vad som är trovärdigt och den andra vad som är tillfredställande, vad som utgör förutsättningar och vad som ger resultat.

Frågar man efter om Wilson står för realism eller social konstruktivism, så ser jag en risk för övertolkning. Han uttalar sig inte rakt ut om dessa termer i de arbeten jag har läst. Wilson arbetar främst med ett filosofiskt frågande, som på många sätt är en klassisk hållning. Ifrågasättande av de dominerande tankesätten har idéhistoriskt djupa rötter där till synes enkla frågor kan få långtgående konsekvenser. Wilson envisas med att fråga vad är ämne, relevans, trovärdighet? Michel Foucaults (1926-1984) metodinriktade *Vetandets arkeologi* (1969) skymtar i bakgrunden som nära vad Wilson menar är intressant att uppmärksamma vid översikter av litteratur. Foucault lyfter fram en nivå där den vetenskapliga forskningen och det politiska samhällslivets möts, en nivå där kunskapen tar samhällelig form och fylls med maktrelationer. På så sätt kan man säga att Foucaults inflytande främst står att finna i synen på hur kunskap kommer till och blir etablerad. Uppmärksamheten förskjuts mot sociala kontexter och olika diskurser, till frågor om makt och vad eller vilka som formar våra föreställningar. Men *Vetandets arkeologi* säger Wilson samtidigt är ett svårt och abstrakt arbete. Wilson har ett mer praktiskt fokus, antagligen i linje med uppfattningen att tolkning också är tillämpning, när han säger att det är svårt att föreställa sig att boken skulle fungera som kurslitteratur.¹¹¹ Han vill lära ut tolkning med ett särskilt perspektiv. Han frågar ofta vad som fungerar för människor eller hur de fungerar. Jag tolkar det som att Wilson utgår från människan som mått. Vad som är mänskligt ställs mot mer abstrakt rationella uppfattningar. Mycket av Patrick Wilsons argumentation mot ensidig rationalism och för en mer realistisk uppfattning om trovärdighet och relevans inom biblioteks- och informationsvetenskap kan förstås mot bakgrund av denna tematik, att använda människan som mått.

---

¹¹¹ Wilson 1991, s. 264.

4.5 Konsekvenser för värdering av trovärdighet

I Wilsons arbeten vill jag särskilt lyfta fram följande aspekter: trovärdighet är det främsta kvalitetskriteriet för kognitiv auktoritet, litteraturkännedom kan ge en mer oberoende värdering av anspråk på kognitiv auktoritet än att enbart lita till aktuell social status, och slutligen att uppfattningar om vad som är tillfredställande, vilka jag menar nära hänger ihop med uppfattningar om trovärdighet, kan belysa hur uppfattningar om vad som är relevant grundas i sociala praktiker.

Kognitiv auktoritet utgår från hur människor arbetar och värderar varandra, vilket gör begreppet svårt att avgränsa och kanske lite otympligt vid en praktisk tillämpning, men samtidigt ger det en realistisk uppfattning om svårigheterna med att säga något definitivt om trovärdighet. I Wilsons resonemang går det att urskilja infallsvinklar att använda som referensram när det uppkommer frågor om trovärdighet vid informationssökning. Det viktigaste enskilda kvalitetskriteriet för kognitiv auktoritet är trovärdighet. Hur vi ska värdera kunskap framstår med närliggande termer som en fråga om tillit, om vi kan tro på och ta på allvar vad som framgår i en text. Det finns inga definitiva svar till frågan om vilken kognitiv auktoritet man ska tillskriva ett arbete, utan det handlar om avvägningar och gradfrågor mot bakgrund av social produktion och värdering av kunskap. Vad som blivit sagt av olika i en fråga, att finna information för att uppskatta den sociala statusen hos människor eller organisationer, vilken ståndpunkt som intas på ett fält av idéer och teorier är den information, som enligt Wilson är relevant för att avgöra frågor om kognitiv auktoritet.

Vid försök att värdera trovärdighet behöver vi kännedom om större helheter av litteratur där vi kombinerar en uppfattning om hur teoribildningen ser ut med en uppfattning om sociala relationer, vilka människor det är som kollektivt tänker enligt en viss stil. På den teoretiska nivån säger explicita uttalanden, om vad som är relevanta forskningsfrågor och hur dessa ska undersökas, väsentliga saker om vad som anses vara giltig kunskap. Att en person eftersträvar att följa sådana normer, för att få fram och förmedla giltig kunskap, är något som i sin tur får oss benägna att uppfatta den personen som trovärdig och inte framhållande helt godtyckliga påståenden. Vilka normer och värden som ingår i uppfattningar om vad som är giltig kunskap är enligt Wilson en social fråga. Kognitiv auktoritet förutsätter att det finns grupper, som arbetar med frågor och att dessa grupper har ett sådant socialt kontaktnät, att det pågår ett ständigt värderande av vilka personer som är trovärdiga. Kognitiv auktoritet tillskrivs en person, som ur gruppens perspektiv, upprepade gånger lyckas förena värden och giltighet i sina arbeten. Hur vi ska belysa detta handlar enligt Wilson i första hand om att vi måste nå en position där vi kan betrakta kunskapsanspråken med en viss distans. Wilson framhåller att det finns ett flertal förnuftiga sätt att se på frågor och att det flesta frågor också i viss mån är öppna. Med denna hållning och en strävan efter kritisk distans kan det hända att vi når värderingar, som skiljer sig från de rådande inom ett kunskapsområde. Ett av de första stegen är enligt Wilson att se efter vad det råder enighet kring och inte. Detta menar han går att avläsa i olika infallsvinklar på den strukturella topografin hos litteraturen – vilka som forskar kring vilka frågor och vilka relationer som råder mellan olika forskare. Mer konkret menar Wilson att vi kan använda bibliografier, citationsindex och andra infallsvinklar. Han framhåller också att för många frågor saknas sådana verk, som ger möjligheter till översiktliga perspektiv och vissa viktiga ideologiska eller metodologiska aspekter tas vanligen inte upp.

Kognitiv auktoritet framstår i första hand som en artikulerad intellektuell hållning, som kan ge ledning för hur vi ska tolka frågor kring trovärdighet, men det är också frågan om ett ganska öppet och krävande betraktelsesätt. Vad vi kan säga om

kognitiv auktoritet är inget bestämt och bestående. Vi kan bara genom tolkningar och jämförelser testa kognitiv auktoritet på indirekta sätt. Wilson är stundtals ganska skeptisk, men det ligger mycket i hans konstaterande att det inte räcker med att enbart se på det faktiska innehållet i en text för att bedöma trovärdigheten, utan vi behöver också sätta in den i dess sociala sammanhang och ta reda på vad andra människor där har sagt om texten. Här menar Wilson att det inte duger att bara tro på vad de andra säger, utan vi ska förstå dem i relation till varandra och vad de intar för intellektuella ståndpunkter, vilket vi mest påtaligt kan försöka belägga i större helheter av litteratur.

5 Domänanalys

Domänanalys eftersträvar att belysa den intellektuella bakgrunden för ett kunskapsområde. Samfund av forskare har inom en diskurs uppfattningar om vad som är giltigt, sant och relevant. Sådana uppfattningar om vad som är kunskap ser Birger Hjørland som ett grundläggande hjälpmedel för tolkning vid informationssökning.¹¹² Hjørland menar att vi vid informationssökning huvudsakligen interagerar med representationer av ämnen.¹¹³ Vad som utgör ett ämne behöver tolkas mot den intellektuella bakgrunden, mot uppfattningar om vad som överensstämmer med verkligheten samt mot sociala och historiska inslag i kunskapen.

Frågan om trovärdighet är inte central i Hjørlands arbeten. En poäng med domänanalys av ett kunskapsområde är att det går att använda de olika teorier, metoder, termer och begrepp som förekommer där för att skapa informationssystem som mer specifikt svarar mot kunskapen på området. Domänanalys fungerar alltså som en metod, med vilken vi kan anpassa kunskapsorganisationen enligt den intellektuella bakgrunden för ett ämne. Men jag menar att de upplysningar vi kan få av domänanalys också kan fungera som ett stöd vid tolkning och på ett indirekt sätt säga något om trovärdighet.

Här utgår jag ifrån ett eget antagande, att vi borde kunna använda domänanalys på ett likartat sätt, som en kontextuell form av källkritik inom intellektuell historia. I idé- och vetenskapshistoriska verk arbetar man med att klargöra de intellektuella sammanhangen för att finna stöd för rimliga tolkningar. Utifrån vad som framgår i en text drar man slutsatser om hur den förhåller sig till andra texter, vilka utgör det idéhistoriska sammanhanget. Här finns en likhet med domänanalys, strävan att belysa den intellektuella bakgrunden, men det finns också väsentliga skillnader utifrån de skilda syftena. Domänanalys är inriktad på tillämpning och relaterar den historiska bakgrunden till den samtida kunskapsnivån. Inom historia gäller det i första hand att förstå var tid på sina villkor.

Domänanalys kan ge upplysningar, som på ett indirekt sätt säger något om vad som inom diskursen hos ett kunskapsområde kan framstå och uppfattas som trovärdigt. I föregående kapitel framgår att vi bara genom indirekta test kan pröva om en text förmedlar kunskap med kognitiv auktoritet. Domänanalys är ett mer systematiskt perspektiv vi kan använda för att pröva frågor om kognitiv auktoritet eller trovärdighet.

Jag menar att vi kan använda Hjørlands formuleringar kring relevans, att se relevans som en funktion av teoretiska frågor,¹¹⁴ som ett sätt att orientera oss med hjälp av domänanalys när vi vid informationssökning söker tolka vad som är trovärdigt. Vad Hjørland säger om relevans och informationsbehov, att de frågor man arbetar med är teoriavhängiga, liknar i stora drag det funktionella källbegreppet inom källkritik. Den fråga jag har för med sig teoretiska antaganden och relevanskriterier från den intellektuella bakgrunden, och det område jag vill undersöka med frågan består i sin tur av ett teoretiskt, intellektuellt fält. Ur det kunskapsteoretiska perspektiv Hjørland anlägger finns det inom en diskurs vissa uppfattningar om vad som är sant och relevant, vad som är giltigt kunskap. Jag menar att vi med domänanalys kan undersöka de olika kriterierna för vad som inom ett kunskapsområde är giltig kunskap och därmed på ett indirekt sätt få stöd för om vi kan tolka en text som trovärdig. Trovärdighet blir då en fråga om att jämföra det intellektuella innehållet hos en text mot en intellektuell bakgrund, mot den diskurs som förs inom ett kunskapsområde. Det finns inom en

---

¹¹² Hjørland & Albrechtsen 1995; Hjørland, 1997, kap. 5; 2002 b.

¹¹³ Hjørland 2002 b, s. 260; jfr. 1997.

¹¹⁴ Hjørland 2000, s. 210; 2002 b, s. 267.

diskurs ett visst utrymme för vad som är möjligt att säga om man vill bli uppfattad som trovärdig, kunskapen ska förmedlas på ett visst sätt, enligt en viss stil, osv.

Nu vill jag återigen framhålla att vad vi kan få veta om trovärdighet är indirekta saker, som kräver tolkning och överväganden kring gradfrågor. På det sättet är det kanske mer träffande att tala om domänanalys som ett intellektuellt stöd att resonera med. Utifrån domänanalys kan vi finna olika infallsvinklar, som kan ge stöd för tolkningen att ett dokument är mer eller mindre trovärdigt i förhållande till en diskurs. Hjørland formulerar sig stundtals i mycket bestämda termer, som att det är objektiva egenskaper hos dokument, vilka har informativ potential. Detta är ett uttryck för Hjørlands filosofiska realism.¹¹⁵ När jag relaterar frågor om trovärdighet till Hjørlands arbeten kommer de på detta sätt att tendera att framstå, som kanske något mer påtagliga, än vad jag själv tror att de är.

Nu är det inte min avsikt att redogöra för hela Hjørlands begreppsbyggnad, men jag vill ändå antyda att han har en anspråksnivå där bedömningar sker i förhållande till objektiva riktiga uppfattningar. Jag anser att det ligger mycket i Donald Davidssons påpekande att tolkning är svår i teorin men enkel i praktiken. Vi kanske inte fullt ut lyckas ge en teoretisk förklaring till våra tolkningar, men faktum är att vi lyckas göra tolkningar och tar oss fram i tillvaron. Med begrepp kommer försanthållanden, och med försanthållanden följer distinktionen mellan sant och falskt. Att omfatta denna distinktion är att ha ett begrepp om objektivitet, att medge att många saker är som de är oavsett hur vi själva tänker kring dem. Man kan inte ha uppfattningar om de flesta aspekter av världen utan att också begripa faktumet att saker kan verka, se ut eller framstå annorlunda än vad de är.¹¹⁶ På detta sätt menar jag att vi vid tolkning utgår från ett begrepp om objektivitet och våra erfarenheter säger oss att detta har att göra med verkligheten. Men jag anser också att en i praktiken lämpligare anspråksnivå, än att göra en sammankoppling mellan tolkning och realism, är att inrikta sig på vilka jämförelser mellan texter som kan ge stöd för rimliga tolkningar. Min anspråksnivå om vad vi kan förvänta oss att uppnå med domänanalys är alltså lägre än Hjørlands. Jag menar att domänanalys kan fungera som ett orienterande stöd vid tolkningen av om något är trovärdigt i förhållande till en diskurs, men jag avser inte att här utveckla huruvida detta i sin tur i filosofisk mening korresponderar mot verkligheten.

5. 1 En tillämpad kunskapsteori för informationsvetenskap

Domänanalys grundar sig i en slags tillämpad kunskapsteori som Hjørland formulerar i flera arbeten. Den första artikeln jag utgår ifrån är skriven tillsammans med Hanne Albrechtsen (1995). Den mest koncisa framställningen av sitt teoretiska perspektiv ger Hjørland i artikeln *Epistemology and the Socio-Cognitive Perspective in Information Science* (2002). Olika metoder som kan kombineras för domänanalys behandlas i *Domain analysis in information science* (2002). Det här är ett område i utveckling och mitt råd är att försöka bilda sig en aktuell uppfattning utifrån Hjørlands publikationer, se http://www.db.dk/bh/publ_uk.htm (2005-03-31).

Utmärkande för Hjørlands arbeten är att de eftersträvar en kunskapsteoretisk grund för en praktisk tillämpning. Hjørland håller informationssökning för ett centralt problem och menar att en generell teori om sökning kan tjäna som teoretisk grund för informationsvetenskap. För att uppnå det syftet skulle

---

¹¹⁵ Hjørland 2004

¹¹⁶ Davidson 2002, se särsk. s. 82.

vi enligt Hjørland ha nytta av att utarbeta en egen kunskapsteori och tillämpa den med domänanalys som metod. Domänanalys utgår ifrån att de bästa sätten att förstå information inom informationsvetenskap är att studera kunskapsdomäner som diskursiva samfund. Domänanalys söker den bästa intellektuella bakgrunden för att analysera ämnen hos dokument. Vad detta i första hand ska analyseras i förhållande till är enligt Hjørland de kollektiv av forskare, som tänker på ett någorlunda enhetligt sätt inom en kunskapsdomän. Det gäller att anpassa de mer allmänna sätten att söka och återvinna information till den terminologi, de begrepp och strukturer som är specifika för en kunskapsdomän.¹¹⁷

Hjørlands domänanalys tar sin utgångspunkt i att han ställer informationssökning och ämnesrepresentation som ett centralt problem. Han menar att, utöver några grundläggande kunskaper i informationssökning med datorer, så är det i första hand med representationer av ämneslitteratur man arbetar som sökare.¹¹⁸ Därför har just ämne en central roll i hans resonemang, vilka leder till domänanalys som metod. Dokument kan ur olika kunskapsteoretiska perspektiv ge svar på olika frågor och de kan därmed sägas ha olika ämnen. Dessa ämnen utvecklas och framgår av sammanhanget, som ska förstås i ett socialt och historiskt perspektiv. Om man beskriver arbeten i förhållande till sin disciplin, så blir omdömena mer precisa och användbara. Ämnesanalys bör därför söka synliggöra kopplingar mellan teoretiska angreppssätt och ämne för en användare. Beskrivningen av ett ämne hos ett dokument antar insikter i vilka framtida problem, som kan ge användning av dokumentet ifråga.¹¹⁹

Hjørland exemplifierar i första hand kunskapsdomäner med vetenskapliga discipliner. Individer ses som medlemmar i diskursiva samfund eller discipliner med olika grader av samordnade behov, kunskap och kriterier, som är relevanta för ämnesanalys. Tydliga texter säger inte mer än nödvändigt. Anledningen till att de kan fungera så är antaganden författaren gör kring vad som redan är känt för läsaren. Den mest generella nivå man då kan betrakta sådana antaganden på är enligt Hjørland den kunskapsteoretiska och därunder finns det olika grader av alltmer specifik ämneskunskap. På den generella nivån visar Hjørland att man kan urskilja användbara grupperingar av grundantaganden, som omfattar en likartad kunskapssyn, och på mer specifika nivåer handlar det om alltmer historiskt, kontextuellt beroende betydelser. Detta balanserande mellan det generella och det unika vävs tills stora delar samman i kunskapsdomäner.¹²⁰

En grundfråga för Hjørland är hur man kan ge ett relevant urval av kunskap, vilket samtidigt ger en så mångsidig uppfattning som möjligt av teorier, ämnen och angreppssätt kring ett ämne, och därmed ge personer möjligheter att bilda sig en egen uppfattning och göra välgrundade urval.¹²¹ Den viktigaste funktionen hos bibliotek och informationssystem är enligt Hjørland att göra det möjligt för kritiska användare att ifrågasätta etablerad kunskap och undersöka alternativa infallsvinklar.¹²²

5.2 Relevans

En fråga är enligt Hjørland inget man ska uppfatta som empiriskt given, utan frågan är något som måste tolkas i förhållande till den samlade mänskliga kunskapen kring

---

¹¹⁷ Hjørland, 1997, 2002 b.

¹¹⁸ Hjørland, 2002 b, s. 260.

¹¹⁹ Hjørland, 1997.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Hjørland & Albrechtsen 1995, s. 406-415.

¹²² Ibid., s. 500.

ämnet.¹²³ Vad vi kan få fram är inte bara fakta utan även uppgifter som vi behöver för att kontextualisera och värdera dessa fakta. Vi bör enligt Hjørland skilja på kvaliteten hos vetenskapliga kunskapsanspråk, vad för slags argument och bevis de stöds av.¹²⁴ Om ett dokument är giltigt, och därmed också relevant, ska bestämmas av dem med kognitiv auktoritet på området. Vilka dessa personer eller organisationer är måste tolkas i ett kunskapsteoretiskt perspektiv på diskursen inom kunskapsdomänen. Det är ett fåtal med teoretisk överblick av ämnet, som med denna betoning av epistemologi kan sägas vara kognitiva auktoriteter. Hjørland framställer relevans som ett objektivet fenomen vi kan etablera utifrån vetenskapliga argument och kunskapsteori.¹²⁵

Här menar Hjørland att man kan ha nytta av historiska metoder som källkritik, där primärkällor på ett objektivet sätt är mer tillförlitliga än andrahandskällor. På ett liknande sätt menar Hjørland att det finns givna kvaliteter, bättre eller sämre, hos informationskällor, oavsett om man inser detta eller ej.¹²⁶ Hjørland skiljer mellan en positivistisk och en funktionalistisk uppfattning om källbegrepp. Från Kristian Erslevs *Historisk teknik* (1926) fram till en allmän funktionell uppfattning bland historiker idag att en källa är beroende av den fråga man ställer till den, om den kan fungera som källa.¹²⁷

Denna tankefigur, att en källa är en funktion av frågeställningen, går att känna igen i Hjørlands syn på relevans: "[...] relevance is a function of theoretical assumptions."¹²⁸ "[...] relevance and information needs are always determined by theoretical issues, [...]".¹²⁹ Denna syn talar för att både källor och relevans är teoriavhängiga och situationsspecifika. En mer allmän syn på källor och relevans beror på möjligheten att generalisera teoretiska antaganden utanför en specifik kunskapsdomän.

Giltigheten hos kunskap består enligt Hjørland av kriterierna sanning och relevans, där sanning står i förhållande till den kända verkligheten och relevans är resultatet av relationer till praktik. Relevans framstår som den sociohistoriska dimensionen hos kunskap. Det som kommer till uttryck i relationen mellan ett problem som skapar informationsbehov, och de dokument som ses som relevanta till lösningen av problemet är i ett vidare sammanhang värderingar av olika källor och åtkomstsätt.¹³⁰ Ett grundläggande sätt att betrakta relevans är att undersöka vilka underliggande teoretiska antaganden och kunskapsteorier som finns både i sökfrågan och i dokumenten i databasen.¹³¹ En viktig implikation med Hjørlands synsätt är att de relevanta kognitiva strukturerna är av en historisk snarare än psykologisk karaktär.¹³² En central fråga är hur vi ska värdera domänkunskapen hos ämnesspecialister, vilket ger följdfrågan om det förekommer mer systematiska meningsskiljaktigheter grundade i teoretiska perspektiv, paradigm eller kunskapsteori? Sådan metakunskap kan användas för värderingen av giltighet.¹³³

Två olika teorier kring en fråga för enligt Hjørland med sig olika slags informationsbehov och relevanskriterier på den kunskapsteoretiska nivån.

---

¹²³ Hjørland 2004, s. 498.

¹²⁴ Ibid., s. 491.

¹²⁵ Ibid., s. 497.

¹²⁶ Ibid., s. 498.

¹²⁷ Hjørland, i Bier m. fl. 1997, s. 133 ff.

¹²⁸ Hjørland 2000, s. 210.

¹²⁹ Hjørland 2002, s. 267.

¹³⁰ Hjørland 1997, s. 172 ff.

¹³¹ Hjørland 2000, s. 210.

¹³² Hjørland 2002 b, s. 258.

¹³³ Ibid., s. 260.

Informationsbehov formas av olika teoretiska perspektiv på en specifik fråga, vilka är framställda av personer i ett tankekollektiv. I ett sådant diskursivt samfund förekommer alltid mer eller mindre motstridiga uppfattningar om vad som behövs eller är relevant. Ett förhärskande synsätt återspeglas i kursplaner, i prioriteringar hos forskningsprogram, i redaktörers prioriteringar för vetenskapliga tidskrifter, i hur man väljer informationskanaler, i kriterier för vad som ska indexeras i databaser, osv. När tankestilen utvecklas eller förändras blir sådana prioriteringar formaliserade eller förändrade. Individer som har en syn som skiljer sig från den dominerande måste anstränga sig mer för att få alternativ information och försöka ändra det förhärskande synsättet. Referenser i publicerade arbeten är de mest påtagliga, publika och tillgängliga uttrycken för hur någon sett på och löst sina informationsbehov. I ett större sammanhang är receptionsstudier och det historiska inflytandet hos olika arbeten och teorier i olika länder, perioder, discipliner och andra sociokulturella kontexter ett sätt att betrakta vilka begreppsliga sammanhang, som formar ett informationsbehov. En sådan tolkande och analyserande inställning, som söker förstå den kollektiva bakgrunden till subjektivt uttryckta informationsbehov, kan ge en mer realistisk bild av verkligheten.¹³⁴

Relevanskriterierna för olika tankestilar skiljer sig alltså åt även om de behandlar samma fråga. Olika synsätt bestämmer i hög grad användandet av olika informationskällor. Här behövs enligt Hjørland perspektiv och förståelse för hur kunskapsteoretiskt formade synsätt och deras olika mentala modeller är historiska, kulturella och sociala produkter. Den högsta generaliseringsgraden för relevanskriterier ges av epistemologiska teorier som empirism, rationalism, historism och pragmatism, vilka i olika grad influerar specifika discipliners teoretiska angreppssätt. De implicita relevanskriterierna i olika angreppssätt påverkar inte bara enskilda forskare utan även organisationen av vetenskapliga informationssystem och alla de processer som sker inom dessa system. Hur en vetenskaplig artikel ser ut återspeglar normer som är förbundna med kunskapsteoretiska teorier. Relevans och informationsbehov är alltid förbundna med teoretiska frågeställningar även om konsensus och praxis kan göra att dessa sällan uttrycks på ett tydligt sätt. Graden av konsensus, hur väl definierade dokument och teories roller är, påverkar samsynen kring om en källa är att anse som relevant.¹³⁵

5.3 Konsekvenser för värdering av trovärdighet

Att använda domänanalys vid värdering av trovärdighet rör en av perspektivets huvudpunkter: att systematiskt sätta in vad som sägs mot sin intellektuella bakgrund, att relatera till en särskild diskurs. En konsekvens med detta perspektiv är att kunskap framstår som social och historisk, samt att den mest grundläggande nivå vi kan betrakta likheter i tänkandet på är kunskapsteoretisk. Domänanalys visar på att det finns flertaliga skäl till varför ett dokument är trovärdigt. Det främsta skälet är om det innehåller giltig, sann och relevant kunskap. Vad som är trovärdigt blir med domänanalys i första hand en fråga om vad som är giltig kunskap i relation till olika diskurser. Inom en kunskapsdomän finns kollektiva uppfattningar om vad som är sant, med verkligheten överensstämmande, och vad som är relevant, en sociohistorisk dimension hos kunskapen om vilka frågor som är angelägna att uppmärksamma. Enligt domänanalys är kunskapen i första hand relativ den diskurs som förs inom en kunskapsdomän, och i andra hand står den i förhållande till individen. En traditionell

---

¹³⁴ Ibid., s. 264.

¹³⁵ Ibid., 267 f.

uppfattning om trovärdighet utgår från individen eller organisationen, men här läggs tyngdpunkten på om vad som sägs är sant och relevant i förhållande till diskursen. Betoningen ligger på kollektiva uppfattningar där trovärdighet handlar om överensstämmelse med verkligheten och den föreliggande kunskapen på området. En individuell uppfattning kan då befinna sig på olika avstånd från en objektivt sett korrekt uppfattning. Domänanalys är ett sätt att närma sig vad denna uppfattning är genom att tolka de kollektivt hållna uppfattningarna.

I praktiken är det krävande att genomföra en adekvat domänanalys. Därför kanske detta är ett perspektiv som främst intresserar forskare, vilka eftersträvar litteraturöversikt och teoretisk kringsyn. Men jag menar att perspektivet är användbart för att ställa frågor som relaterar till den intellektuella bakgrunden, även om man kanske inte själv ämnar genomföra en hel analys. Domänanalys liknar vad jag tidigare tänkt på som kontextuell källkritik vid idéhistoriska undersökningar. Där söker man sätta in saker i sitt rätta sammanhang genom att dra slutsatser om hur olika texter, idéer, praktiker förhåller sig till varandra. Det är då ganska vanligt att det i ett helt sammanhang förekommer inslag som inte är helt begripliga, vilka man istället så gott det går försöker ringa in innebörden hos. Håller man anspråken på denna nivå anser jag att domänanalys är ett perspektiv för att orientera sig när man vid informationssökning vill relatera frågor om trovärdighet hos ett dokument till en diskurs, och ett sätt att artikulera sökfrågor om den intellektuella bakgrunden.

Utifrån domänanalys kan vi försöka tolka saker i sitt rätta intellektuella sammanhang, vilket ofta är både mångfacetterat och i förändring, men det ger samtidigt en mer realistisk bild än renodlade förenklingar. Visserligen kan det framstå som krävande att vid informationssökning pröva kunskapsteoretiska frågor, som vad kunskap är inom denna domän, eller idéhistoriska frågor om den intellektuella bakgrunden. Det går helt enkelt inte utan omständliga utredningar att ge riktiga svar på sådana frågor, om inte någon annan redan har utrett dem. Men det finns möjligheter att nå fram till kärnfulla påståenden om vad som inom ett kollektiv hålls för att vara giltig kunskap, vad som anses vara med verkligheten överensstämmande, vad som anses vara relevanta frågor att arbeta med och hur dessa ska undersökas, enligt vilka kriterier resultat ska värderas, var det går att finna givande källor för att svara på frågor eller för att förstå en diskussion, osv. Sådana upplysningar är i sin tur mycket givande att ha som stöd för värdering av trovärdighet. Sammanfattningsvis kan domänanalys bidra till att ge en idéhistorisk bakgrund och en förståelse för vilka slags kunskapsteorier som formar uppfattningar om ett ämne. Detta kan vi använda för att contextualisera vad en författare intar för position inom en kunskapsdomän. På så sätt kan vi försöka artikulera viktiga intellektuella inslag i en text mot dess betydelsegivande sammanhang. Alltså kan vi med domänanalys på ett indirekt sätt belysa inslag hos kunskap, vilka vi kan använda som stöd för om vi ska betrakta en text som mer eller mindre trovärdig.

6 Jämförelser

Det som här ska jämföras är vilka konsekvenser de olika perspektiven har för värdering av trovärdighet vid informationssökning. Det finns ett otal möjligheter att jämföra olika aspekter på de perspektiv som behandlas i denna uppsats. Därför ska jag försöka förtydliga varför jag väljer att lyfta fram just de jämförelser som nu följer. I de föregående avsnitten har de olika perspektiven presenterats tillsammans med deras respektive vetenskapssyn eller epistemologi. Syftet har då varit att skapa förståelse, att summera vad perspektivet går ut på. I förlängningen har jag hela tiden arbetat med antagandet att synsättet påverkar tillämpningen. Frågan är här hur detta något mer konkret kan se ut. Vad innebär en tillämpning i praktiken, vilka slags resultat har man uppnått med de skilda perspektiven, eller vilka slags problem avser man att hantera med dem? Här har jag inte möjlighet att ge några utförligare beskrivningar eller exempel. Istället lyfter jag för källkritiken fram vad som kan sägas vara utmärkande för tillämpningen vid några tidpunkter. Kognitiv auktoritet och domänanalys betraktar litteraturkännedom utifrån olika epistemologiska utgångspunkter. Här försöker jag, genom att ställa de två perspektiven mot varandra, lyfta fram skillnader och likheter i synsätten, som påverkar hur man utifrån kognitiv auktoritet eller domänanalys skulle kunna värdera trovärdighet. Avslutningsvis försöker jag relatera källkritik till kognitiv auktoritet i ett avsnitt och till domänanalys i ett annat. I dessa två avsnitt försöker jag ta fasta på de likheter som finns, som skulle kunna fungera som övergångar mellan perspektiven vid en praktisk tillämpning.

6.1 Källkritik vid olika tidpunkter

Bröderna Weibull uppmärksammade i hög grad en beroendekritisk aspekt, att många källor bygger på andra utsagor.¹³⁶ Därmed faller deras värde som historiska dokument. De inriktade sig på två slags beroende, där det ena pekar på uppenbara belegg för avskrivning och det andra visar hur likheter gradvis förändras vid upprepning i flera led inom litterära traditioner. Inom historia menade de att det inte duger att bygga en framställning på en uppfattning om författaren som trovärdig utan var uppgift måste prövas för sig. På detta sätt var trovärdighet inte någon central fråga utan snarare underordnad i deras metodlära. Källkritiken granskade om påståenden i en text är sanna eller falska mot vad som i övrigt är känt om det historiska sammanhanget. Frågor som också är relevanta för värdering av trovärdighet kommer inom denna källkritik upp när det gäller att bestämma texter. Det handlar om en sammansatt värdering kring vad det är för en slags text, vilket ursprung den har och vad den syftar till att vara. Med detta synsätt grundar sig en värdering av trovärdighet på avsikterna hos en text och om dess påståenden är sanna. Trovärdighet bygger här på vad som går att belägga i textmaterialet och inte på några allmänna uppfattningar om personen eller organisationen bakom texten.¹³⁷

Vid en jämförelse av bröderna Weibull på 1910-talet och Torstendahl på 1960-talet råder det ingen större skillnad mellan hur de uppfattar de olika källkritiska kriterierna. Man kanske kan säga att det först med Torstendahl formulerades mer systematiskt en normativ metodlära, men liknande uppfattningar hade tidigare hållits internt och t. ex. förmedlats vid seminarier, diskuterats i tidskrifter, vid kritik av

---

¹³⁶ Jfr. om bröderna Weibull under 3.1 och 3.2 samt sammanfattning 3.5 och konsekvenser 3.6 i denna uppsats.

¹³⁷ Ibid.

avhandlingar, osv. Till sin kärna framstår alltså källkritiken som förhållandevis neutral med samma kriterier och de intressanta skillnaderna ligger i den vidare uppfattningen om hur man kan tillämpa källkritik. Torstendahl talar om användandet av källor som kvarlevor, då man drar slutsatser utifrån texten. Det innebär att det inte just är om påståendena är sanna som står i fokus, t. ex. inte om götiska uppfattningar om Sveriges fornstora dagar är med verkligheten överensstämmande, utan istället tolkar man vad det har haft för kulturell innebörd att en person sagt eller skrivit något i ett visst sammanhang, t. ex. vad Johannes Magnus har haft för inflytande på den götiska romantiken och synen på Sveriges historia. För bröderna Weibull var uppgiften i första hand att kritisera sönder sin tids romantiska historieuppfattningar, men när Torstendahl skriver har uppkomsten av sådana romantiska uppfattningar blivit en stor forskningsfråga i sig. Det kräver i sin tur att källkritiken inte bara uppehåller sig kring vad som är sant eller falsk, utan vad vi kan dra för slutsatser utifrån vissa texter och hur de förhåller sig till varandra. Istället för just sanning blir det centrala vad som kan sägas vara korrekt enligt vetenskaplig argumentation.¹³⁸

Hos Torstendahl finns ett funktionellt källbegrepp klart uttryckt. En källa definieras utifrån tillvägagångssättet, att åberopa och använda något som källa. Detta innebär att det finns ett förhållande mellan en frågeställning och vad som kan fungera som källor. Källkritik blir då tydligare relaterad till en problemställning, som i förlängningen är något teoriavhängigt. Med det funktionella källbegreppet kommer en ökande teoretisk medvetenhet och källkritik framstår alltmer som en metod bland flera. Perspektivet om en källa går att använda för att svara på en fråga kan även överföras till kritisk granskning av samtida material, även om det inte är en fråga Torstendahl behandlar i sin bok.¹³⁹

I stora drag tillhör bröderna Weibull och Torstendahl samma källkritiska tradition där påståenden kan vara sanna eller falska och där det gäller att utmönstra de som kan misstänkas för att vara falska. De uppfattar även historia som en metodvetenskap med vissa logiska regler och krav, vilka måste följas för att kunna avgöra om de slutsatser en framställning når också är korrekta. Detta formulerar de något olika. Hos Torstendahl är denna syn utvecklad och förstärkt med den analytiska filosofins uppfattningar om korrekt vetenskaplig argumentation och värdenihilism på 1960-talet. Om bröderna Weibull med sin beroendekritik relaterade olika skrifter till varandra och frågade efter vilka uppgifter som är falska, så blir perspektivet hos Torstendahl vidare och tar sig uttryck i termer av argumentation. Vad som är trovärdigt grundar sig i olika argument, som måste hänga ihop på ett följdriktigt sätt. Detta skulle knappast bröderna Weibull haft något att invända mot, men samma uppfattning är hos Torstendahl formulerad med större teoretisk distans. Vilka källor som åberopas ställs i förhållande till en frågeställning och det öppnar i förlängningen för vetenskapsteoretiska perspektiv.¹⁴⁰

Värdering av trovärdighet är en fråga som hamnar i bakgrunden hos de två exempel jag valt från 1910-talet och 1960-talet. Men uppmärksammandet av om påståenden är sanna eller falska och krav på korrekt vetenskaplig argumentation är sammantaget en bedömning av vad som gör en historisk framställning trovärdig. Här ligger betoningen på empirisk förankring i textmaterial. Torvärdighet grundas inte i en person utan i en metod där källkritik ska minska subjektiva inslag och ge utövarna legitimitet genom att visa intersubjektivt hur de går från källor till slutsatser. Torvärdigheten grundar sig i att källor kritiskt redovisas och värderas. Stora delar av

---

¹³⁸ Jfr. om Torstendahl under 3.3 i denna uppsats samt sammanfattning 3.5 och konsekvenser 3.6.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid.

dispositionen ägnas i historievetenskapliga verk åt att återge och värdera källor. Tolkningarna framstår då som mer eller mindre förankrade i det empiriska materialet och detta öppnar för prövning av resonemanget. Trovärdighet blir utifrån denna källkritiska tradition en fråga om empirisk förankring. Det viktiga är att vad som framgår också är belagt och vem som står bakom påståendena ingår mer som en del i tolkningen av det historiska sammanhanget.¹⁴¹

Källkritik idag är vid en jämförelse med exemplen från 1910-talet och 1960-talet mer av ett vidare källkritiskt tänkande som kräver sin motivering, då källkritik vanligen bedrivs tillsammans med andra metoder och teoretiska perspektiv. Källkritiska studier i sig räcker inte enbart för en nutida karriär som historiker. Kraven på att kunna motivera vad man vill uppnå med att använda källkritik har ökat i samband med att källkritik tillämpas i flera former av historiska undersökningar. Det gäller att kunna redogöra för vad för slags kunskap som är tänkt att uppnås med källkritik. Man bör ha en uppfattning om varför metoden är ett lämpligt inslag vid tolkningen av källor i ett sammanhang, samt hur detta förhåller sig till de övriga teoretiska perspektiv man anlägger och metoder man tillämpar på detta sammanhang. Kort sagt menar jag att källkritik har fått en position underordnad mer övergripande teoretiska delar av framställningen, som problemställning och tematisering, och en historiker förväntas ha en uppfattning om hur dessa delar förhåller sig till varandra.¹⁴²

En ny roll källkritik har i informationssamhället är att den kan användas för värdering av samtida andrahandskunskap. Historisk källkritik strävar efter det primära och sanna, alltså en slags mål som även efter tidsödande textkritik ofta visar sig svåra att nå. Vid alldaglig informationssökning handlar mycket om att orientera sig, att ta sig an och försöka förstå alla möjliga slags frågor och ämnen. Det kan då vara mer givande att fråga efter vilka författare som anses trovärdiga kring ett ämne och välja ut dem för att orientera sig. Vi blir vid värderingen av andrahandskunskap i högre grad beroende av hur andra tolkat andras arbeten. Trovärdighet blir i detta källkritiska perspektiv en fråga med sociala inslag om vilken status en person eller organisation har som trovärdig.¹⁴³

6.2 Kognitiv auktoritet och domänanalys

Inom biblioteks- och informationsvetenskap har vi begreppet kognitiv auktoritet att utgå ifrån vid frågor om trovärdighet. Kognitiv auktoritet är nära förbundet med frågor om relevans. Traditionellt beskrivs relevans i jämförelser av ämnet hos sökfråga och dokument, men människor använder flera olikartade kriterier för att värdera relevans och bland dem uppfattningar om trovärdighet eller kognitiv auktoritet. En jämförelse på temat trovärdighet mellan Patrick Wilson och Birger Hjørland haltar något, eftersom Wilson etablerar begreppet kognitiv auktoritet i en hel bok medan det inte är en central fråga hos Hjørland. Hjørland nämner ibland kognitiv auktoritet, men hans perspektiv handlar mer om hur vi utifrån diskurser ska kunna bestämma den kollektiva kunskap som ger kognitiv auktoritet. Wilson är också inne på att vissa aspekter på litteraturkännedom är en väg, men utvecklar inte detta lika systematiskt som Hjørland. Därför måste en jämförelse på temat trovärdighet bli något indirekt och jag menar att

---

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Jfr. om källkritik idag under 3.4 i denna uppsats samt sammanfattning 3.5 och konsekvenser 3.6.

¹⁴³ Ibid.

deras uppfattningar om trovärdighet någorlunda låter sig ringas in utifrån deras formuleringar kring relevans och kunskap.¹⁴⁴

Hos Wilson är kognitiv auktoritet en status i en slags social epistemologi, som utgår ifrån hur människor arbetar och värderar varandra. Vad som är trovärdigt blir med Hjørlands uppfattning om epistemologi i första hand en fråga om vad som är giltig kunskap i förhållande till diskurser. Jag tolkar detta som att Wilson lyfter fram en social dimension, att vi är beroende av andras aktuella uppfattningar om vilka som är kognitiva auktoriteter inom ett område. Hos Hjørland ligger betoningen snarare på epistemologi som externt uttryckta kollektiva uppfattningar inom en diskurs där det går att påvisa uppfattningar om vad som är sant och relevant. Där framstår relevans som en sociohistorisk dimension grundad i praktik, men den gör det tillsammans med en filosofisk realism om sanning, att det finns en objektiv uppfattning om vad som är med verkligheten överensstämmande. Detta innebär att individer kan befinna sig på olika avstånd från en objektivt sett mest korrekt uppfattning. Enligt Hjørland är det på detta sätt vanskeligare att vända sig till en enskild person, även om denna är en kognitiv auktoritet, än att utgå från en analys av hela kunskapsdomänen. Wilson framställer motsvarande inte i sådana objektiva termer utan mer socialt om vilka värden och normer som ingår i uppfattningar om kunskap, som att relevans kan förstås som olika gruppers uppfattningar om vad som är tillfredställande, men inte nödvändigtvis optimalt, eller att anseende och inflytande påverkar uppfattningar om vad som utgör kunskap inom ett område. Hos båda finns uppfattningen att det finns olika grader av bättre och sämre vetande, men Wilson framstår som socialt relativistisk medan Hjørland kopplar samman epistemologi och filosofisk realism.

Det finns också betydande likheter, trots att de formulerar sig olika. Båda uppfattar kunskap som socialt och historiskt formad, vilket får dem att rikta uppmärksamheten mot hur människor arbetar intellektuellt med bedömningar av t. ex. relevans. Här menar Hjørland att vi ska utgå från dokument och deras relationer medan Wilson dessutom talar för att vi är beroende av den aktuella uppfattningen om kognitiv auktoritet, vilken inte enbart behöver återfinnas i form av några dokument utan kan vara internt hållna uppfattningar och andra informella smakkriterier, vilka på ett mjukt sätt kan sägas ha ett inflytande, utan att för den skull vara något helt påtagligt. Wilson menar att det går att skapa översiktliga uppfattningar om kognitiv auktoritet utifrån litteraturkännedom inom ett kunskapsområde. Hjørland menar att det går att ge kunskapsteoretiskt grundade perspektiv på vad som anses vara giltigt och relevant inom ett kunskapsområde. Här anser jag att det finns intressanta likheter. Den centrala tankegången är likartad. Det går att finna olika externa belägg för hur människor tänker inom ett kunskapsområde genom att studera deras val av informationskällor och vad som framgår i deras litteratur. Wilson och Hjørland skiljer sig något åt i hur de menar att sådana belägg ska betraktas eller värderas. Wilson menar att vi gör intuitiva, subjektiva bedömningar av den relativa betydelsen hos offentliga fakta. Detta kan förefalla svävande, men i kombination med den sociala syn på kunskap som Wilson står för, så menar han att vi har förmågan att förstå och dela andra människors tänkande. Hjørland förespråkar utifrån en filosofisk realism att det är objektiva egenskaper hos dokument som är informativa, vilka kan förstås utifrån ämnet och dess kunskapsteori. Wilson är med frågan hur det kommer sig att vi uppfattar vissa personer som att de vet vad de talar om mer intresserad av den sociala sidan – hur det kommer sig att vissa personer framstår som trovärdiga och får oss benägna att lita på deras resonemang och slutsatser. Hjørland är med sin teori om informationssökning mer intresserad av den

---

¹⁴⁴ Hela jämförelsen bygger på vad som har framkommit om kognitiv auktoritet i 6 och domänanalys i 7 i denna uppsats.

pragmatiska sidan – vilka egenskaper vi är benägna att lita på hos dokument utifrån att de visar sig vara tillämpbara och användbara. På det sättet menar jag att de ger två närliggande men komplementära perspektiv på kunskap.

Problemet med kognitiv auktoritet, om man inte delar Wilsons uppfattning att vi med en kombination av intuition och förnuft kan identifiera vilka som har denna egenskap, har formen av en cirkel: Endast de med kognitiv auktoritet kan tillskriva andra denna egenskap. Problemet med domänanalys är att den med sin betoning av epistemologi inte kan ge ett lika välgrundat och samtidigt specifikt svar, som en person med kognitiv auktoritet har möjlighet att ge. I praktiken kanske man kan säga att en person med tillräckliga ämneskunskaper och teoretisk kringssyn för att göra en adekvat domänanalys äger kognitiv auktoritet när det gäller litteraturen på området. På detta sätt ingår de slags kunskap som domänanalys kan ge i den ena sidan av kognitiv auktoritet, att ha kunskap om litteraturen på området, medan den andra sidan handlar om hur man bedriver forskningen i praktiken. Vanligen vet en person som äger kognitiv auktoritet både vad som framgår i litteraturen på området och hur man bedriver forskning.

Hos Wilson är en central fråga vad som är tillräckligt, förmågan att i praktiken bestämma sig för vad som är ett tillräckligt underlag och inte fortsätta söka trots att det återstår mängder av relevanta dokument. Utifrån social praktik bildar grupper av forskare normer för vad som är tillfredställande, tillräckligt men inte nödvändigtvis optimalt. Det verkligt intressanta är här hur Wilson utgår ifrån människan som mått. Ett grundläggande sätt, enligt Hjørland, att betrakta relevans är att undersöka vilka underliggande teoretiska antaganden och kunskapsteorier som finns både i sökfrågan och i dokumenten i databasen. Med detta perspektiv förstås kunskap i första hand mot diskurser och i andra hand mot individer. Visserligen har vi själva större chanser att uppnå korrekta uppfattningar om vi enbart litar till kollektivt hållna uppfattningar inom diskurser, risken är större att enskilda individer har helt fel, men det är inte enbart på korrekta uppfattningar, som människor grundar sina värderingar av vad som är relevant.

6.3 Källkritik och kognitiv auktoritet

Källkritik och kognitiv auktoritet menar jag i grunden kan vara ganska lika, beroende på vilken vetenskapssyn man tillämpar källkritik med. Om man ställer källkritiska frågor om trovärdighet är man också benägen att tänka på denna egenskap i socialt relativa termer, på ett sätt som liknar Wilsons. Man kan också arbeta med trovärdighet eller kognitiv auktoritet som ideal, som en norm för vad som ska utmärka hela framställningar. I båda fallen, trovärdighet som social status eller som det intryck en text ger, handlar det om en liknande hållning. Det går att föreställa sig att Wilson skulle ha uppskattat Hjärnes formulering den mistroagna granskningen, som var hans ordval för källkritik. Både Wilson och Hjärne står för en principiell relativism och gradvisa sanningsvärden. De är båda mer intresserade av helhetsbedömningar av resultat, än att de i en särskild vetenskaplig metod ser en garanti för trovärdighet.

Jämför vi Wilsons begrepp kognitiv auktoritet med Leth och Thuréns formuleringar kring trovärdighet i samband med källkritik på Internet, så återgår dessa formuleringar i sin tur på en amerikansk författare, där det finns skäl att misstänka ett beroende till Wilson, men det har jag ej lyckats belägga.¹⁴⁵ Här finns två möjligheter, antingen skapar informationssamhället ett allmänt behov att tänka i termer av

---

¹⁴⁵ Leth & Thurén 2000, s. 31 ff., jfr. s 44., vilka utvecklar den amerikanska termen credibility från Robert Harris, *Evaluating Internet Research Sources*, (1997).

trovärdighet, eller också är Wilson inte lika citerad, som han har inflytande på tänkandet. Det ena alternativet utesluter inte det andra. I varje fall finns det påfallande likheter mellan credibility och kognitiv auktoritet, med den skillnaden att Wilson också står för en genomtänkt social epistemologi.

6.4 Källkritik och domänanalys

Enligt det funktionella källbegreppet kan en källa fungera som källa i oändligt många fler avseenden än den själv gör anspråk på. Urval och kombinationen av säkra fakta sker i förhållande till en frågeställning. Organisationen av fakta är något som historiken själv ansvarar för. Vad som är säkra uppgifter och träffande svar värderas i förhållande till frågeställningen. Svaren måste vara så exakta som frågeställningen kräver. Källor ses som en funktion av frågeställningen. En källa är beroende av den fråga man ställer till den, om den kan fungera som källa.¹⁴⁶

Om en källa är användbar för den fråga man söker svar på kan även överföras till ett kritiskt prövande av nutida uppgifter. På så sätt öppnade det funktionella källbegreppet upp källkritik, som något med mer allmän användbarhet i samtiden. Idag frågar en källkritiker som Torsten Thurén även efter i relation till vilket perspektiv fakta framstår som relevanta.¹⁴⁷ Det är viktigt att känna till perspektivet för att kunna värdera relevansen i en utsaga. Man behöver sätta in källan i ett vidare sammanhang för att kunna göra en adekvat värdering.

Det är på denna teoretiska nivå, relaterandet till en frågeställning och betoningen av att klargöra perspektivet hos en källa, som jag tycker mig se likheter mellan källkritik och en del av de formuleringar Hjørland använder i sin teori för informationssökning. Särskilt hur Hjørland formulerar relevans, att relevans är en funktion av teoretiska frågor, liknar hur källor kan ses som en funktion av frågeställningar. Hos Hjørland förs diskussionen om källor i termer av informationskällor i förhållande till olika grupper med informationsbehov, som ytterst styrs av vilken kunskapsteoretisk grundsyn de har.¹⁴⁸ Här passar en funktionell källkritik in, om källor är användbara för de frågor man söker svar på. Närliggande är också formuleringar kring bestämningen av ämne. Utifrån Patrick Wilson – som vid en genomgång av fyra sätt att analysera ämne funnit var och ett för sig otillräckligt och kom till slutsatsen att begreppet ämne hos en skrift är obestämt, inte fixerat till sin omfattning och karaktär – går Hjørland vidare och kopplar dessa skillnader till olika kunskapsteoretiska perspektiv.¹⁴⁹ Ett dokument kan ur olika kunskapsteoretiska perspektiv ge svar på olika frågor och sägas ha olika ämnen. En källa kan, enligt det funktionella källbegreppet, fungera som källa i oändligt många fler avseenden än den själv gör anspråk på. Kunskapsteoretiska inslag i discipliners metodläror kan tydliggöras för att skapa en förståelse för hur val av källor sker. Den källkritiska frågan om perspektivet hos en källa motsvarar ett övergripande mål för domänanalys, att tydliggöra den intellektuella bakgrunden för det kvalitativa innehållet hos dokument – vilka teorier, metoder, begrepp och andra uppfattningar som ingår i dokumentet.

Sammantaget kan kunskapsteoretiskt och vetenskapshistoriskt grundade upplysningar från domänanalys leda i två riktningar vid källkritiska granskningar: Om ett resonemang försöker övertyga och framstå som trovärdigt genom ganska allmänt

---

¹⁴⁶ Det funktionella källbegreppet formulerades först av danska historiker, som Kristian Erslev, *Historisk Teknik* (1926) och Erik Arup under slutet av 1920-talet, se Göran B. Nilsson 1973, s. 173, 192 ff.

¹⁴⁷ Thurén 1997, 2000, 2003.

¹⁴⁸ Hjørland 2000, s. 210; 2002 b, s. 267; jfr. avsnitt 7.2 om relevans hos Hjørland i denna uppsats.

¹⁴⁹ Hjørland 1997, kap. 4; om Wilson s. 57 f; jfr. Wilson, *Two kinds of power* (1968), kap. 5.

hållna uttalanden om uppfattningar på ett område, så kan sådana upplysningar ge substans åt vilka personer som omfattar dessa uppfattningar i förhållande till vilken tankestil. Om en person använder teori och metod, framför kritik och pekar på empiri, så kan sådana upplysningar visa i vilket sammanhang och i förhållande till vilka värderingar man ska förstå och tolka dessa uttalanden.

7. Diskussion

Hur ska vi avgöra om det är givande att kombinera källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys? Denna uppsats utgår från en preliminär formulering av trovärdig kunskap, som ett mål för informationssökning. I problemformuleringen liknas detta vid vad Carol Kuhlthau har karakteriserat som tillfredställande resultat vid informationssökning, information som framstår som specifik och väsentlig. Frågan är om värdering av trovärdighet kan vara en väg till information som är specifik och väsentlig. Informationssökning ses här i perspektivet av att det rör en process där individer gör sammansatta överväganden och värderingar. Ett helhetsintryck av om ett intellektuellt innehåll i en text överensstämmer med värden grundade i social praktik, vad som anses relevant och vad som ger status, samt vilken teoretisk ståndpunkt som intas påverkar vår tillit för eller benägenhet att tro på information och ta den till oss som kunskap. På detta sätt kan frågor om värdering av trovärdighet formuleras som om dessa infallsvinklar – källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys – kan ge oss skäl och argument att överväga med, om de kan ge orientering vid utforskning, och om de vid artikulering kan motivera vad specifik och väsentlig kunskap är i förhållande till en fråga inom ett kunskapsområde.

Vad specifik och väsentlig kunskap kan tänkas svara mot vid informationssökning är något vagt, som delvis ligger i betraktarens öga. Ett sätt att minska de subjektiva inslagen kan vara att försöka anknyta värderingen av trovärdighet till kollektivt hållna uppfattningar i den föreliggande kunskapen på området. Om man utgår ifrån att tolkning är beroende av situation och kontext, så kan man inte hävda att de resultat man når är sanna eller riktiga i någon absolut mening. De kommer snarare att framstå som mer eller mindre väl underbyggda. Ett sätt att öka säkerheten vid värdering av trovärdighet är då helt enkelt är att kombinera olika infallsvinklar. Även om källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys har vissa likheter, som hjälpmedel för kritiskt tänkande, så är frågan om de i någon rimlig mening kan sägas ge en säkrare kunskap genom att komplettera varandra, eller om risken är att de sammantagna krånglar till det i onödan.

Vilka är resultaten i denna uppsats, i förhållande till vilka vi kan försöka bedöma om det är givande att kombinera källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys? Om vi kort ska sammanfatta vad de här behandlade infallsvinklarna har för konsekvenser för värdering av trovärdighet vid informationssökning kan ett sätt vara att ytterst schematiskt framställa dem som en slags uppmaningar i frågeform:

1. Pröva var uppgift för sig, utgör de sammantaget tillförlitliga fakta?¹⁵⁰
2. Bestäm avsikterna med texten – vad är det för slags text, vilket ursprung har den och vad syftar den till att vara?¹⁵¹
3. Vilka slutsatser kan vi dra utifrån texten och hur förhåller sig den till andra texter, vad framgår av att sätta in texten i sitt sammanhang?¹⁵²
4. Hur hänger argument ihop, och mot bakgrund av vilken teoretisk frågeställning ska vi tolka texten?¹⁵³

---

¹⁵⁰ Återgår på vad bröderna Weibulls syn på källkritik har för konsekvenser för värdering av trovärdighet, se under 3.6 i denna uppsats.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Återgår på vad Torstendahls och Thuréns syn på källkritik sammantaget har för konsekvenser för värdering av trovärdighet, se under 3.6 i denna uppsats.

5. Kan vi riktigt förstå och tolka det vidare sammanhang texten ingår i – finns det där några särskilda synsätt och begrepp, eller inslag som är specifika för en situation, som vi behöver förstå för en adekvat tolkning?¹⁵⁴
6. Den fråga du själv arbetar med återgår på en problemställning, ett visst teoretiskt eller intellektuellt perspektiv – jämför dina perspektiv med de som kommer till uttryck i texten: Ligger dessa i linje med dina egna tankesätt och vad du vet i övrigt, eller finns där aspekter som måste klargöras?¹⁵⁵
7. Vad har blivit sagt av andra i denna fråga? Sök information för att uppskatta den sociala statusen hos människor, idéer och teorier. Vad råder det enighet kring och inte, vilka forskar kring denna fråga och vilka relationer mellan olika intellektuella ståndpunkter går att utläsa i litteraturen?¹⁵⁶
8. Utifrån en kännedom om litteraturen kring frågan, skiljer sig din värdering av helheten från någon eller några av de rådande uppfattningarna, och vad grundar sig denna skillnad i så fall i?¹⁵⁷
9. Vilken utgör den intellektuella bakgrunden och vilka är de rådande kunskapsteoretiska synsätten i den diskurs du kan relatera frågan till?¹⁵⁸
10. Kan den text du granskar sägas förmedla giltig kunskap i relation till vad diskursen anger? Överensstämmer det som framgår i texten med kända, kollektivt hålla uppfattningar om vad som är sant och relevant, följer texten normer för hur frågor ska undersökas och resultat värderas?¹⁵⁹
11. Om ett resonemang försöker övertyga och framstå som trovärdigt genom ganska allmänt hållna uttalanden om uppfattningar på ett område: Vilka personer omfattar dessa uppfattningar i förhållande till vilken tankestil?¹⁶⁰
12. Om en person använder teori och metod, framför kritik och pekar på empiri: I vilket sammanhang och i förhållande till vilka värderingar kan man förstå och tolka dessa uttalanden?¹⁶¹

Dessa resultat är mer eller mindre en uppskattning av vad respektive perspektiv har för konsekvenser för värdering av trovärdighet. De flesta punkterna ovan bygger alltså på tolkning och vidareutveckling. Det är egentligen bara Wilson som själv utförligt behandlar frågan om trovärdighet, Leth och Thurén berör den kortare. Därmed är det bara i dessa fall det med någon större säkerhet går att bilda sig en uppfattning om vad de menar med trovärdighet. I övrigt är det frågan om extrapolation, vad man utifrån uttalade teoretiska ståndpunkter och värderingar hos respektive perspektiv kan uppskatta att de även skulle innebära för värdering av trovärdighet vid informationssökning. Även om dessa perspektiv inte med egna ord ställer just trovärdighet som ett centralt problem, så menar jag att delar av dem ändå kan fungera som stöd för att värdera trovärdighet.

Punkt 1-3 utgör några av de centrala inslagen i bröderna Weibull sätt att tillämpa källkritik. Genom att driva punkt 1 långt, att pröva var uppgift för sig och

¹⁵⁴ Ibid., återgår särskilt på Thurén 1997, 2000, 2003.

¹⁵⁵ Detta är en kombination av det funktionella källbegreppet och vad Wilson säger om inneboende antaglighet hos en text, som en aspekt på kognitiv auktoritet, se Wilson 1983, s. 169.; om det funktionella källbegreppet, se under 6.4 i denna uppsats.

¹⁵⁶ Återgår på Wilson 1983, 1991.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Återgår på vad Hjørland syn på domänanalys har för konsekvenser för värdering av trovärdighet, se under 7.4 i denna uppsats.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

sedan pröva om de sammantaget utgör tillförlitliga fakta, lyckades de utsätta rådande uppfattningar om Nordens historia för skarp kritik. Det var i sin tid välgörande, men en oavsiktlig konsekvens är risken att den radikala kritiken kan drivas så långt, att det blir svårt att säga något meningsfullt. Om man konsekvent enbart ska uttrycka sig med sanna påståenden om det förflutna, särskilt när källorna är få, riskerar budskapet att bli rudimentärt och fragmentariskt.

Bröderna Weibull tänkte sig att nya källor eller nya värderingar av känt material kan förändra även de resultat de själva hade nått. Deras verk kan förstås som arbete i forskningsfronten med en vetenskaplig omvärdering av historien där tillförlitliga uppgifter är centrala tillsammans med systematiska metoder och rationella resonemang. Det här är en slags modernism i historievetenskapen, en strävan att göra arbeten så åskådliga och genomskinliga som möjligt. Den kritik som riktas mot detta slags modernistsiska förhållningssätt går i korthet ut på att förhållandet mellan historia och ett verkligt förflutet är problematiskt, att olika tolkningar är möjliga, samt att det är svårt eller omöjligt att ge enbart strikt rationella förklaringar. Trots denna kritik finns det fortfarande poänger med att sträva efter ett säkrare vetande med metoder som källkritik. Historiker avser sällan att samtidigt göra en källkritiskt och en ontologiskt grundad framställning av de verkliga förhållandena. Ett viktigt inslag för att förstå ambitionerna med källkritik är att historievetenskap uttalar sig inte om hur verkligheten egentligen är konstruerad, den uttalar sig bara om den del av verkligheten som är åtkomlig för vetenskapen själv. Det finns många frågor människor har där källkritiken inte kan uppfylla det klassiska idealet att visa på de verkliga förhållandena. Vad som är sant med källkritik bygger kort sagt på intertextuella relationer, vad det finns empiriska belegg för, och det rör vanligen källor i textform. Hur detta i nästa filosofiska steg förhåller sig till verkligheten är något man sällan ser utförligt diskuterat i historiska framställningar. Visst är kritiken mot det modernistsiska och upplysningsmässiga förhållningssättet även på andra sätt i viss mån träffande. Källkritik kan bli närmast ett självändamål och leda till intoleranta uppfattningar kring vad som utgör historia samt en ensidig betoning av de tekniska aspekterna. Men källkritik har över tid visat sig vara en fungerande metod för att känna igen och kritisera irrationella tolkningar av historien, att värdera hur trovärdiga och användbara källor är i förhållande till en frågeställning.

Att vid informationssökning pröva var uppgift för sig är inte en uppmaning som är relevant att slaviskt följa hela tiden. Det relevanta med tankefiguren, som ligger bakom punkt 1, är att den utgör ett mycket effektivt sätt att bedriva negativ kritik, att komma fram till vad som rimligen inte kan sägas vara tillförlitligt. Här krävs en viss tolerans, för det mesta innehåller någon grad av felaktigheter. Men om enskilda uppgifter eller framställda fakta, vilka är väsentliga för den fråga man arbetar med, framstår som mindre tillförlitliga eller har oklar grund, då bör man gå vidare och utveckla följdfrågor. Här kan man pröva de källkritiska kriterierna och nästa steg, fastställandet av fakta, där flera oberoende källor som stöder ett påstående gör att det kan anses säkrare. Tumregeln är den, att det krävs fler oberoende källor, eller indicier som pekar på samma förhållande, när man vill underbygga ett osäkert påstående. Punkt 1 om tillförlitliga uppgifter fungerar för att ställa frågor om sakförhållanden, frågor om när och hur, men det förklarar inte varför något har inträffat.

Punkt 2, att bestämma avsikterna med en text, fungerade som ett centralt identifieringsarbete för bröderna Weibull, vilket i sin tur påverkade hur de skulle tolka beroende och tendens hos sina källor. De stridigheter som uppkommer bland historiker ligger ofta på denna nivå, eftersom det här börjar bli svårare att ange några regler, vilka alla kan följa, för att bestämma hur en författare av en text en gång har tänkt och agerat. Att vid informationssökning försöka fastställa vad för slags text man har att göra med

kan liknas vid att försöka artikulera några ramar, som kan användas som stöd för den vidare tolkningen. En tolkning av en text, t.ex. att den ger uttryck för tendens eller beroende, återgår på en vidare uppfattning om textens ursprung och uppkomstsituation samt vad någon ville med att skriva texten. Relevanta frågor för att fastställa avsikten med en text ligger på flera nivåer. Först rör det frågor om äkthet och identifikation, att försöka klargöra om en text är vad den utger sig för att vara. Sedan arbetar man med att försöka klargöra sammanhanget där källan har tillkommit, vilket i praktiken öppnar upp för en mångfald möjliga infallsvinklar. Vad i sammanhanget man rimligen kan hävda påverkar källan är en kontextuell sida hos källkritik, som går igen i flera av de punkter som ska diskuteras nedan. Översiktlig handlar punkt 1 och den del av punkt 2 som rör äkthet och identifikation om den faktiska sidan av källkritik, vad som är möjligt att visa på som tillförlitligt i en striktare mening, medan övriga punkter handlar om den kontextuella sidan av källkritik – om i vilka sammanhang vi är benägna att tolka något som trovärdigt. Sammantaget säger punkt 2 att man måste veta mer än att påståenden är sanna eller falska för att göra rimliga tolkningar, man måste förstå källan i sitt sammanhang.

Att se punkt 2 och uppåt som variationer på den kontextuella sidan av källkritik kan kräva ett klargörande. Kontextuell källkritik är inget etablerat begrepp, utan något jag använder som samlingsbeteckning på de olika tankefigurer för kritiskt tänkande som intresserar mig i den här uppsatsen. Skillnaden mot traditionell källkritik ska inte överdrivas, här finns inslag av att jag uppfinner hjulet på nytt, men det sker en intressant förskjutning av tyngdpunkten när man som jag menar att källkritik kan fungera som ett aktivt sätt att söka information med hjälp av de kontextuella sidorna. Om vi med punkt 1-2 kan sträva efter det klassiska idealet att visa på de verkliga förhållandena, så finns det inslag i punkt 2 och uppåt, vilka fungerar som utvecklade tankefigurer och dessa kan ge associationer för vidare kritiskt tänkande, när vi gör tolkningar i förhållande till kontexten. På vanlig svenska handlar det om att sträva efter att förstå saker i sitt rätta sammanhang, men hur man gör detta är svårt att diskutera, utan att samtidigt föra fundamentala resonemang. Jag ska ändå i korthet försöka visa hur de följande punkterna kan fungera, som stöd för att söka information i ett kontextuellt perspektiv.

Teorier och metoder är artefakter, hjälpmedel vi själva skapar för sortering och analys, instrument vi använder för att strukturera, förstå och tolka ett visst empiriskt material. Teori om informationssökning, kunskapsteori och metodlära utgör inget mål i sig självt, utan de ska fungera som intellektuella verktyg för att utforska, orientera, värdera och välja. Det finns ett specifikt material, som utgör själva innehållet och som samtidigt är målet för människors informationssökning. Fokus ligger på innehållet, den kunskap människor eftersträvar. Teori och metod kan då fungera som sätt att komma fram till vad som är specifikt och väsentlig information.

Hos de olika författare med sina respektive perspektiv, vilka undersöks i denna uppsats, finns från bröderna Weibull till Hjørland det gemensamt kring kritiskt tänkande, att nytt material eller nya frågor och värderingar kan ändra uppfattningar om redan känt material, men man kan inte plocka ett innehåll ur luften. Inom historia rör detta krav på empirisk förankring. Vid informationssökning kanske detta är rimligt att se som ett innehållsligt och kvalitativt mål: Man är intresserad av att få fram ett material med ett specifikt innehåll, som lyckas säga något väsentligt i förhållande till de frågor man arbetar med. Både de frågor man arbetar med och det material man söker går att se som grundade i särskilda kontexter, med sina särskilda idéhistoriska och kunskapsteoretiska aspekter, vilka påverkar hur vi söker och tolkar information. Från

punkt två och uppåt finns olika tankefigurer, vilka på olika sätt kan belysa sådana kontextuella aspekter vid informationssökning.

Historievetenskapens källkritik utvecklades parallellt med först en organismtanke om nationers liv och senare med ett maktrealistiskt perspektiv på den politiska historien hos nationer. Idag kan källkritiska frågor om kontexten ställas tillsammans med andra utarbetade perspektiv på strukturer, makt, sociala relationer, osv. Det viktiga är i korthet att klargöra hur ett sådant perspektiv är relevant för den frågeställning man arbetar med och hur det påverkar den tolkning man gör av sammanhanget. En traditionell källkritisk tolkning av varför någon agerade på ett visst sätt skulle ha utgått ifrån ett rationellt och universellt antagande om att människor agerar i egenintresse. En mindre traditionell, men fullt rimlig tolkning av samma agerande kan t. ex. utgå från en social teori om tillit eller en genusvetenskaplig teori. Tolkningarna kan vara lika giltiga, om man samtidigt klargör hur ett visst perspektiv på kontexten påverkar tolkningen och fungerar som ett tillvägagångssätt för att svara på den frågeställning man arbetar med. Källkritik går alltså att förena med olika teoretiska perspektiv, men det kan kräva lite tankearbete kring vad det innebär. Det är väl värt besväret, för ofta är en träffande teori ett bra hjälpmedel för att ordna olika skäl och argument, när man tillsammans med källkritiskt tänkande överväger vilket material som innehåller specifik och väsentlig information för ens frågor. En teori i sig ger ingen mening, men den kan ge orientering och överblick över ett omfattande innehåll.

Punkt 3, vilka slutsatser vi kan dra utifrån texten och hur den förhåller sig till andra texter, vad som framgår av att sätta in texten i sitt sammanhang är huvudsakligen en intertextuell fråga. Bröderna Weibull tillämpade med framgång en beroendekritik där de kunde visa hur uppgifter traderas mellan i tiden på varandra följande texter. Ett annat källkritiskt perspektiv på en text är att betrakta den som kvarleva och dra slutsatser utifrån vad den säger i ett visst sammanhang, oavsett hur sant det som framförs är i någon objektiv mening. Budskapet betraktas då som ett uttryck i en specifik intellektuell miljö, vilken i sin tur ingår i en kultur i vid bemärkelse. Huvudsakligen inriktas det källkritiska tänkandet här på intertextuella relationer, t. ex. hur en föreställning går att spåra tillbaka till olika texter samt hur den sprids och används på olika sätt i kulturen. Att vid informationssökning dra slutsatser om texten, att försöka gå utöver vad som uttryckligen sägs, handlar i ett perspektiv av praktisk tillämpning om det ingår några särskilda tankesätt, som är viktiga att förstå för att göra en riktig tolkning av texten. Denna fråga förekommer mer precist formulerad under punkt 5. Det kan röra sådant som författaren och den avsedda publiken tänker på i termer av oreflekterade självklarheter eller passagesträckor som man inte ska ta så bokstavligt. Detta grundar sig i att ett kollektiv delar vissa fundamentala teoretiska, kulturella, religiösa eller politiska uppfattningar, som för en utomstående kan kräva nog så omständliga förtydliganden för att bli begripligt. Det här förhållandet är inte alltid så enkelt att uppmärksamma, för det handlar inte bara om de grupper vi själva definierar som främmande till tankesätt, utan också om att vi oftare än vi kanske vill medge inte är förmögna att riktigt förstå inslag från vetenskaper och teknik, som dominerar vår kultur.¹⁶²

---

¹⁶² Jfr. vad Martin Kylhammar kallar faktoider: En faktoid är något som liknar ett faktum, vet man inte bättre ser den ut som ett sant faktum, men den är en försanthållen felaktighet. Vi bär alla på faktoider och förmedlar dem till andra, när vi uttalar oss om saker vi egentligen har otillräckliga kunskaper om, men som av andra oreflekterat uppfattas som sanningsenliga. Man har inte möjlighet att själv identifiera vilka faktoider man omfattar. En faktoid ser man nämligen bara grannen bära och omvänt är det bara andra som kan påpeka vilka faktoider du själv bär.; se Kylhammar 2004, s. 244.

Ett sätt att försöka jämföra om de tolkningar man gör är rimliga, det är att fråga andra, som kan antas omfatta ett bättre vetande kring en fråga. Här finns det oftast ingen som sitter inne med facit, utan vad man vanligen kan förvänta sig av någon med bättre vetande är en slags teoretisk kringssyn, som möjliggör ett framhållande av olika rimliga tolkningar och vilka andra som är kunniga på området. Krittiskt tänkande blir här mycket av att förhålla sig till ett socialt, kollektivt förmedlat tänkande – det finns olika tankekollektiv som tänker med en viss tankestil.¹⁶³ Punkt 3 till 12 är olika slags infallsvinklar på detta tema, hur man kan förstå kunskap i sitt sammanhang. Dessa punkter kan framstå som i hög grad vetenskapsteoretiska, sociologiska, argumentationsteoretiska, men målet med dem alla är att ge infallsvinklar till en kritisk förståelse av det kvalitativa innehållet. Mot vilken idéhistorisk och kunskapsteoretisk bakgrund något sägs kan belysa olika kvalitativa aspekter och ge stöd för värdering av trovärdighet.

Punkt 4-12 är uppställda i samma ordning, som de behandlas i uppsatsen. Det ger ett inslag av upprepning. Betraktade sammantagna kan man säga att de alla ställer frågor kring en likartad problematik. De utgör variationer på överväganden att göra vid tolkning. Ambitionerna med dessa uppslag förenas i ett tema, att upprätta en begreppsmässig ram som kan fungera som hjälpmedel vid tolkning.

Det svåra när man ska lära sig, tolka och förstå något nytt är att utforma en riktig begreppsmässig struktur; att reflekterande utforska, jämföra och integrera till en helhet. I engelskspråkig litteratur om teori och metod inom historia kallas detta mål, som går utöver objektivitet, för *verisimilitude* – en strävan efter sanningslikhet, att reflektera över hur långt en representation är möjlig att känna igen som en hel (med alla väsentliga delar) och sanningslik avbildning av verkligheten.¹⁶⁴ Vid informationssökning sker det en process där man söker, idealt sett, efter en likartad sanningslik representation av den kunskap man eftersträvar. I praktiken innebär informationssökning att man till stora delar använder de delar av reflekterande tänkande som handlar om att utforska och jämföra, men de värderingar man gör sker mot den integrerade helhetsuppfattning man hittills lyckats utveckla.

Punkt 4-12 går att förstå som olika ansatser till att ta del av och skapa kritisk distans till de helhetsuppfattningar, som redan föreligger om ett kunskapsområde eller kring en fråga. Sådana helhetsuppfattningar kan vi endast uppnå genom undervisning och tolkning, i slutändan måste vi själva utföra ett reflekterande intellektuellt arbete och bilda en begreppsmässig helhet. Men våra intellektuella verktyg, från teori och metod till bibliotek och informationssystem, fungerar som hjälpmedel att tänka med. De frågor som formuleras i punkt 4-12 kan ses som förslag på vad vi bör uppmärksamma i en strävan efter att uppnå en sanningslik begreppsmässig helhet.

I en informationsvetenskaplig terminologi skulle detta kunna formuleras som kvalitativa aspekter på relevans. Utifrån grundfrågan vad är relevant kunskap rör sådana här värderingar, som jämför med sanningslikheten hos helheter, en strävan efter trovärdig kunskap. Punkt 1 och de delar av 2 som gäller frågor om äkthet och identifikation hör samman med förutsättningar för trovärdighet, vilket handlar om vad som kan sägas vara tillförlitliga uppgifter. Punkt 3 och uppåt går utöver tillförlitlighet och ställer frågor kring vad som utgör trovärdig kunskap, vilket i hög grad är beroende

---

¹⁶³ Jfr. Fleck 1997, (org. 1935, sv. övrs. 1997). Om Fleck, jfr. Cohen & Schnelle, eds. 1986; Lilliequist 2003, samt Widmalm 1997.

¹⁶⁴ Om *verisimilitude* jfr. vad Ragnar Björk skriver om Harald Hjärne, se den senare delen av 3.1.6 i denna uppsats.

av vilken slags begreppsmässig struktur kunskapen finns representerad i. Denna helhet ska idealt ha med alla väsentliga delar och vara sanningslik. Här finns det antagligen på alla kunskapsområden något motstridiga uppfattningar om hur en sådan helhet ser ut.¹⁶⁵ Det handlar alltså om intellektuellt utarbetade föreställningar, men samtidigt om något omdiskuterat som inte är helt stabilt och påtagligt, som vi sin tur därför inte kan ge en korrekt och fixerad representation utav. Men de frågor som ställs i punkt 4-12 kan ses som olika uppslag på hur vi indirekt kan försöka ringa in och uppmärksamma begreppsliga inslag, vilka påverkar representationen av kunskap.

Punkt 1 till delar av 2 borde gå att förenkla till A) frågor om tillförlitlighet, fastställande av fakta, äkthet, identifikation. Punkt 3-6 borde gå att förenkla till B) tolkning av källor vid informationssökning, hur relationen ter sig mellan ens egen fråga och begreppen som strukturerar den information man söker. Sedan borde punkt 7-12 gå att se som C) föreliggande perspektiv inom biblioteks- och informationsvetenskap, vilka vi kan använda som hjälpmedel vid tolkning av begreppsmässiga strukturer.

Ett problem med en sådan renodling är vad det innebär att de olika punkterna är formulerade utifrån något skilda kunskapsteoretiska bakgrunder, även om ambitionerna är likartade. Det här behöver inte vara någon motsättning, men det är heller inte självklart att samtliga punkter kan fungera problemfritt ihop vid en förenkling. Punkt 1-6 är förankrade i historiekernas tradition att använda källkritik för att på sikt nå ett säkrare vetande. Det är frågor som alltid uppkommer tillsammans med ett specifikt innehåll där man konkret kan ange vilka personer, teorier eller metoder som avses i vilket historiskt sammanhang. Punkt 7-12 är mer filosofiskt, vetenskapsteoretiskt begreppsutredande frågeställningar. Både Wilson och Hjørland har med människor och en social förankring, men fokus ligger på en annan nivå där de söker skapa förståelse för begreppsmässiga strukturer och diskurser.

Punkt 4-6 kan på ett sätt sägas vara uttryck för en ökad vetenskapsteoretisk medvetenhet bland historiker. De belyser delar av tolkning med källkritik, som kan bli begripliga utifrån att historiker arbetar med vidare teoretiska uppfattningar om vad som är vetenskaplig historia, tolkning osv. Ett intresse för begreppsmässiga strukturer och diskurser finns alltså även inom historia, men det är oklart om denna form av historiska förståelse skiljer sig på några avgörande sätt från avsikterna med Wilsons och Hjørlands mer begreppsutredande och vetenskapsteoretiska ansatser. Ett gammalt tvisteämne är frågan i vilken grad vetenskapsteori till sin kärna anlägger ett anakronistiskt perspektiv, begrepp utreds på ett sätt som antar en slags tidlöshet, medan vetenskapshistoria inriktar sig på just förändringar i förhållande till långa utvecklingslinjer. Epistemologi kan enligt Hjørland ses som en generalisering och tolkning av samlad vetenskaplig erfarenhet. Behovet av de perspektiv man kan få från en historisk bakgrund för olika kunskapsdomäner är uttalat hos domänanalys, men det är inte helt klart hur man ska relatera de historiska delarna till de aktuella. Här finns en risk för anakronism eller presentism där en utvärdering av den historiska bakgrunden ställs mot dagens kunskapsnivå. En likartad fråga är diskuterad tidigare. Hedenius ansåg att man med den logiska analysen formulerar vissa abstrakta drag hos den objektiva verkligheten, enligt en modern vetenskaplig verklighetsuppfattning. Wedberg relaterade filosofins historia till sin tids analytiska filosofi, vilket gav kritik om hur man ska eller kan skriva historia, bl. a. från idé- och lärdoms historikern Sten Lindroth. Wedberg

---

¹⁶⁵ Jfr Perelman (1977, sv. övrs. 2004) om föreställningen om ett universellt auditorium och Rosengrens (2002) vidareutveckling till en retorisk, jämförande kunskapsteori genom att kombinera föreställningen om ett universellt auditorium med Ludwik Flecks lära om tankesil och tankekollektiv.

menade att filosofen och historikern har olika syften, som jag tror skulle fungera väl att jämföra med för att klargöra ambitionerna hos domänanalys.¹⁶⁶

En annan motsättning föreligger möjligen i ett mer praktiskt perspektiv, om man tänker på avsikterna med källkritik samt med kognitiv auktoritet och domänanalys. Källkritik syftar till att ge ett säkrare vetande, ursprungligen inom vetenskapen historia. Kognitiv auktoritet och domänanalys syftar till att ge perspektiv på andrahandskunskap respektive hur vi effektivare kan organisera representationer av kunskap i förhållande till begreppsmässiga inslag hos diskursen inom en viss domän. Det är svårt att föreställa sig ett bibliotek eller informationssystem, som med hjälp av källkritik skulle använda sanning, säkert vetande eller trovärdighet som urvalskriterium. Avsikterna med samlingar har inte i första hand varit att tillhandahålla enbart sanna påståenden, även om man utövar kvalitetskontroll och söker undvika det direkt felaktiga eller vilseledande. Man vill istället tillgängliggöra relevant information kring en fråga och sedan överlåter man åt människor att göra kvalitativa överväganden och värderingar. Problemet ligger i att det inte finns någon given utgångspunkt att göra sådana bedömningar utifrån, eftersom det ständigt sker förändringar av vad som är känt och vad man vet. Både Wilson och Hjørland väljer då att inrikta sig på en mer teoretisk nivå, i förhållande till vilken intellektuell bakgrund något kan framstå som ett känt och säkert vetande. Även om de inte har riktigt samma filosofiska grundinställning, så uppmärksammar de båda att det förekommer en hel del i bibliotek och informationssystem, som varken kan sägas vara riktigt kunskap eller vettiga åsikter. Wilson formulerar detta något mer socialt relativistiskt, medan Hjørland står för en filosofisk realism, att det objektivt sett finns riktigare påståenden och uppfattningar än andra. Den ambitionen påminner om källkritik, fast man där kanske inte står för en lika stark realism. Ett grundantagande, visserligen omdiskuterat¹⁶⁷, är att vi talar om en verklig historia, händelser har inträffat, men det som går att visa med källkritik kanske inte är något direkt realistiskt, utan snarare något närliggande och lite svagare, vad som intersubjektivt låter sig visas vara sanna påståenden i förhållande till helheter av intertextuella sammanhang, vad som sammantaget liknar sanningen.

Trots de kunskapsteoretiska skillnaderna, på vilka sätt skulle en kombination av dessa perspektiv vid informationssökning ge mer specifik och väsentlig information som resultat? Kognitiv auktoritet är ett utvecklat begrepp inom biblioteks- och informationsvetenskap för trovärdighet, men det är i hög grad filosofiskt. Den väg Wilson anger handlar om litteraturkännedom och därtill en förståelse för att uppfattningar om relevans är grundade i social praktik. Detta uppslag är enligt mig mer systematiskt utvecklat med domänanalys. De upplysningar vi behöver för att värdera trovärdighet kan vi för den intellektuella bakgrundens del pröva att få fram med domänanalys. En huvuduppgift för domänanalys, att klargöra den intellektuella bakgrunden, är även en kontextuell fråga som kommer upp vid källkritik. För att ställa källkritiska frågor måste man utgå ifrån mer allmänna uppfattningar om sammanhanget. En uppfattning om trovärdigheten hos en källa krävs för att man ska kunna misstänka tendens eller beroenden mot bakgrund av uppkomstsituation och kontext.

---

¹⁶⁶ Se Wedberg (1968), s. 196 ff.; jfr. Nordin (1983), s. 184.

¹⁶⁷ Postmoderna teorier om historisk representation framhåller den problematiska relationen mellan en förfluten verklighet och historikers ambitioner att skapa en meningsfull analys. Historieskrivning har ett komplicerat förhållande till sanning. Ett argument för sanning är att vi förstår den i praktiken och att det finns objektivt riktigare tolkningar. Ett annat alternativ är att tala om intertextuell koherens och sanningslikhet. Ytterst finns det moraliska och politiska skäl att använda sanning som kriterium

Det är givande att kombinera källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys i den meningen att de belyser olika aspekter på trovärdighet och därför i det långa loppet tillsammans kan antas forma säkrare uppfattningar om vad som är trovärdig kunskap. De har möjlighet att belysa olika aspekter på trovärdighet: Källkritik rör i första hand empirisk prövbarhet. Kognitiv auktoritet är ett alternativ när vi har begränsade möjligheter att granska empirin och vid hanterandet av andrahandskunskap behöver indirekta sätt att bedöma om kunskap är trovärdig. Slutligen ser jag domänanalys som en mer systematisk möjlighet att relatera dokument till sin betydelsegivande kontext, till den intellektuella bakgrund och diskurs vi behöver tolka trovärdigheten hos ett dokument emot. Sammantaget ser jag dessa olika infallsvinklar som sammanvävda i det större sammanhanget. Källkritik är i första hand ämnad för specifika frågor, de är alltid knutna till en tid, plats, person eller företeelse medan vi med kognitiv auktoritet och domänanalys har möjlighet att ringa in vad som är väsentligt enligt social praktik respektive enligt rådande epistemologi. Att värdera trovärdighet med hjälp av kognitiv auktoritet och domänanalys är att kritiskt orientera sig på ett socialt och teoretiskt fält – vilka inom ett kunskapsområde som har anseende och inflytande samt vilka teoretiska ståndpunkter de intar mot den intellektuella bakgrunden. En sådan kringsyn ger ett visst oberoende och kritisk distans när vi ska värdera litteratur och kunskapsanspråken hos kognitiva auktoriteter. Källkritik kan artikulera övergångar mellan frågans generella, teoretiska nivå och det specifika med ett antal beprövade tankefigurer för kritiskt tänkande – vilka uppgifter man kan använda hos en text och vilka slutsatser man kan dra utifrån texten värderat i förhållande till frågeställningen. På det sättet menar jag att värdering av trovärdighet kan ge vägledning för att urskilja vilken information som ger ett specifikt och väsentligt svar på vår fråga. Det handlar om sammansatta överväganden där det inte finns några definitiva svar, utan vi får indirekt försöka ringa in och sluta oss till vilka dokument som bättre än andra kan svara på vår fråga. Källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys kan ge olika skäl och argument att överväga med och möjligheter att motivera vad som skulle vara specifik och väsentlig kunskap i förhållande till vår fråga.

7.3 Förslag på fortsatt forskning

- Det funktionella källbegreppets uppkomst. Min uppfattning är att det har att göra med danska historiker som Kristian Erslev och Erik Arup och att det formuleras under slutet av 1920-talet. En idéhistorik undersökning av hur de tänkte, att vad som fungerar som en källa är en funktion av frågan, kan ställas mot hur dokumentation och tidig informationsvetenskap formulerade sig kring primära och sekundära dokument samt om relevans, sökfråga – dokument.¹⁶⁸
- Trovärdighet, retorik och informationssökning. Jag har enbart i kapitel två något berört att retorik har mest utvecklade begreppsbildning kring för trovärdighet och att det även finns en argumentationsteoretisk sida. Detta skulle kunna utvecklas vidare för att skapa kritisk distans vid informationssökning.
- Visuella aspekter på trovärdighet. Det finns studier som talar för att människor i första hand bedömer trovärdigheten hos en nätsida efter utseende och i andra hand ägnar sig åt kritisk granskning. Detta är en sida hos informationssökning som behöver undersökas närmare.

---

¹⁶⁸ Jfr. Day 2001, se särsk. avsnittet "Science and the Problem of Evidence", s. 22 ff.

8 Sammanfattning

I denna uppsats undersöks om värdering av trovärdighet kan vara ett sätt att söka information, vilket får fram dokument som ger specifika och samtidigt de väsentliga svaren på vår fråga. Syftet med uppsatsen är att undersöka om källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys har några väsentliga likheter i hur de menar att värdering av trovärdighet kan gå till. Vad innebär respektive perspektiv och vad har det för konsekvenser för värdering av trovärdighet vid informationssökning? Dessa konsekvenser jämförs sedan i ett separat kapitel för att lyfta fram vissa aspekter, främst där perspektiven liknar varandra. I diskussionen tas frågor upp om i vilken mening det är givande att kombinera perspektiven ställt mot de resultat som uppsatsens undersökningar nått. Slutsatsen är att källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys kan ge olika skäl och argument att överväga med och möjligheter att motivera vad som skulle vara specifik och väsentlig kunskap i förhållande till vår fråga.

I ett introducerande andra kapitel, som följer efter inledningen, relateras trovärdighet till ämnet biblioteks- och informationsvetenskap och särskilt till informationssökning och relevans. Värdering av trovärdighet kan uppfattas som selektion, som ett urval bland redan erhållna dokument. Jag menar däremot att värdering av trovärdighet kan ses som ett aktivt sätt att söka information, särskilt om vi ser trovärdighet som en kvalitativ aspekt på relevans. Att ställa frågor om trovärdighet vid informationssökning är att försöka urskilja vilka författare eller dokument vi i första hand ska välja ut för ett närmare studium. Vi kan använda oss av kollektivt hållna och explicit uttryckta värderingar av kunskap när vi vill urskilja vilka dokument som bäst kan svara på vår fråga. Här kopplar jag trovärdighet till den begreppsbildning som finns inom retorik, där aspekter som relevans och värderingsgemenskap uppmärksammas. I ett retoriskt perspektiv på trovärdighet kan vi gå från språkliga associationer till epistemologiska likheter och innehållsliga samband.

I kapitel 3 om källkritik ges exempel på med vilken vetenskapssyn källkritik har tillämpats hos bröderna Weibull på 1910-talet, hos Rolf Torstendahl på 1960-talet, samt två exempel på källkritik idag där ökade krav på teoretisk medvetenhet framhävs. Det finns ett nära samband mellan tillförlitlighet hos uppgifter och om den helhetsuppfattning dessa ger framstår som trovärdig. På detta sätt menar jag att vissa delar av källkritikens metodlära, bestämmandet av texter och uppmärksammandet av intertextuella relationer, väl kan fungera som ett stöd även vid värderingen av trovärdighet. I de två exempel jag valt för den historiska bakgrunden framstår källkritik främst hänga ihop med krav på empirisk prövbarhet och hur den ska ingå tillsammans med andra krav på korrekt vetenskaplig argumentation. Idag framstår krav på teoretisk medvetenhet som utmärkande, att man behöver kunna motivera sin användning av källkritik, och att det ingår vetenskapsteoretiska aspekter i tolkningen av källor. Det funktionella källbegreppets relaterande av källor till en teoretisk frågeställning är ett kritiskt tankesätt vi kan överföra och använda vid textkritik generellt.

I kapitel 4 tas Patrick Wilsons arbeten om kognitiv auktoritet upp. Information som bidrar till att uppskatta den sociala statusen hos människor, idéer och teorier är relevant för att värdera frågor om kognitiv auktoritet. I korthet kan värdering av trovärdighet utifrån Wilsons arbeten relateras till kognitiv auktoritet, där vi utifrån litteraturen kan belysa socialt anseende och teoretiska ståndpunkter, samt till att forskare i social praktik

etablerar uppfattningar om vad som är relevant kunskap – tillfredställande, tillräckligt men inte grundat på all tillgänglig relevant information.

I kapitel 5 tas domänanalys upp som ett mer systematiskt sätt att nå litteraturkännedom, ett tydliggörande av den intellektuella bakgrunden, som kan bidra till värderingen av kunskapsanspråk i förhållande till en diskurs inom ett kunskapsområde. Trovärdighet hör utifrån domänanalys ihop med om ett dokument kan anses ge giltig kunskap, dvs. sann och relevant kunskap. Sanning rör här överensstämmelse med verkligheten medan relevans framstår som en funktion av teoretiska frågor, vilka står i centrum inom en kunskapsdomän. Teoretiska perspektiv, i grunden med vilken kunskapsteori forskningen bedrivs, styr uppfattningar om relevans och val av källor. Källor och relevans blir med domänanalys både teoriavhängigt och situationsspecifikt. Kunskap har därmed en kollektiv, social och historisk karaktär. Domänanalys kan inte svara på alltför specifika frågor, men ökar möjligheterna att nå riktigare svar utifrån en orienterande teoretisk kringssyn.

I kapitel 6 jämförs de olika sätten att värdera trovärdighet. En ökande teoretisk medvetenhet utmärker tillämpningen av källkritik över tid, vilket har gett ett utvidgat användningsområde där källkritik tillämpas tillsammans med andra metoder och även på nutida material. Domänanalys framstår som ett mer systematiskt tillvägagångssätt än kognitiv auktoritet. Domänanalys har en starkare betoning av hur olika begrepp förhåller sig till varandra i en diskurs medan kognitiv auktoritet mer lyfter fram sociala sidor. Källkritik och kognitiv auktoritet kan i grunden vara ganska lika perspektiv, beroende på med vilken vetenskapssyn man tillämpar källkritik. Domänanalys och källkritik har en väsentlig likhet. I ett källkritiskt perspektiv ligger Hjørlands formulering av relevans, som en funktion av teoretiska frågor, nära det funktionella källbegreppet – att se källor som en funktion av frågeställningen.

I kapitel 7 diskuteras om det är givande att kombinera källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys. De belyser olika aspekter på trovärdighet och kan därför i det långa loppet tillsammans antas forma säkrare uppfattningar om vad som är trovärdig kunskap. Källkritik rör i första hand empirisk prövbarhet. Kognitiv auktoritet är ett alternativ när vi har begränsade möjligheter att granska empirin och vid hanterandet av andrahandskunskap behöver indirekta sätt att bedöma om kunskap är trovärdig. Slutligen framstår domänanalys som en mer systematisk möjlighet att relatera dokument till sin betydelsegivande kontext, till den intellektuella bakgrund och diskurs vi behöver tolka trovärdigheten hos ett dokument emot. Värdering av trovärdighet kan ge vägledning för att urskilja vilken information som ger ett specifikt och väsentligt svar på vår fråga. Det handlar om sammansatta överväganden där det inte finns några definitiva svar, utan vi får indirekt försöka ringa in och sluta oss till vilka dokument som bättre än andra kan svara på vår fråga. Källkritik, kognitiv auktoritet och domänanalys kan ge olika skäl och argument att överväga med och därmed en möjlighet att motivera vad som skulle vara specifik och väsentlig kunskap i förhållande till vår fråga.

Käll- och litteraturförteckning

- Arvidsson, Rolf & Aarsleff, Hans (2000). *Kritiska undersökningar i Weibull-myten historia*. Lund: R. Arvidsson [distributör].
- Bergström Grönvall, Karin (1999). *Är kunskap relevant? Om synen på kunskap i informationsvetenskap*. Uppsala: Univ., Institutionen för kultur- och biblioteksstudier. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Institutionen för kultur- och biblioteksstudier, Uppsala univ.
- Bier, Søren, m fl. (1997). *Faglitteraturens dokumenttyper i kommunikations, og videnskapsteoretisk belysning: -kategorier, -medier, -former, -genrer, niveauer & kvaliteter*. Bd. 1: Dokumenttypologiens almene teori og former. København: Danmarks Biblioteksskole, 6. foreløbige udgave.
- Björk, Ragnar (1983). *Den historiska argumenteringen: konstruktion, narration och kolligation: Förklaringsresonemang hos Nils Ahnlund och Erik Lönnroth*. Stockholm : Almqvist & Wiksell international. Diss. Uppsala: Univ., Historiska institutionen. (Univ Studia historica Upsaliensia, ISSN 0081-6531, 132.)
- Buckland, Michael (1991). *Information and information systems*. Westport, CT: Greenwood Press.
- (1998). What is a document?. Ingår i eds. Trudi Bellardo Hahn & Michael Buckland, *Historical studies in Information science*. Medford, NJ: Information Today, Inc.
- Cleverdon, Cyril W. (1962). *Report on the testing and analysis of an investigation into the comparative efficiency of indexing systems*. Cranefield: Aslib Cranefield research project.
- Cohen, Robert S. & Thomas Schnelle, eds. (1986). *Cognition and Fact: Materials on Ludwik Fleck*. Dordrecht: D. Riedel Publishing Company.
- Davidson, Donald (2002). Interpretation: Hard in theory, easy in practice. Ingår i ed. Dag Prawitz, *Meaning and Interpretation: Conference held in Stockholm, September 24-26 1998*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, *Konferenser* 55.
- Day, Ronald E. (2001). *The Modern Invention of Information: discourse, history, and power*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Fleck, Ludwik (orig.1935, sv. övers. 1997). *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum: Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm/Stehag: Symposion.
- Frängsmyr, Tore (2000). *Svensk idéhistoria: Bildning och vetenskap under tusen år*. Del 2. Stockholm: Natur och Kultur.

- (2002), Om vetenskapshistoria. *Lychnos*, s. 84-100.
- Hedquist, Rolf (2002). *Trovärdighet: En förutsättning för förtroende*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Hjørland, Birger & Alberechtsen, Hanne (1995). Toward a New Horizon in Information Science: Domain-Analysis. *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 46, no. 6, pp. 400-425.
- Hjørland, Birger (1997). *Information seeking and subject representation: An activity-theoretical approach to information science*. Westport, CT: Greenwood Press.
- (2000). Relevance Research: The Missing Perspective(s): “Non-Relevance” and “Epistemological Relevance”. *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 51, no. 2, pp. 209-211.
- (2002 a). Domain analysis in information science: Eleven approaches – traditional as well as innovative. *Journal of Documentation*, vol. 58, no. 4, pp. 422-462.
- (2002b). Epistemology and the Socio-cognitive Perspective in Information Science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, vol. 53, no. 4, pp. 257-270.
- (2004). Arguments for Philosophical Realism in Library and Information Science. *Library trends*, vol 52, no. 3, winter 2004, pp. 488-506.
- (2005), Empiricism, rationalism and positivism in library and information science. *Journal of Documentation*, vol. 61, no. 1, pp. 130-155.
- Johannisson, Karin (1998). Humaniora, Humanism, Historia. *Lychnos*, s. 177-185.
- Kuhlthau, Carol Collier (1993). *Seeking meaning : a process approach to library and information services*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Kylhammar, Martin (2004). *Den tidlöse modernisten: En essäbok*. Stockholm: Carlssons.
- Leth, Göran & Thurén, Torsten (2000). *Källkritik för Internet*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Liliequist, Bengt (2003). *Ludwik Flecks jämförande kunskapsteori*. Umeå: Institutionen för filosofi och lingvistik, Univ. Diss. Umeå: Institutionen för filosofi och lingvistik, Univ. (Umeå studies in philosophy, ISSN 1650-1748, 6).

- Lönnroth, Erik (1998). Svensk historieskrivning under 1900-talet. *Historisk tidskrift*, s. 304-312.
- Marc-Wogau, Konrad (1961). *Att studera filosofi*. Stockholm: Svenska Bokförl.
- Mizzaro, Stefano (1997). Relevance: The whole History. *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 48, no. 9, pp. 810-832.
- Nilsson, Anna & Nilsson, Maria (2003). *Folkbibliotek och källkritik på Internet: En deskriptiv studie av folkbibliotekens granskning av webbplatser*. Borås: Högsk. i Borås, Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap (ISSN 1404-0891, 2003:77).
- Nilsson, Göran B. (1973). Om det fortfarande behovet av källkritik. *Historisk Tidskrift*, s. 173-211.
- (2005). Historia som vetenskap. *Historisk tidskrift*, s. 189-208.
- Nordin, Svante (1983). *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin*. Lund: Doxa.
- (2004). *Ingemar Hedenius: En filosof och hans tid*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Odén, Birgitta (1975). *Lauritz Weibull och forskarsamhället*. Lund: LiberLäromedel/Gleerup.
- (1981). Det historiskt-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning. Ingår i Åmark 1981. (Ursprungligen artikel i *Scandia*, 1975:1).
- (1991). *Forskarutbildningens förändringar 1890-1975: historia, statskunskap, kulturgeografi, ekonomisk historia*. Lund: Lund Univ. Press.
- "Källkritik", i *Nationalencyklopedin*, Malmö: Nationalencyklopedin, 2000-. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=235287 [2005-03-14]
- Olaisen, Johan, Munch-Petersen, Erland & Patrick Wilson, eds. (1996). *Information Science: From the Development of the Discipline to Social Interaction*. Oslo: Scandinavian university press.
- Perelman, Chaïm (1977, sv. övrs. 2004), *Retorikens imperium: Retorik och argumentation*. Stockholm/Stehag: Symposium
- Rieh, Soo Young & Belkin, Nicholas J. (1998). Understanding judgment of information quality and cognitive authority in the WWW. Ingår i C. M.

Preston ed.), Proceedings of the 61st Annual Meeting of the American Society for Information Science Vol. 35, pp. 279-289. Medford, N. J.: Information Today. Jag har använt en version tillgänglig via Internet och fått referensen från Rieh, <http://www.si.umich.edu/rieh/papers/asis98.pdf> [2005-03-14].

Rieh, Soo Young (2002). Judgment of information quality and cognitive authority in the web. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 53, 145-161.

Rieh, Soo Young (2005). Cognitive authority. Ingår i K.E. Fisher, S. Erdelez, & E. F. McKechnie eds.) *Theories of information behavior: A researchers' guide*. Medford, NJ: Information Today. Jag har använt en version tillgänglig via Internet och fått referensen från Rieh, http://www.si.umich.edu/rieh/papers/rieh_IBTheory.pdf [2005-03-14]

Rosengren, Mats (2002). *Doxologi: En essä om kunskap*. Åstrop: Rhetor.

Savolainen, Reijo (2003). Informationssökning och informationsbehov. Ingår i Red. Ilkka Mäkinen och Katja Sandqvist. *Introduktion till informationsvetenskapen*. Tammerfors: Tampere University Press.

Samuelsson, Anna-Stina (2000). *Feministisk forskning: Ett försök till domänanalys av en mindre del av fältet*. Borås : Högsk. i Borås, Bibliotekshögskolan/ Biblioteks- och informationsvetenskap. Magisteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan/Biblioteks- och informationsvetenskap (ISSN 1404-0891 ; 2000:4).

Skinner, Quentin (1988). Meaning and understanding in the history of ideas; samt: Language and social change. Ingår i ed. James Tully *Meaning and context: Quentin Skinner and his critics..* Cambridge: Polity press.

Skovgaard-Petersen, Inge (1972). Kritik af den klassiske metodlære. Ingår i *Källkritikens plats i den moderna historieforskningen: föredrag från Nordiska fackkonferensen för historisk metodlära på Aspenäsgården i Lerum 16-20 maj 1971*. Oslo: Universitetsforl. (Nordiska fackkonferensen för historisk metodlära 7, Lerum, 1971).

Talja, Sanna; Touminen, Kimmo & Savolainen (2005). "Isms" in information science: constructivism, collectivism and constructionism. *Journal of Documentation*, vol. 61, no. 1, pp. 79-101.

Thurén, Torsten (1997). *Källkritik*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

--- (2000). *Källkritik för Internet*, se Leth.

--- (2003). *Sant eller falskt: metoder i källkritik*. Stockholm: Krisberedskapsmyndigheten.

- Torstendahl, Rolf (1964). *Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820-1920*. Stockholm: Svenska bokförl./Norstedt. Diss. Uppsala: Univ. Historiska institutionen. (Studia historica Upsaliensia, ISSN 0081-6531, 15).
- (1971). *Introduktion till historieforskningen: Historia som vetenskap*, 2:a uppl. Stockholm: Natur och Kultur. (1:a uppl. 1966; här används 2:a uppl. 2:a tr. 1978).
- (1988). Minimikrav och optimumnormer i svensk historieforskning 1920-1960. Ingår i Torstendahl & Nybom (1988).
- (1994). Reglerade minimikrav och optimumnormer. Ingår i *Den kritiske analyse: Festskrift til Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5.e januar 1994*, Sivert Langholm m. fl. red. Oslo: Universitetsforl.
- (2000). Assessing Professional Developments. Ingår i *An Assessment of Twentieth-Century Historiography: Professionalism, Methodologies, Writings*, ed. Rolf Torstendahl. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Atikvitets Akademien, *Konferenser 49*.
- (2003). Fact, truth and text: The quest for a firm basis for historical knowledge around 1900. *History and Theory*, vol. 42, October 2003, pp. 305-331.
- (2005). Källkritik, metod och vetenskap. Förhandskopia av artikel i *Historisk Tidsskrift*.
- & Nybom, Thorsten (1988). *Historievitenskap som teori, praktik, ideologi*. Stockholm: Författarförl.
- Wedberg, Andres, (1968). *Filosofins historia: Antiken och Medeltiden*. 2:a rev. uppl. Stockholm, Bonnier.
- Widmalm, Sven (1997). Flecks modell kan demokratisera vetenskapen. *Svenska Dagbladet*, 1997-11-21, Kultur, s. 18, (recension av den svenska översättningen).
- Wilson, Patrick (1983). *Second-hand knowledge: An inquiry into cognitive authority*, Westport, CT: Greenwood Press.)
- (1991). Bibliographic Instruction and Cognitive Authority. *Library trends*, vol. 39, no. 3, winter 1991, pp. 259-70.
- (1995). Unused Relevant Information in Research and Development. *Journal of the American Society for Information Science*, vol. 46, no 1, pp. 45-51.
- (1996). Some Consequences of Information Overload and Rapid Conceptual Change. Ingår i Olaisen m.fl., *Information Science*.

Åmark, Klas, red. (1981). *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*
Stockholm: Liber.